

पोखरा महानगरपालिका
आर्थिक विकास महाशाखा
मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन प्रतिवेदन

२०८२ फाल्गुण

पेश गर्ने

टिम अर्गनाइजिङ्ग लोकल इन्स्टिच्युशन (टोली)

पोखरा १७ घारिपाटन कास्की

विषय सूची

क्र.सं.	विषय	पेज नं.
१.	पृष्ठभूमि	१
२.	नेपालको सन्दर्भमा बाँदरको समस्या	१
३.	अध्ययनको आवश्यकता र उद्देश्य	४
४.	अध्ययनको मुल उद्देश्य	५
५.	अध्ययन विधि	५
६.	अन्यत्र भएका अध्ययनको समिक्षा	५
७.	महानगरपालिका कर्मचारीहरूसँग छलफल	६
८.	अध्ययन प्रश्नावली तथा चेकलिस्टको तयारी	७
९.	वडा तथा समूह तहको छलफल	७
१०.	तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रतिवेदन	९
११.	अध्ययन क्षेत्रको संक्षिप्त जानकारी	९
१२.	अध्ययनको निष्कर्ष	११
१२.१	बाँदरको कारणले भएका समस्याहरु	११
१२.२	बाँदरद्वारा सिर्जित समस्या र वर्तमान अवस्था	१४
१२.३	बाँदरले बालिनालीलाई क्षति पुऱ्याउनुको प्रमुख कारणहरु	१९
१२.४	बाँदर क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरु	२३
१२.५	कृषि उत्पादकत्व र उत्पादन बृद्धि गर्नको लागि सरकारसँग अपेक्षा	२६
१२.६	उत्तरदाताहरुको संघ संस्थामा आवद्धताको अवस्था	२७
१३.	अध्ययन नतिजा विश्लेषण	२७
१४.	अध्ययनमा आधारित शिफारीशहरु तथा सुझावहरु	२९
१४.१	वासस्थान सम्बन्धि शिफारिस	३०
१४.२	बालिनालीसँग सम्बन्धि शिफारिस	३०
१४.३	बाँदरको स्वभावको आधारमा क्षति न्युनिकरण सम्बन्धि शिफारिस	३०
१४.४	बाँदरको आहारा व्यवस्थापन सम्बन्धि प्रवन्धमा शिफारिस	३१
१४.५	बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि सरकारको नीति सम्बन्धि शिफारिस	३२
१४.६	बाँदरलाई अवैधरूपमा छाड्ने प्रवृत्तिको जाँच र नियन्त्रण	३३
१४.७	बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्नको लागि व्यवस्थापनका उपायहरु	३३
१५.	सन्दर्भ ग्रन्थीहरु	३५
१६.	अनुसूचीहरु	३७
१६.१.	मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन टिमका सदस्यहरु	३७
१६.२.	वडा समिति तथा कर्मचारीहरुकोसँगको छलफलको लागि अनुसूची	३७
१६.३.	समूह छलफलको लागि तयार पारिएको चेकलिस्ट	४०
१६.४.	घरधुरी सर्वेक्षण प्रश्नावली	४३
१६.५.	वडा समिति र कर्मचारी सहभागीहरुको नामावली	५०
१६.६.	समूह छलफलमा सहभागीहरुको नामावली	५१
१६.७.	बाँदरबाट आक्रमणका घटनाहरु	५७
१६.८.१	अध्ययन पहिलो मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरणमा सहभागीहरुको नामावली	५८
१६.८.२	अध्ययन दोश्रो मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरणमा सहभागीहरुको नामावली	५९
१६.८.	अध्ययनको सिफारिस अनुसार नमूना फार्म कार्यान्वयन ढाँचा	५९
१७.	मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन सम्बन्धि फलकहरु	६६

पोखरा महानगरपालिकामा मानव-बाँदर बीच द्वन्द्वको अध्ययन प्रतिवेदन

१. पृष्ठभूमि

मानव र बाँदर बीच हुने कुनै पनि अन्तरसंघर्षलाई मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व मानिन्छ, जसले मानवको सामाजिक, आर्थिक वा सांस्कृतिक जीवन, बाँदरको सामाजिक, पारिस्थितिकीय वा सांस्कृतिक जीवन वा तिनीहरूको वातावरणमा नकरात्मक प्रभाव पार्दछ (Hokings, K. and Humle, T. 2009)¹ बाट अंगिकरण गरिएको हो। यो परिभाषा अनुसार मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्वले मानव र बाँदर दुवैलाई एक-आपासमा नकरात्मक प्रभाव पार्ने बुझाउँछ। बाँदरले मानवको सामाजिक, आर्थिक वा सांस्कृतिक जीवनमा नकरात्मक प्रभाव पार्दछ भने, मानवले पनि बाँदरको सामाजिक, पारिस्थितिकीय वा सांस्कृतिक जीवन वा तिनीहरूको वातावरणमा नकरात्मक प्रभाव पार्दछ।

पछिल्लो वर्षहरूमा कृषि क्षेत्रमा मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व नेपालभरी एउटा समस्याको रूपमा देखा पर्न थालेको छ। यो समस्या बढ्दो क्रममा रहेको छ। नेपालको वन क्षेत्रफल बृद्धि भई वन्यजन्तुको बासस्थानमा बृद्धि हुनु, बाली लगाउने कृषि क्षेत्र बाँझो भई सिमित क्षेत्रमा गरिएको खेतीमा वन्यजन्तुको चाप बढ्नु, गाउँमा युवा जनशक्तिको कमिले गर्दा बालीको रेखदेख र संरक्षण कार्यमा कमि हुनु, उपयुक्त प्रविधिको अभाव हुनु र परम्परागत प्रयोगमा रहेका उपायहरू प्रभावकारी नहुनु, सरकारी स्तरबाट पनि यस समस्यालाई गहन रूपमा स्विकार गरी कृषकलाई दिनु पर्ने आवश्यक सहयोगमा कमि हुनु, वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धि नियम कानूनको कारण वन्यजन्तुलाई नियन्त्रण गर्न नपाउनु, वन्यजन्तुको व्यवस्थापनमा भन्दा संरक्षणमा सरकारले ध्यान बढी दिनु, उपयुक्त ऐन-कानून तथा नीति अपर्याप्त हुनु, जस्ता विविध कारणले गर्दा यो समस्या बृद्धि हुँदै गएको छ। पोखरा महानगरपालिकाको क्षेत्रमा पनि मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व एउटा समस्याको रूपमा रही आएको छ। यो समस्यालाई न्यूनिकरण गर्न कृषकहरूले आ-आफना तहमा विभिन्न प्रयासहरू अवलम्बन गर्दै आएका छन्। महानगरपालिकाले पनि केही प्रयासहरू अवलम्बन गर्ने र कृषकहरूलाई सहयोग गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको पाइन्छ। तर यी प्रयास र अभ्यासहरूको बावजुद मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व अबै चूनौतीपूर्ण रहिरहेकोले यो समस्यालाई अब गहिरिएर बुझ्ने र त्यसको आधारमा प्रभावकारी कार्यक्रमको तर्जुमा गरी कृषकहरूलाई राहात पुऱ्याउने दृष्टिकोणले महानगरपालिकाले मानव-बाँदर द्वन्द्वसम्बन्धि अध्ययन गरिएको हो। यस प्रतिवेदनमा अध्ययन गर्नुको औचित्य, अध्ययन पद्धति, अध्ययनको निष्कर्ष र मानव-बाँदर बीच द्वन्द्वलाई न्यूनिकरण गर्न अवलम्बन गर्न सकिने र गर्नु पर्ने क्रियाकलाप तथा नीतिहरू, सुझाव तथा शिफारीसहरू यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ।

२. नेपालको सन्दर्भमा कृषिमा बाँदरको समस्या

नेपालमा रेसस रातो बाँदर (*Macaca mulatta*), आसमी रातो बाँदर (*Macaca assamensis*) र हनुमान लंगुर बाँदर (*Semnopithecus entellus*) गरी मुख्यत तीन प्रजातिका बाँदरहरू पाइन्छन् (Ghimire and Chalise, 2019)²(Pariyar, 2024)³। यी तीन मध्ये आसमी रातो बाँदर (*Macaca assamensis*) नेपालको संरक्षित वन्यजन्तुको सुचीमा पर्दछ भने अन्य दुई बाँदरहरू सो सुचीमा पर्दैनन् (DNPWC, 2029)⁴। अर्को प्रतिवेदन अनुसार यी प्रजातीहरूको उपप्रजाती सहित नेपालमा छ प्रकारको बाँदर पाइने बताइएको छ, जसमा रेसस रातो बाँदरको एक प्रजाती (*Macaca mulatta*), आसमी रातो बाँदरको दुई उपप्रजाती (*Macaca assamensis assamensis* and

¹K. Hokings and Tim Humle (2009). Best Practice Guidelines for Prevention and Mitigation of Conflicts Between Humans and Great Apes. Gland, Switzerland: IUCN/SSC, Primates Specialist Group (PSG). 40 pp.

²Ghimire I, S. C. and Chalise, M. K. (2019). Crop Raiding Status by Assamese Monkeys (*Macaca assamensis*) along the Kaligandaki River, Western Nepal. *Journal of Institute of Science and Technology* 2019, 24(1):72-76. Doi:<http://doi.org/10.3126/jist.v24i1>.

³Pariyar, D. (2024). Authorities scramble to tackle monkey menace in Gandaki, The Kantipur Post, February 9, 2024. <https://kathmandupost.com/gandaki-province/2024/02/09/authorities-scramble-to-tackle-monkey-menace-in-gandaki>

⁴राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९, पाँचौँ संशोधन २०७३ तथा केहि नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन २०८२ सहित

Macaca assamensis pelops) र हनुमान लंगूर बाँदरको तीन उपप्रजाती (*Semnopithecus ajax*, *Semnopithecus hector*, and *Semnopithecus schistaceus*) रहेकाछन् (Chalise 2013)⁵ ।

यी बाँदरहरू तराईदेखि उच्च पहाडी भू-भागसम्म नै पाईन्छन् । नेपालको भ्रण्डै ४४ प्रतिशत क्षेत्रफल रेसस रातो बाँदरकोलागि उपयुक्त वासस्थान मानिएकोछ भने सम्पूर्ण उपयुक्त वासस्थान मध्येको ८ प्रतिशत भन्दा कम मात्र राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र रहेको छ (Koirala et. al, 2022)⁶।

यी तीन प्रजाती बाँदरहरूको आ-आफ्नै विशेषताहरू छन् । समुन्द्र सतहदेखि ३,००० मि. को उचाईभन्दा मुनि, नेपालको उष्ण, उपोष्ण तथा शितोष्ण जलवायु क्षेत्रमा रेसस रातो बाँदर पाईन्छ र यसका बथान पनि अन्यको भन्दा ठुलो हुनुकासाथै यही प्रजाति हावी रहेकोछ (Wada, 2005)⁷ । जंगलमा रहदा प्राकृतिक रुपमा खानाको लागि रेसस रातो बाँदर धेरै जसो रुखमा भर पर्दछ भने त्यसपछि झाडी र घाँसमा भर परेको पाईएकोछ (Adhikari and Chakraborty, 2024)⁸। खानाको लागि रेसस रातो बाँदरले अपरान्हमा भन्दा विहान बढी समय खर्चने गरेको पाईएकोछ (Adhikari, R 2023)⁹ ।

एशियाको ब्रम्हपुत्र नदीको उपत्यकामा असामी रातो बाँदर समुन्द्र सतहको १५ मि. देखि ३,५०० मि. सम्मको उचाईमा पाईने देखिन्छ (Choudhury, A. 2022)¹⁰ । नेपालमा असामी रातो बाँदर समुन्द्र सतहदेखि ३८० मि. मा रहेको तमोरको मूलघाटदेखि लाँङ्गाँङ्को २,३५० मि. सम्मको उचाईमा रेकर्ड गरिएकोछ (Chalise, M.K. 2013)¹¹। सुर्खेत जिल्लाको गुर्भकोट गाउँपालिकाको १,९३७ मि देखि १,५९९ मि को उचाईमा पनि असामी रातो बाँदर बसेको पाईएकोछ (Khanal, et. al. 2024)¹² भने यसका बथानहरू बागलुङ्ग र पर्वत जिल्लाको कालीगण्डकी नदी बेसिनको ६८७ मि. देखि १,०९६ मि. को उचाईमा पनि रेकर्ड गरिएकोछ (Paudel and Chalise, 2016)¹³ । काठमाण्डौको शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा पनि आसामी रातो बाँदरको खानाको व्यवहार सम्बन्धि अध्ययन भएको छ र खानामा वनस्पतिको अन्य भागको तुलनामा अधिक मात्रामा फल नै खाएको पाईएकोछ (Koirala and Chalise, 2014)¹⁴ । आसामी रातो बाँदरका बथानहरू अलि खण्डित रुपमा विभिन्न स्थानमा बसेको देखिन्छ ।

हनुमान लंगूर बाँदर नेपालको तराई (१२३ मि.) भूमीदेखि उच्च पहाडी भूभाग (३,७९८ मि.) सम्म रहेको पाईएकोछ भने समुन्द्री सतहको ४९ मि. देखि हिमालय श्रृंखलाको दक्षिणी भेग, भुटानदेखि काश्मिरसम्मको ४,९९० भूभागमा

⁵Chalise M.K. 2013.Fragmented Primate Population of Nepal. In: Marsh, L., Chapman, C. (eds) *Primates in Fragments*. Developments in Primatology: Progress and Prospects. Springer, New York, NY.https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8839-2_22.

⁶Koirala S., Baral S., Garber P. A., Basnet H., Katuwal H. B., Gurung S., Rai D., Gaire R., Sharma B., Pun T., Li M. (2022). Identifying the environmental and anthropogenic causes, distribution and intensity of human rhesus macaque conflict in Nepal. *Journal of Environmental Management*. Volume 316.15 August, 115276. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115276>

⁷Wada, K. (2005). The distribution pattern of rhesus and Assamese monkeys in Nepal. *Primates* 46, 115–119 (2005). <https://doi.org/10.1007/s10329-004-0112-x>

⁸Adhikari, R. C. and Chakraborty, K. (2024). Food and Feeding Activities of Rhesus Monkey (*Macaca mulatta* Zimmermann 1780) in Different Altitudinal Habitats in Nepal. *Journal of Wildlife and Biodiversity*. Volume 8(4): 343-363 (2024) (<http://www.wildlife-biodiversity.com/>)

⁹Adhikari, R. (2023). Ethogram and Time Budgeting of Rhesus Monkey (*Macaca mulatta*, Zimmermann, 1789) in Ramdhuni Forest, Nepal. *Journal of Research and Development*. Vol.6, Issue-1, May 2023, pp.39-50 DOI: <https://doi.org/10.3126/jrdn.v6i01.55238> ISSN: 2616-0366 (Print). Research and Development Nepal (RDN)

¹⁰Choudhury A. 2022. A review of the Assamese macaque *Macaca assamensis* complex and its geographical variation. *Primate Conservation*, 36:203–231.

¹¹Chalise, M K (2013) Fragmented primate population of Nepal. In Marsh, L K; Chapman, C A (eds). *Primates in fragments: complexity and resilience, developments in primatology: progress and prospects*. Springer Science+Business Media; New York, USA; pp. 329–356.

¹²Khanal, L. Subba, A., Chand, B., Singh, G. B., Thapa, B., & Chalise, M. K. (2024). Distribution records of Assamese macaques (*Macaca assamensis pelops*) from the Bheri River Basin in western Nepal. *Nepalese Journal of Zoology*, 8(1), 86–91. <https://doi.org/10.3126/njz.v8i1.67114>

¹³Paudel, P. K. and Chalise, MK (2016). Population status and distribution of Assamese macaques (*Macaca assamensis*) in Kaligandaki river basin of Baglung and Parbat districts, Nepal. 234-243 J. Nat. Hist. Mus. Vol. 30, 2016-18

¹⁴Koirala, S. and Chalise, M.K. (2014). Feeding Ecology of Assamese Macaque (*Macaca assamensis*) in Nagarjun Forest of Shivapuri Nagarjun National Park, Nepal. *Nepalese Journal of Zoology Online*. Volume 2 Issue 1 November 2014 pp. 31-38

हिमालय हनुमान लंगूर बस्ने गरेको देखिएकोछ (Khanal et. al, 2018)¹⁵ । यो धेरै जसो जंगलमा बस्दछ र रेसस रातो बाँदरको तुलानामा यो बस्न र खानाकोलागि वनमा नै बढि निर्भर गर्दछ (Pariyar, et. al. 2012)¹⁶ । यसले ३३ प्रजातीका वनस्पती खाएको देखिन्छ (Adhikaree and Shrestha, 2011)¹⁷ ।

यी तीन वटै बाँदरका प्रजातिहरूले बाली नष्ट गर्ने र खाने गर्दछ । तथापि ती मध्ये बढी समस्या रेसस रातो बाँदरबाट हुने गरेको पाईएकोछ (Bhusal, 2024)¹⁸ । बाँदरबाट सबैभन्दा बढि नोक्सान मकै बालीमा भएको पाईएको छ । एक अध्ययन अनुसार बाँदरबाट मकै ५३%, गहुँ २३%, धान १५% र अन्य बाली (आलु, फलफूल, तोरी, कोदो, जौ, काशेबाली, आदी), ८% क्षति भएको पाईएकोछ (Aryal and Chalise, 2013)¹⁹ । धादिङ्ग र गोरखा जिल्लाको एक एक वटा पालिकामा गरेको अर्को अध्ययन अनुसार मकैमा ५८.४३%, धानमा ११.३४%, मसुरोमा ८.७४%, बदाममा ४.३५%, भटमासमा ४.१८%, गहुँमा ३.२२%, फलफूलमा २.९%, मासमा १.८७%, आलुमा १.६७ % तीलमा ०.९२%, गोलभेंडामा ०.७९%, कोदोमा ०.६७%, तोरीमा ०.३६%, बकुल्ला सिमिमा ०.२५%, मसुरोमा ०.१८ % र फर्सिमा ०.०६% क्षति पुऱ्याएको पाईएको छ (Ghimire and Chalise, 2018)²⁰ । यो पछाडिको अध्ययनमा चाहि मकैको १३.६८ टन, धानको २.६६ टन, मसुरोको २ टन, र बदाम र भटमासको १/१ टन क्षति भएको आंकलन गरिएकोछ, जुन सिमान्तकृत कृषककोलागि उल्लेख्य परिमाण हो । काठमाण्डौंको शिवापुरी राष्ट्रिय निकुञ्जको छेउमा रहेको गोलढुङ्गा र भोरमहाकल गाउँमा गरिएको अर्को एउटा अध्ययनमा मकै सबैभन्दा अधिक नोक्सान भएको बालीकोरूपमा देखिएको थियो भने बेसार, तिते करेला, खुर्सानी, अदुवा र तोरीलाई पनि क्षति पुऱ्याईएको पाईएको थियो (Air, 2015)²¹ । लाङ्गटाङ्ग राष्ट्रिय निकुञ्जको क्षेत्रमा आलु र मकै अति प्रभावित बाली भएको पाईएको थियो (Regmi, et. al. 2013)²² । धनकुटा नगरपालिकाको क्षेत्रमा पनि बाँदरबाट सबैभन्दा बढि नोक्सान मकै बालीमा (२९%) परेको थियो भने त्यसपछि धानमा (१८%) परेको देखिएको थियो (Adhikari, 2018)²³ । धनकुटा नगरपालिकाका धेरै जसो (३५%) उत्तरदाताहरूको भनाई अनुसार उनीहरूले वार्षिक कम्तिमा अमेरिकी डलर १०० देखि १५० सम्मका नोक्सानी प्रति घर ब्यहोरी रहेकाछन् ।

त्यस्तै केही अध्ययनहरूले बाली नोक्सानीको मौद्रिक दृष्टिकोणले हेरिएकोछ । काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा गरिएको अध्ययन अनुसार रातो बाँदरले मकै र धानमा पुऱ्याएको क्षतिको कारण प्रति घर वार्षिक अमेरिकी डलर मकै लगाउनेले १४.९ र धान लगाउनेले ४.२ आर्थिक नोक्सान ब्यहोरी रहेको पाइएकोछ (Koirala, et. al., 2021)²⁴ । बाग्लुङ्गको जैदी गाउँमा बाँदरको कारण प्रति घर वार्षिक १८३.४६ के. जी. अन्न र नगद रु ७६९५.७७ को क्षति

¹⁵Khanal, L., Chalise, M. K. and Jiang, X. (2018). Ecological Niche Modelling of Himalayan Langur (*Semnopithecus Entellus*) in Southern Flank of The Himalaya in *Journal of Institute of Science and Technology* 2018, 23:1-9 DOI: <https://doi.org/10.3126/jist.v23i1.22142>

¹⁶Pariyar, S. B., Aryal, A., Kreigenhofer, B., Gautam, N., Yadav, H. and Adhikari, B. (2012). Status and distribution of the Common Langur (*Presbytis entellus*) in Suklaphanta Wildlife Reserve, Nepal. *Journal of Research in Conservation Biology* (2012) 1: 029-035

¹⁷Adhikaree, S and Shrestha, T. K. (2011). Food item selection of Hanuman Langur (*Presbytis entellus*) in different season in Char-Koshe jungle of eastern Terai, Nepal. *Nepalese Journal of Biosciences* 1: 96-103 (2011)

¹⁸Bhusal, R. 2024. In Nepal, debate rages on crop-raiding monkeys. *Eco Business*. July 17, 2024. <https://www.eco-business.com/news/in-nepal-debate-rages-on-crop-raiding-monkeys/>

¹⁹Aryal K. and Chalise M. K. (2013). Human-monkey interface in Arkhale and Nayagaun, Gulmi, West Nepal. *Nepalese Journal of Zoology*, Online Volume 1 Issue 1, November 2013, Pp 30-40

²⁰Ghimire, S. C. and Chalise, M. K. (2018) Status of crop raiding by Assamese monkeys (*Macaca assamensis*) along the Budhigandaki river, central Nepal. *J. Nat. Hist. Mus.* Vol. 30, 2016-18 pp294-305.

²¹Air, A. 2015. Crop raiding and conflict: Study of Rhesus macaque human conflict in Shivapuri-Nagarjun National Park, Kathmandu Nepal. *Norwegian University of Science and Technology, Department of Biology*

²²Regmi, G., Nekar, K. A., Kandel, K. and Nijman V. (2013). Crop-raiding macaques: predictions, patterns and perceptions from Langtang National Park, Nepal. *ENDANGERED SPECIES RESEARCH*. Vol. 20: 217–226, 2013. doi: 10.3354/esr00502

²³Adhikari, R. C. (2018). Study of human and monkey conflict in Dhankuta Municipality, Dhankuta, Province 1, Nepal. *Nepalese Journal of Biosciences* 8(1): 26-35 (2018) <https://doi.org/10.3126/njbs.v8i1.51721>

²⁴Koirala, S., Garber, P. A., Somasundaram, D. K., Katuwal, H. B., Ren, B., Huang, C. and Li, M. (2021). Factors affecting the crop raiding behavior of wild rhesus macaques in Nepal: Implications for wildlife management. *Journal of Environmental Management*, Volume 297, 1 November 2021, 113331. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113331>

ब्यहोरी रहेका छन् (Shrestha and Paudel, 2018)²⁵। धनकुटा नगरपालिकामा ३८ प्रतिशत घरधुरीले बाँदरकै समस्याको कारण जग्गा बाँभो छाडेको पाईएको छ (Adhikari, 2018)²⁶।

नेपालको सन्दर्भमा कृषिमा बाँदरको समस्या तराई देखि समुन्द्री सतहको २,३५० मि उचाईसम्मका उच्च पहाडी भू-भागसम्म रहेकोछ (Poudel, 2025)²⁷। आवादी जग्गामा बाली खान आउनु बाँदरको चारा आपूर्ति गर्ने एउटा रणनीति हो, जसले उनीहरूलाई प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा फाईदा पुऱ्याउँदछ (Air, 2015)²⁸। तर यही बाली नोक्सानकै कारण मानव-बाँदर द्वन्द्व भई रहेकोछ। मानव-बाँदर द्वन्द्व राष्ट्रिय निकुञ्जभन्दा बाहिरका क्षेत्रमा पनि बढ्दो क्रममा छ, तर सरकारको ध्यान तिनबाट हुने नोक्सानी जोगाउने भन्दा तिनकै (बाँदरको) संरक्षणमा बढी केन्द्रित भएको देखिन्छ (Shrestha and Paudel, 2018)²⁹।

त्यस्तै कालीगण्डकीको आसपास, पाल्पा र स्याङ्जा जिल्लाको राम्दी क्षेत्रमा गरिएको अध्ययन अनुसार असामी रातो बाँदरका कारण त्यहाँका कृषकहरूले मकैमा ४७.१४%, फलफुलमा ११.१३%, कोदोमा ५.७२%, धानमा ४.५८%, आलुमा ४.२७%, मसुरोमा ४.०७%, तोरीमा १.२६%, फर्सिमा १.१४% र अन्य विभिन्न बालीमा ०.१ देखि ०.९६% सम्म नोक्सानी ब्यहोरेको पाईएकोछ (Ghimire and Chalise, 2019)³⁰।

पोखरा महानगरपालिकाको पुम्दीभुम्दी क्षेत्रमा भएको एक अध्ययन अनुसार ५८.३% स्थानीय उत्तरदाताले बाँदरबाट हुने मुख्य समस्या भनेको बालीको नोक्सान हो भनेकाछन् भने २१.७% उत्तरदाताले बाँदरबाट भौतिक आक्रमण तथा उत्पिडन दिएको पनि आफ्नो उत्तरमा भनेकाछन (Sharma and Acharya, 2017)³¹।

यी प्रतिनिधी अध्ययनहरूको प्रतिवेदनले बाँदरले विभिन्न प्रकारका बालीमा विभिन्न मात्रामा नोक्सान पुऱ्याउँछ भन्ने देखाउँछ र बाँदरबाट वार्षिक विभिन्न बालीहरूलाई उल्लेख्य नोक्सान पुऱ्याईरहेकोछ भन्ने पनि देखाउँछ। यस्ता नोक्सानीहरू बालीको प्रकार, स्थान, वर्षको समय तथा त्यस क्षेत्रमा अपनाईने बाली संरक्षणको तौरतरीकामा भर पर्दछ।

३. अध्ययनको आवश्यकता र उद्देश्य

पोखरा महानगरपालिकाका वडाहरूका बासिन्दाहरूले पनि कृषि बालीमा बाँदरको समस्या भेल्दै आइरहेका छन्। २०८० माघ महिनामा पोखरा महानगरपालिका, वडा नं. १९ ले बाँदरको प्रकोपलाई कम गर्न जग्गाको छेउछाउको रुखहरू काट्ने निर्णय गरे (Adhikary 2024)³²। तर वातावरण पक्षका अधिकारकर्मीहरूबाट त्यस निर्णयको चौतर्फी विरोध भएपछि कार्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा अगाडि बढाउन सकेनन्। पर्याप्त बुझाईको कमिलेगर्दा महानगरपालिकाले पनि यस समस्याको न्युनिकरणकालागि उपयुक्त र प्रभावकारी कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यन्वयनमा ल्याउन हिचकचायो। यहि पृष्ठभूमिमा पोखराको मानव-बाँदर द्वन्द्वको समस्यालाई न्युनिकरण गर्न थप अध्ययनको आवश्यकताको महशुस गरी महानगरपालिकाले २०८२ सालको वार्षिक विकास कार्यक्रममार्फत टिम अर्गनाइजिङ लोकल इन्स्टिच्युशन (टोली) को सहकार्यमा अध्ययन कार्यक्रमलाई कार्यन्वयन गर्‍यो। यस अध्ययनको उद्देश्य निम्न रहेकोछ:

²⁵Shrestha, T. K. and Paudel, G. (2018). Crop depredation by monkey outside the protected area in Nepal- A case of Jaidi Village of Baglung district: Cost, Conditions and Perceptions. *Indian Forester* 144(10): 929-935

²⁶ Adhikari, R. C. (2018). Study of human and monkey conflict in Dhankuta Municipality, Dhankuta, Province 1, Nepal. *Nepalese Journal of Biosciences* 8(1): 26-35 (2018) <https://doi.org/10.3126/njbs.v8i1.51721>

²⁷Poudel, C. L. (2025) Protecting Crops in Mid-hills from Onkeys. *The Rising Nepal*. Monday, 3 March 2025. <https://risingnepaldaily.com/news/46381>

²⁸ Air, A. 2015. Crop raiding and conflict: Study of Rhesus macaque human conflict in Shivapuri-Nagarjun National Park, Kathmandu Nepal. *Norwegian University of Science and Technology, Department of Biology*

²⁹Shrestha, T. K. and Paudel, G. (2018). Crop depredation by monkey outside the protected area in Nepal- A case of Jaidi Village of Baglung district: Cost, Conditions and Perceptions. *Indian Forester* 144(10): 929-935

³⁰ Ghimire, S. C and Chalise, M. K. (2019). Crop Raiding Status by Assamese Monkeys (*Macaca assamensis*) along the Kaligandaki River, Western Nepal. In: *Journal of Institute of Science and Technology* 2019, 24(1):72-76. Doi: <http://doi.org/10.3126/jist.v24i1.24639>

³¹Sharma, S. and Acharya, S. (2017). Human-Rhesus macaque conflict at Pundivumdi/Talokodi, Pokhara, West Nepal. *Banko Janakari*, Vol. 27, No. 2, 2017

³² Adhikary, A. (2024). Monkey Menace and Plight of Farmers. *The Rising Nepal*. 9 February 2024. [https://epaper.gorkhapatraonline.com/pdf?file=/uploads/file/2024/2/risingnepal/2024-02-09-12-00-43-TRN-09Feb-01-\(1\).pdf](https://epaper.gorkhapatraonline.com/pdf?file=/uploads/file/2024/2/risingnepal/2024-02-09-12-00-43-TRN-09Feb-01-(1).pdf) (accessed on 30 Jan 2026)

४. अध्ययनको मूल उद्देश्य:

“पोखरा महानगरपालिकामा बाँदरबाट कृषि उत्पादनमा हुने हानी तथा नोक्सानीलाई न्युनिकरण गर्दै मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्वलाई कम गर्नकालागि उपयुक्त कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यन्वयन गर्नमा टेवा पुऱ्याउनु” रहेकोछ ।

अध्ययनका निम्न विशिष्ट उद्देश्यहरु रहेकाछन:

- उच्च स्तरको समस्या भएको खास समुदायको पहिचान गर्नु ।
- बाँदरले अधिक क्षति पुऱ्याउने बालीहरुको पहिचान गर्नु ।
- बालीको उच्च क्षति हुने खास मिति र समयको पहिचान गर्नु ।
- बाँदरले गर्ने क्षतिको परिमाणको आंकलन गर्नु ।
- बाँदरले गर्ने क्षतिको प्रवृत्ती र त्यस पछाडिका कारणहरु बुझ्नु ।
- बाँदरले क्षति नपुऱ्याउने तथा कम क्षति पुऱ्याउने बालीहरुको पहिचान गर्नु ।
- वन व्यवस्थानका अभ्यासहरु र बालीमा बाँदरको असर बीचको सम्बन्ध बुझ्नु ।
- मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्वलाई कम गर्न सम्भावित उपायहरुको पहिचान गर्नु ।

५. अध्ययन विधि

यस अध्ययनकोलागि निम्न विधिहरु अपनाईएको थियो:

- अन्यत्र भएका अध्ययनको समिक्षा
- महानगरपालिकाका कर्मचारीसँग छलफल
- प्रश्नपत्र तथा चेकलिस्टको तयारी
- वडा कार्यालयका कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूसँग छलफल
- बस्तीमा कृषक समूहसँग छलफल
- घरघुरी सर्वेक्षण
- तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रतिवेदन

६. अन्यत्र भएका अध्ययनको समिक्षा

विभिन्न स्थानमा विभिन्न प्रजातिका बाँदरबाट विभिन्न प्रकारले समस्याहरु भईरहेको पाईन्छ । खेतबारीमा लगाईएको बालीलाई खाने र नोक्सान गर्ने प्रमुख समस्याको रूपमा देखिएको छ भने मान्छेलाई टोक्ने र घाईते बनाउने र घर भित्रका अनाजहरुलाई क्षति पुऱ्याउने गरेको घटनाहरु पनि प्रशस्त मात्रामा भेटिएकाछन् । अध्ययनलाई फिल्ड स्तरमा कार्यन्वयन गर्नुभन्दा अगाडि विभिन्न स्थानमा मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्वको बारेमा बुझ्ने प्रयास गरिएको थियो । अन्य स्थानमा भएको अध्ययनहरुको समिक्षाले यो अध्ययनको उपयोगितामा टेवा पुऱ्याओस भन्ने आशयले यो समिक्षा गरिएको थियो ।

श्रीलंकामा गरिएको एक अध्ययन अनुसार ८९% उत्तरदाताले “बाँदरले बालीमा नोक्सान पुऱ्याउछ” भने, ६०% ले बाँदरलाई शत्रुजीवको रूपमा लिए, ४८% ले “तिनीहरु मानिसदेखि डराउछन” भने भने ४५% ले “तिनीहरु मान्छेदेखि डराउदैनन” भन्ने पाइयो (Nahallage and Huffman, 2013)³³ । श्रीलंकाकै अर्को अध्ययन अनुसार वन विनाश, अनुचित फोहोर व्यवस्थापन र बाँदरलाई खाना खुवाउने जस्ता गतिविधिले यो समस्यालाई बढाएकोछ, भने यो समस्या देशभरी नै व्यापकरूपमा हुनु, बाँदरको संख्यामा वृद्धि दर अधिक हुनु, वन तथा जमिन जहाँ पनि बस्न सक्नु, सिक्ने क्षमता हुनु, नियन्त्रण गर्ने प्रभावकारी विधीहरुको अभाव हुनु र कति परिमाणमा बाली नष्ट भएकोछ भन्ने एकिक आंकलन नहुनु, बाँदरको समस्याको व्यवस्थापनका लागि बाधा भएको औल्याएकाछन र सोहि अध्ययनले फोहोरको सही व्यवस्थापन, भौतिक अवरोधको निर्माण र बाँदरलाई खाना नखुवाउनु जस्ता उपायहरु समस्या समाधानकालागि सुझाएका छन् (Uni of SJ, Sri Lanka)³⁴।

³³Nahallage, C.A.D., Huffman, M.A. (2013). Macaque-Human Interactions in Past and Present-Day Sri Lanka. In: Radhakrishna, S., Huffman, M., Sinha, A. (eds) The Macaque Connection. Developments in Primatology: Progress and Prospects, vol 43. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3967-7_9

³⁴<https://www.sjp.ac.lk/blog/human-monkey-conflict-the-reasons-and-mitigation-strategies/> Blog. University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka. Accessed On 30 Jan 2026

भारतको आसम राज्यको कालियाबार नागोमा गरेको अध्ययन अनुसार रेसस रातो बाँदरको संख्यामा अत्याधिक बृद्धि भएको, यसले १० प्रकारका बालीमा नोक्सान पुऱ्याउने गरेको र सबैभन्दा बढि आलु, फर्सि, बन्दा, धान, फलफुल जस्ता बालीमा क्षति पुऱ्याएको र बाँदर दिनको कुनै पनि बेला आउने भएतापनि बढिमा बिहानको समयमा आउने गरेको देखिएकोछ (Dutta et. al, 2024)³⁵। सो क्षेत्रमा बाँदरबाट बाली जोगाउनकालागि कृषकले सबैभन्दा बढि हेरालो बसेको, त्यसपछि क्रमशः गुलेली प्रयोग गरेको, अवरोधहरु खडा गरेको र कुकुर लगाउने गरेको पाईएकोछ । त्यस्तै भारतको आसमको गुवाहटी बजारमा गरिएको अर्को अध्ययनमा बाँदरले मानिसलाई सबभन्दा बढी (४४.२५%) घरको खाना चोरेर दुःख दिएको देखिएकोछ भने अन्यमा क्रमशः मान्छेलाई लखेट्ने (३२%) र घरको सामाग्रीमा नोक्सान (१५.६२%) पुऱ्याएको पाईएकोछ भने मान्छेबाट बासस्थानको बिनाश (३२%) र फल दिने प्रजातीको रुखको नाश (२३.६२%) भई बाँदरलाई असर परेको देखिएको छ (Bhuyan, C 2024)³⁶। भारतको हरियाणाको जिंद शहरमा गरेको अर्को अध्ययनमा ४४% उत्तरदाताले रेसस रातो बाँदरले बालबच्चालाई आक्रमण गर्छ, ७१% ले आर्थिक नोक्सानी पुऱ्याउँछ भने र ७८.५०% ले बाँदरलाई भगवानको रुप माने (Riya, et. al. 2024)³⁷।

जापानमा पनि मानव-बाँदर द्वन्द्व छ र यो बढ्दो क्रममा छ । समिक्षा गरिए अनुसार बाँदरबाट जापानमा प्रति बर्ष एक हेक्टर जमिनमा JPY ३२०,००० रकम बराबरको क्षति हुन्छ (Depret, L. et. al, 2025)³⁸ । पछिल्लो बर्षहरुमा ब्यवस्थापनका कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्दा समस्याहरु केही स्थीर भएका छन्, तर ग्रामिण क्षेत्रमा भने समस्या उस्तै छन् ।

यसरी मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व संसारभरी नै छ । कतिपय ठाउँमा यो बढ्दो क्रममा छ भने केही स्थानमा केही हदसम्म ब्यवस्थापन गरिएको पाईन्छ । पछिल्ला बर्षहरुमा यो द्वन्द्व शहरी क्षेत्रमा पनि फैलिएकोछ । बाँदर मान्छेसँग भ्यामिदै गएको पनि छ, जसले द्वन्द्वलाई अझ जटिल बनाएकोछ । बाँदरले खेतबारीमा लगाउने बाली खाने र नास गर्ने, आक्रमण गर्ने र चोटपटक पुऱ्याउने, घरको संरचनाहरु नासगर्ने जस्ता कृयाकलाप मार्फत मान्छेलाई सताउने गरेकोछ भने, मान्छेले तिनको बासस्थानमा खलल पुऱ्याउने, प्राकृतिक खाद्य बस्तु बिनाश गर्ने जस्ता कृयाकलापहरु भएको देखिन्छ । मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्वलाई ब्यवस्थापन गर्न र सहजिकरण गर्न मानिसले विभिन्न गतिविधी तथा कृयाकलापहरु गरेको पाईन्छ । तर ती गतिविधीहरु प्रभावकारी नभएको र बाँदर त्यस्ता गतिविधीहरु प्रति परिचित र घुलमिल हुदै गएको पाईएकोछ । बाँदर लगायत वन्यजन्तुको संरक्षण तथा मानव-वन्यजन्तु सह-अस्तित्वकोलागि मानवजातिको स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु अपरिहार्य छ (Estrada et. al. 2020)³⁹।

७. महानगरपालिकाका कर्मचारीसंग छलफल

पोखरा महानगरपालिकामा ३३ वटा वडाहरु छन् । त्यसमध्ये बाँदरको समस्या नभएका वडाहरुमा १ देखि १० भित्रका सबै वडाहरु र वडा नं. १२, १४ र १५ गरी जम्मा १३ वटा वडाहरु शहरी क्षेत्र भित्र पर्दछन् । यी १३ वटा वडाहरुमा अन्य २० वटा वडाहरु भन्दा तुलनात्मकरुपमा बाँदरको समस्या कम छ । बाँकी २० वटा वडाहरुमा बाँदरको समस्या अन्य वडाहरुको भन्दा तुलनात्मकरुपमा बढि भएको अनुमान छ । तर अध्ययनकोलागि ती सबै वडाहरु समेट्न समय र श्रोतले नभ्याउने र प्राविधिक हिसाबले पनि आवश्यक नपर्ने भएकोले प्रतिनिधिमुलक केही वडाहरु छनौट गरी ती वडाहरुमा सर्वेक्षण गर्नको लागि महानगरपालिकाका आर्थिक विकास महाशाखाका प्रमुख तथा कर्मचारीहरुसंगको छलफलमा समझदारी भयो । त्यसै अनुरूप भौगोलिकता, मोहडा, उचाई, समस्याग्रस्त क्षेत्र आदि बिषयहरुलाई आधार मानी ५ वटा वडाहरु अध्ययनको लागि छनौट गरियो, जसमा वडा नं. १९, २१, २४, २६ र ३२ रहेको थियो ।

³⁵Dutta, R. R., Das, B. Das, J. and Kakati, K. (2024). Study on the Human Monkey Conflict in the Nagao District of Assam: Local Mitigation Measures. In *Journal of Biosphere* 12(1):57-62, July-September, 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14800585>

³⁶Bhuyan, C (2024). Human Monkey Conflict in Guwahati City of Assam, In *Internal Journal of Creative Research Thoughts.IJCRT*. Volume 12, Issue 4 April 2024.pp422-429. ISSN: 2320-2882

³⁷Riya, Priya and Manjit (2024).Man-Monkey Conflict inUrban Space: A Case Studyof Jind City, *Journal of GlobalResources*, Vol. 10 (02). DOI:10.46587/JGR.2024.v10i02.010

³⁸Depret, L., Sueur, C. (2025) Management of Coexistence and Conflict between Human and Macaque in Japan.*Animal* 2025, 15, 888. <https://doi.org/10.3390/ani15060888>

³⁹Estrada A., Garber P. A. and Chaudhary, A. (2020).Current and Future trends in Socioeconomic, Demographic and Governance Factors affecting Global Primates Conservation. *PeerJ* e:9816 DOI 10.7717/peerj.9816

अध्ययनका लागि छनौटमा परेका वडाका अध्यक्षहरूलाई आर्थिक विकास महाशाखाका प्रमुखले पत्र मार्फत अध्ययन कार्यक्रमको उद्देश्य बारे जानकारीकासाथै अध्ययन गर्ने संस्था र अध्ययन गर्ने सदस्यहरूको परिचय समेत उल्लेख गरी पठाएको थियो ।

८. अध्ययन प्रश्नावली तथा चेकलिस्टको तयारी

सर्वेक्षणको लागि टिम अर्गनाइजिङ्ग लोकल इन्स्टिच्युशन (टोली) को तर्फबाट सर्वेक्षण टिमको छनौट गरिएको थियो ।

अनुसूची १: सर्वेक्षण टिमको नामावली

मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययनको लागि ३ तहको चेकलिस्ट तथा प्रश्नावली तयार पारिएको थियो ।

पहिलो वडा तह, दोश्रो समूह तह र तेश्रो घरधुरी सर्वेक्षण तह थियो, जसको संक्षिप्तमा तल चर्चा गरिएको छ:

क) वडा समितिसँग छलफल गर्ने चेकलिस्ट: वडा सम्बन्धि छलफल गर्ने चेकलिस्टमा वडाका मुख्य बस्तीहरू, घरधुरी, मुख्य पेशा, वैदेशिक रोजगारीको अवस्था, कृषिको क्षेत्रफल, बाली, सिंचाई अवस्था बाँझो जग्गाको अवस्था, पशुपालन, पूर्वाधार अवस्था, बाँदरले सबै भन्दा मन पराउने बाली, सामुदायिक वन, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, बाँदरको क्षति बढ्नुका कारणहरू, समाधानका उपायहरू, बाँदरको कारणबाट परेको आर्थिक, सामाजिक आदि समस्याको विषयहरूमा रहेर चेकलिस्ट बनाइएको थियो, साथै वडाका २ वटा मुख्य समस्याग्रस्त बस्तीको नाम दिन पनि अनुरोध गरिएको थियो । *अनुसूची २ वडा समितिका पदाधिकारीहरूसँग छलफलको लागि बनाइएका चेकलिस्ट*

ख) समूह छलफलसँग छलफल गर्ने चेकलिस्ट: समूहसँग छलफल गर्ने चेकलिस्टमा वडाको चेक लिस्टमा भन्दा अलि बढि जानकारी संकलन गर्न सकिने र घरधुरी सर्वेक्षणमा समेट्न नसकिने विषयलाई पनि समावेश गरेर बनाइएको थियो, जसमा समुदायको मुख्य पेशा, कृषि, पूर्वाधार, सामुदायिक वन, वनको दुरी, वनका कन्दमुल संकलन र बन्देजको अवस्था, उचाइ अनुसार बाँदरको क्षतिको अवस्था, बाँदरको बासस्थान, पशुपालनको अवस्था, जग्गाको मोहडा, बाँदरले बढि र कम बालीको उत्पादन र उत्पादकत्व, बाँदरका स्वभाव, कुन बाली कसरी नष्ट गर्दछ, बाँदरको समस्याको कारण बाँझो जग्गा, बसाई सराई, रोजगारी, आर्थिक स्थितिमा कमि, बाँदरको क्षति कम गर्न अवलम्बन गरिएका उपाय र त्यसको प्रभावकारिता, क्षति न्युनिकरणकालागि अन्य उपायहरू के के हुन सक्छन्, बालीनाली क्षति बाहेक अन्य क्षतिको विषयमा पनि बुझ्ने कोशिस गरिएको थियो । धेरै पहिले बाँदरको समस्याको विषयमा जान्न खोजिएको र अन्तमा समुदायमा सबै भन्दा बढि समस्यामा परेका १५ घरधुरीको नाम समेत उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख गरिएको थियो, ताकि ती घरहरूमा घरधुरी सर्वेक्षण गर्न सकियोस *(अनुसूची ३ समूह छलफलको लागि बनाइएका चेकलिस्ट)*

ग) घरधुरी सर्वेक्षण सम्बन्धि प्रश्नावली: घर धुरी सर्वेक्षणमा बन्द प्रश्नहरू सोधिएको थियो भने निश्चित विकल्पमा जवाफ दिने हिसावले डिजाइन गरिएको थियो । घर धुरी सर्वेक्षणमा कुल ५५ वटा मुल प्रश्नहरू सोधिएको थियो । घर धुरी सर्वेक्षणलाई अध्ययनको मुख्य आधार बनाएर प्रश्नावलीहरूको निर्माण गरिएको थियो । समुदाय, बाली विशेष, जंगल, मानवलाई विभिन्न पक्षहरूमा परेको प्रभाव, क्षति न्युनिकरणको लागि अपनाइएका विभिन्न उपाय तथा त्यसको प्रभावकारिता, समाधानकालागि अपनाइएका अल्पकालिन तथा दीर्घकालिन उपायहरूमा उनिहरूको सुझावका अतिरिक्त केही महानगरपालिकाद्वारा अपेक्षा गरिएका प्रश्नावलीहरू पनि समावेश गरिएको थियो । *(अनुसूची ४ घरधुरी सर्वेक्षण प्रश्नावली)*

९. वडा तथा समूहसँग छलफल

क) वडा कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूसँग छलफल

आर्थिक विकास महाशाखाका प्रमुखको पत्र मार्फत अध्ययन बारे वडा कार्यालयलाई जानकारी गराए पछि, अध्ययन टिम ती वडाहरूमा गएका थिए । वडा तहमा वडाध्यक्ष, वडा सदस्यहरू, वडा सचिव तथा वडाले निमन्त्रणा गरेका बाँदरको विषयमा जानकारी राख्ने व्यक्तिहरू छलफलमा संलग्न हुनुहुन्थ्यो । सो क्रममा अध्ययनको उद्देश्य तथा प्रक्रिया बारे वडा कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई जानकारी गराइएको थियो ।

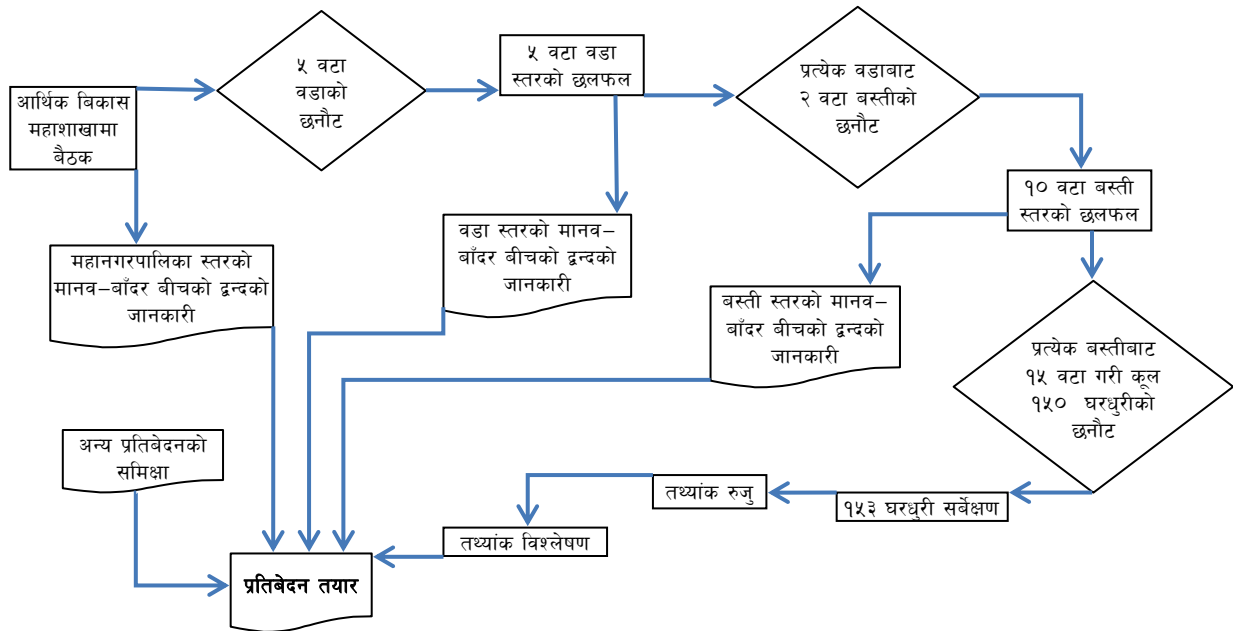
छलफलको क्रममा मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व बारे वडा स्तरको बुझाईहरू लिने काम भयो, वडा सिमाभित्र रहेका कृषि विकास सम्बन्धि मुख्य संरचना, कार्यक्रम तथा गतिविधि बारे जानकारी लिने काम पनि भयो । त्यस्तै वडामा वडा कार्यालय तथा अन्य निकायहरूले गरेका मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व सम्बन्धि जानकारी लिने काम भयो ।

छनौट गरिएका महानगरपालिकाका वडाहरु पनि क्षेत्रफल तथा जनसंख्याको दृष्टिकोणले ठुलो भएकोले अध्ययनलाई केन्द्रित गर्न वडाभित्रका तुलनात्मकरूपमा बढि मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व भएको दुई वटा बस्तीहरुलाई छान्ने काम भयो । बस्ती छनौटको मुख्य मापदण्ड भनेको वडा स्तरका छलफलको बुझाईमा आफ्नो क्षेत्रभित्र मानव-बाँदर बीच द्वन्द्व तुलनात्मकरूपमा बढि भएकोलाई लिईएको थियो । छलफलको अन्तमा मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणको लागि नेपाल तथा अन्यत्र भएका प्रयासको बारेमा टिमको तर्फबाट वडा समितिलाई जानकारी दिईएको थियो । वडा कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुले ती स्थानहरुको सम्पर्क व्यक्तीहरुको नाम तथा वहाँहरुको सम्पर्क मोबाईल नम्बर समेत अध्ययन टोलीलाई उपलब्ध गराउनु भएको थियो ।

तालिका १: छनौट गरिएका बस्ती तथा सम्पर्ककर्ता व्यक्तिको नाम:

वडा नं.	छनौट गरिएको बस्ती १	सम्पर्क व्यक्तिको नाम	छनौट गरिएको बस्ती २	सम्पर्क व्यक्तिको नाम
१९	घार्मी गायत्री टोल	लेखनाथ पौडेल	पुरन्चौर तथा अधिकारी चौर	सालिकराम अधिकारी
२१	हराबोट	बालकृष्ण सुवेदी	शिवालय	धर्मराज अधिकारी
२४	ठूलीपोखरी	पशुपति सुवेदी	गुन्टेचौर	राजु भुजेल
२६	सिलिङ्गे, पानी टंकी	कमल रानाभाट	जलधारे टाइगर टप्स	केशवप्रसाद ढुङ्गाना
३२	बडहरे	घनश्याम पौडेल	चैनपुर	नेत्रपाणि (केदार) बराल

ख) मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन कार्यान्वयन प्रक्रिया:

ग) छनौट गरिएका बस्तीमा समूहमा छलफल

वडामा भएको छलफलबाट पहिचान भएका समुदायहरुमा सम्पर्क व्यक्ती मार्फत सम्पर्क गरी दशवटै बस्ती स्तरमा समुहगत छलफल गरिएको थियो । समुदाय स्तरको छलफलमा पनि समुदाय तहको मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व बारे बुझ्ने र द्वन्द्व व्यवस्थापनकालागि समुहको राय सुभावाहरु लिने काम भयो । साथै समुदाय तहमा भएका विकाससँग सम्बन्धित विभिन्न संरचना, कार्यक्रम तथा गतिविधिहरु बारे पनि जानकारी लिइयो ।

समुदायस्तरको छलफलबाट त्यस बस्तीमा बसोबास गर्ने बाँदरसँग समस्या भोगी रहेका १५ वटा घरधुरीको पहिचान गरिएको थियो । ती १५ वटा घरधुरी, घरधुरी सर्वेक्षण गर्नकालागि पहिचान गरिएको थियो । तथ्याङ्क लिने क्रममा कुनै अस्पष्टता आएमा सोधपुछ गर्न सजिलो होस् भनेर १५ वटा घरधुरीको घरमुलीको नाम तथा सम्पर्क नम्बर लिइएको थियो । घरधुरी छनौटको क्रममा त्यस समुदायामा बाँदरबाट तुलनात्मकरूपमा बढि समस्या भेलिरहेका घरधुरीहरुलाई

छनौट गरिएको थियो । छलफलको अन्तमा मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणको लागि नेपाल तथा अन्यत्र भएका प्रयासको बारेमा टिमको तर्फबाट समूहलाई जानकारी दिइएको थियो ।

घ) घरधुरी सर्वेक्षण

घरधुरी सर्वेक्षणकोलागि प्रश्नपत्र कोबो टुलबक्स (Kobo toolbox) मा बनाईएको थियो । ५ जना सर्वेक्षकहरूले तोकिएको वडाहरूका निश्चित घरधुरीहरूमा गई अनलाईनमा जानकारी संकलन गर्नु भएको थियो । दिनभरी संकलन गरिएका जानकारीहरूलाई साँझ अनलाइन मार्फत पेश गरिएको थियो । यसरी पेश गरिएका जानकारीहरूलाई सम्बन्धित सुपरिवेक्षकहरूले तत्कालै सही जानकारी आएको वा नआएको रुजु गरिएको थियो ।

सबै घरधुरीको प्रश्नपत्र भरीसकेपछि सर्वेक्षणकर्ता तथा सुपरिवेक्षकहरूसँगै बसी प्रत्येक घरधुरीका जानकारीहरूलाई अन्तिम जाँच गरिएको थियो । तथ्याङ्कमा उपलब्ध भएका जानकारीहरू एक आपसमा बाँडिन गएमा सम्बन्धित सर्वेक्षकसँग सोध्नुभयो र यदि सर्वेक्षकबाट सो विषयमा स्पष्ट जानकारी नआएमा सम्बन्धित घरमुलीसँग फोनद्वारा सम्पर्क गरी प्राप्त जानकारीको आधारमा सच्याइन्थ्यो । सबै जानकारी अद्यावधिक भएपछि मात्र तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको थियो ।

१०. तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रतिवेदन

घरधुरी सर्वेक्षणद्वारा संकलन गरिएको तथ्याङ्क, दस्तावेजहरू समीक्षा गरी संकलन गरिएको जानकारीहरू तथा वडा तहदेखि समूह तहसम्म गरिएको छलफलबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई समेत विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो ।

दस्तावेजहरू समीक्षा तथा वडा तहदेखि समूह तहसम्म गरिएको छलफलबाट मुलतः गुणात्मक जानकारीहरू प्राप्त भएका थिए । त्यस्ता जानकारीहरूलाई गुणात्मक तवरले नै प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको थियो ।

घरधुरीबाट प्राप्त जानकारीहरू परिमाणात्मक प्रकृतिका भएकाले कोबो सफ्टवेयरबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई साधारणरूपमा विश्लेषण गरी साधारण रूपमा प्रस्तुत गरिएको थियो ।

११. अध्ययन क्षेत्रको संक्षिप्त जानकारी

क) सर्वेक्षण गरिएका वडाको संक्षिप्त जानकारी:

वडा नं.	महिला	पुरुष	जम्मा	समुदायको नाम
१९	७२५९	६५९६	१३८५५	पुरन्चौर, अधिकारीचौर, घार्मी, गायत्रीटोल, काउरे, सुरुङ्गा, माभथर, काभ्रे, लामाचौर,
२१	४७१९	४३५१	९०७०	हर्राबोट, कृस्तीनाच्नेचौर, लामाखेत, निर्मलपोखरी, दोपहरे, शिवालय, बन्न्याक, खामपुर, बयाली
२४	३१००	२८५०	५९५०	ठूलीपोखरी, लप्सीढुङ्गा, नेपालीटोल, गुन्टेचौर, कास्कीकोट, मौला, वनपाले, पहरेपानी, रोटेपानी, दोपहरे, रैकर पत्यानी, सिमलचौर, मैदान, भुत्तेरपाटा
२६	८८८७	७८९०	१६७७७	जलधारे, शिलिङ्गे, गणेशटोल, चौरथर, टाइगरटप्स, लप्सीबोट
३२	७७६४	६९१९	१४६८३	बडहरेडाँडा, साँगुरे, चैनपुर, राजाकोचौतरा, सिताको गुफा, पोखरी टावर, बाह्रबिसे, पोखरीडाँडा

अनुसूचि ५: सर्वेक्षणमा सहभागी वडा समितिका सदस्य तथा कर्मचारीहरूको नामावली:

ख) सर्वेक्षण गरिएको बस्तीहरूको संक्षिप्त जानकारी

वडा नं.	छनौट गरिएको बस्ती	उचाई मिटर	घरधुरी	जातजाति
१९	घार्मी गायत्री टोल	१०५०	२००	ब्राह्ममण, क्षेत्री, दलित
	पुरन्चौर तथा अधिकारी चौर	९५०	११४	ब्राह्ममण, क्षेत्री, दलित,
२१	हर्राबोट	११५०	७८	ब्राह्ममण, क्षेत्री, दलित
	शिवालय	१२००	९९	ब्राह्ममण, क्षेत्री, दलित, मगर

२४	ठूलीपोखरी	१३००	४५	ब्राह्मण, क्षेत्री, दलित
	गुन्टेचौर	१०००	१४०	ब्राह्मण, क्षेत्री, भुजेल, राई, दलित
२६	सिलिङ्गे, पानी टंकी	९००	५००	ब्राह्मण, रानाभाट, दलित, क्षेत्री, गुरुङ्ग
	जलधारे टाइगर टप्स	११००	३००	ब्राह्मण, मगर, रानाभाट, दलित, क्षेत्री, भुजेल, गुरुङ्ग
३२	बडहरे	९५०	१०४	ब्राह्मण, गुरुङ्ग, दलित, क्षेत्री, नेवार, भुजेल, गिरी
	चैनपुर	६५०	४३	ब्राह्मण, गुरुङ्ग, क्षेत्री, दलित, भुजेल, क्षेत्री

अनुसूची ६: समूह छलफलमा सहभागीहरूको नामावली

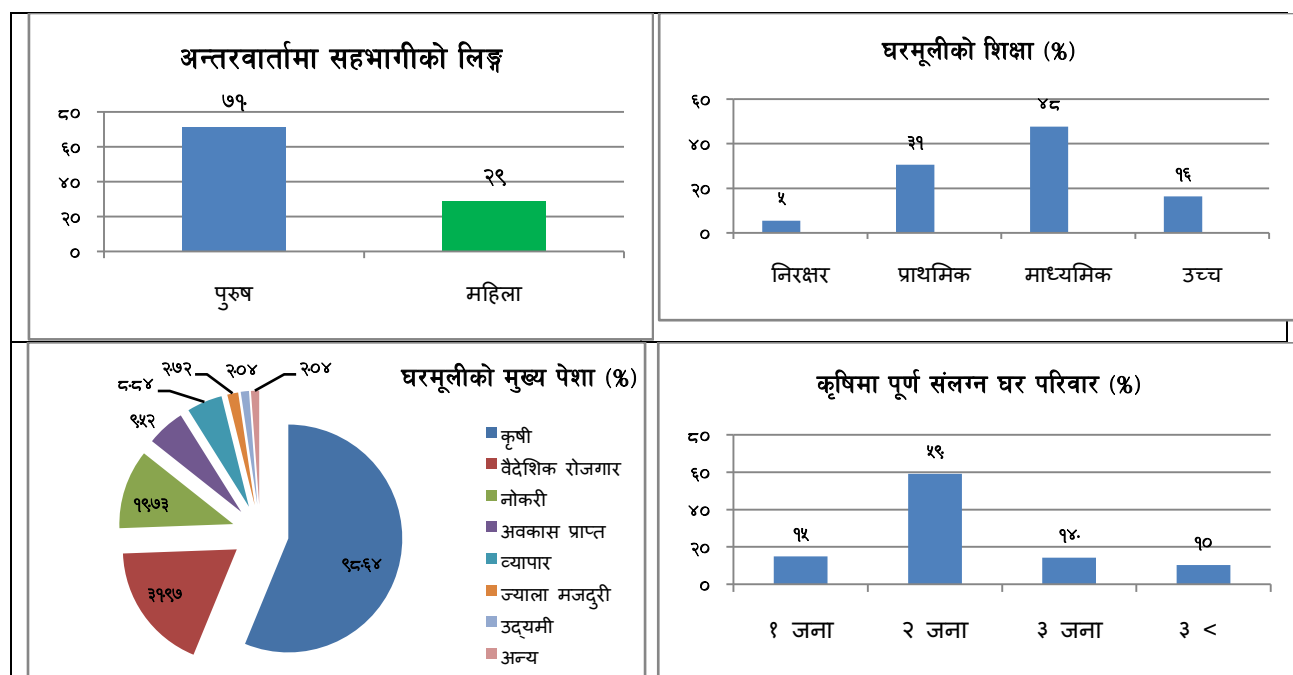
ग) अध्ययनमा सहभागी भएका घरधुरीहरू बारे जानकारी

सर्वेक्षणमा सहभागी अधिकांश घरमूली (७१%) पुरुष थिए । सर्वेक्षणमा भण्डै ३९% महिला तथा ६१% पुरुषले भाग लिएका थिए ।

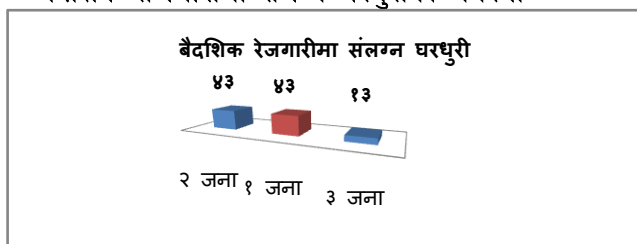
अधिकांश घरमूलीहरूको (४८%) शैक्षिक योग्यता माध्यमिक स्तरको थियो, ३१% घरमूली प्राथमिकस्तरको थिए भने ५% निरक्षर थिए ।

अधिकांश घरमूलीको (९९%) मुख्य पेशा कृषि थियो भने, दोश्रो पेशामा वैदेशिक रोजगार र तेश्रो पेशामा देशभित्रको नोकरी थियो । भण्डै २५% घरधुरीले आफ्नो दोश्रो मुख्य पेशा भएको जानकारी दिएनन्, यसको अर्थ उनीहरू कृषिमा पूर्ण निर्भर रहेको देखियो ।

अधिकांश (५९%) परिवारमा कृषि कर्ममा समय बिताउने परिवार संख्या दुई जना थिए भने त्यसपछि एक जना (१५%) र तीन जना (१४%) परिवारका सदस्य कृषिमा लागेको पर्इएकोछ । त्यस्तै दोश्रो मुख्य पेशा वैदेशिक रोजगारी हो भन्ने घरधुरीहरूमा भण्डै ४६% घरधुरीले दुई जना परिवार सदस्य वैदेशिक रोजगारीमा भएको जानकारी दिए । यसबाट यो अध्ययन गरेको बस्ती वैदेशिक रोजगारीमा कतिको निर्भर रहेको छ भन्ने देखाउदछ ।

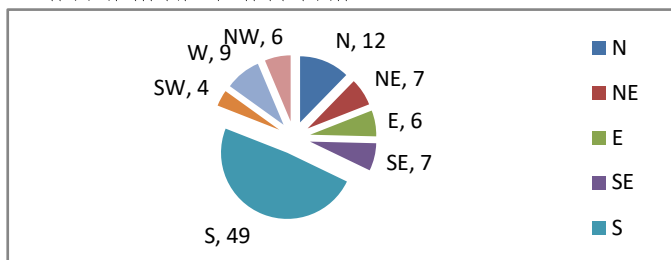
बैदेशिक रोजगारीमा संलग्न घरधुरीको अवस्था

सर्वेक्षण गरिएको क्षेत्रमा बैदेशिक रोजगारीमा जाने युवाहरूमध्ये प्रत्येक घरबाट १ र २ जना जाने संख्या क्रमशः ४३% / ४३% रहेको छ भने ३ जना जाने घरधुरीको संख्या १३% रहेको पाइयो ।

मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व न्युनिकरण सर्वेक्षण गरिएका भौगोलिक मोहडाको स्थिति

बाँदर प्रभावित जग्गाको दिशा

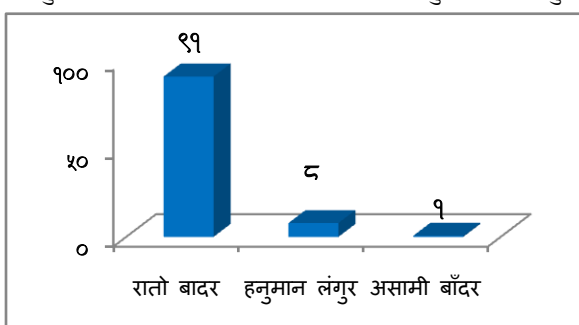
अध्ययन गरिएका समुदायका धेरै जग्गाहरू दक्षिणी मोहडामा अवस्थित रहेको पाइयो भने, त्यसपछि उत्तर र पश्चिम मोहडा बढि भएको पाइयो ।

१२. अध्ययनको निष्कर्ष

यस अध्ययनको निष्कर्षलाई ५ भागमा विभाजन गरिएको छ, पहिलो भागमा बाँदरको कारणले हुने समस्याको विषयमा चर्चा गरिएको छ भने, दोश्रो भागमा बाँदरको समस्याको प्रकृति बारे उल्लेख गरिएको छ । यसै गरी तेस्रो भागमा बाँदरको समस्या आउनुका कारणहरूको विषयमा उल्लेख गरिएको छ भने, चौथोमा बाँदरले पुऱ्याउने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू बारे व्यवस्था गरिएको छ र पाचौं भागमा सरकारबाट प्राप्त हुने सहयोगसम्बन्धि अपेक्षाहरूका विषयमा चर्चा गरिएको छ ।

१२.१ बाँदरको कारणले भएका समस्याहरू:

१२.१.१ बालीनालीलाई बाँदरका प्रजातिले पुऱ्याउने क्षति: नेपालमा पाईने तीन प्रजातीको बाँदरमध्ये कुन बाँदरले बढि क्षति पुऱ्याउँछ भन्ने सवालमा १५२ घरधुरीका घरमुलीलाई सोध्दा सबभन्दा बढि क्षति (९१% घरमुलीले) रातो

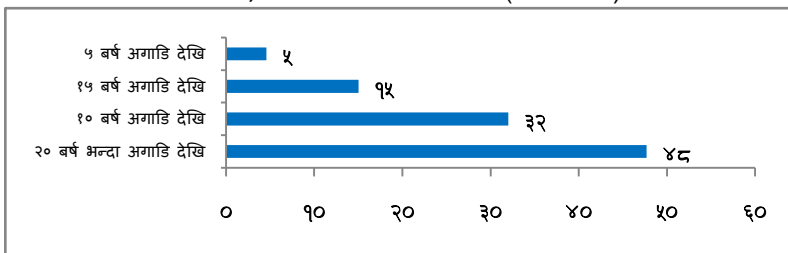
चित्र नं. १ बाँदरको क्षतिको प्रकार

बाँदरबाट हुने बताए भने ८% ले हनुमान लंगुरले बढि क्षति पुऱ्याएको पाइयो, त्यस्तै गरेर सबभन्दा कम (१% उत्तरदाता) ले आसामी बाँदरले त्यस्ता क्षति पुऱ्याएको बताए ।

त्यस्तै गरी सर्वेक्षण गरिएका वडा नं. १९, २१, २४, २६ र ३२ मा रातो बाँदरले बाली नाली क्षति गरिएको पाइएता पनि वडा नं. १९ घार्मीको गायत्री टोलमा भने हनुमान लंगुरको बथान बस्ने र हनुमान लंगुर भएको स्थानमा अरु बाँदर डरको कारणले नआउने हुदा त्यहाँ मात्र हनुमान लंगुरद्वारा बालीनालीको क्षति भएको पाइयो (चित्र नं. १)।

१२.१.२ बाँदरले बालीनालीलाई बढि क्षति पुऱ्याउन लागेको सुरुवाती बर्ष: बाँदरले बालीनालीलाई बढि क्षति पुऱ्याउन लागेको कति बर्ष भयो (१५२ घरधुरी) भन्ने सवालमा निम्न परिणाम पाइएकोछ:

चित्र नं. २ बाँदरबाट भएको क्षतिको समय रेखा (Timeline) बारेको विवरण:

चित्र नं. २: बाँदरले क्षति पुऱ्याउन लागेको बर्ष

२६ को अधिकांश (७७%), ३२ को चैनपुर, गणेशथर र पण्डितथर (४०%), २४ को गुण्टेचौर, खोरियाथर, मैदान, चिलिमेडाडा (३८%) का घरधुरीले २० वर्ष अगाडि देखि नै बाँदरबाट अक्रान्त हुदै आएको कुरा गर्नु भयो । हालाकि करिब ३२% उत्तरदाताले भने त्यस्तो प्रकोप १० वर्ष अघि देखि हुदै आएको बताए । साथै वडा नं. २४ ठूलीपोखरीको समूह छलफलमा गणेशभक्त बस्ताकोटी, (जो अन्तर वडा बाँदर क्षति व्यवस्थापन समितिका सदस्य पनि हुनुहुन्छ), ले भन्नु भयो, “१० वर्ष अगाडि गुण्टेचौर स्थित कृषि सडक भन्दा माथि बाँदर आउदैन्थ्यो । पामेमा खेतीपाती प्रशस्त हुने र गुण्टेचौर नजिक जंगल भएकाले बाँदरहरु त्यहि बस्दथ्यो भने गुण्टेचौर माथि भने मानिसहरुको बस्ती बाक्लो थियो । तर परिस्थिति बदलियो, गुण्टेचौर माथिका क्षेत्रमा सिचाईको अभाव, खानेपानी लगायत अन्य शिक्षा स्वास्थ्यको राम्रो सुविधा नभएकाले सक्षम तथा जागरुक व्यक्तिहरु पोखरा तथा अन्य सुविधायुक्त क्षेत्रमा बसाई सर्ने कार्य तिब्र भयो, साथै खेतीपाती हुने पामे क्षेत्र जसको खेत थियो, उनिहरु पनि त्यतै बसाई सरे । बाँदरले खाने क्षेत्रमा जस्तै पामे क्षेत्रमा बस्ती बस्न थालेपछि बाँदरलाई उक्त क्षेत्र असुरक्षित हुन थाल्यो, त्यसपछि ती बाँदरहरु अन्यत्र अर्थात गुण्टेचौर देखि माथिका उचाईहरुमा पनि जान थाले ।” १० वर्ष अगाडि देखि बाँदरको समस्या भएको हो भन्ने अन्य वडाहरुमा वडा नं. २१ का हर्बाोट, खामपुर, ठूलाचौर, दोपहरे र राम्दी गरी २०%, वडा नं. २४ का ढोकाकोमुख, गुण्टेचौर, रोटेपानीको १०%, वडा नं. २६ गणेशटोल, माभको डाँडाका १७% रहेको पाइयो भने वडा नं. ३२ मालेपाटन, थापाथर र चैनपुरका २७% पाइयो ।

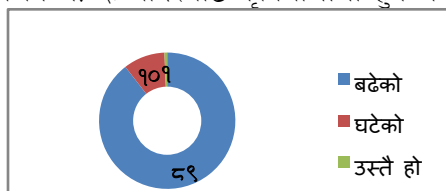
बाँदरको समस्या १५ वर्ष अगाडिबाट भएको हो भन्ने १५% उत्तरदाताको अनुभव रह्यो । जसमा नं. २४ का ठूलीपोखरी, मौला, गुण्टेचौर, खोरियापानीका गरी १३% र वडा नं. २६ र ३२ का क्रमशः ७%/७% रहेको पाइयो ।

५ वर्ष अगाडिबाट बाँदरको समस्या देखापरेको भन्ने हर्बाोट र फोक्सिङ्ग गरी १०% र वडा नं. २४ मौला र ठूलीपोखरी गरी ७% रहेको पाइयो ।

यसरी समय रेखाको दृष्टिले हेर्दा १०-२० वर्ष यता नै ती क्षेत्रमा बढि मात्रामा बाँदरले क्षति पुऱ्याउने गरेको देखिन्छ ।

१२.१.३ बाँदरको क्षतिको अवस्था: हाल बाँदरबाट बालीनालीलाई हुने क्षति बढेको छ कि घटेको छ भन्ने विषयमा सोधिएको प्रश्नको उत्तर चित्र नं. ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ३: बाँदरबाट कृषिवालीमा हुने गरेको क्षति सम्बन्धि विवरण:

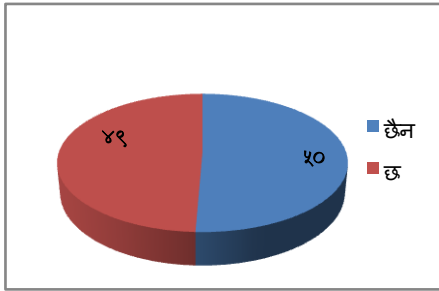

चित्र नं ३ बाँदरको क्षतिको अवस्था

उक्त सर्भेक्षणको नजिता अनुसार ८९% उत्तरदाताले बाँदरले खेतीपातीमा गर्ने क्षति पहिलेका वर्षहरु भन्दा बढेको भन्ने उत्तर दिनु भयो भने १५ (करिब १०%) जनाले पहिलेको भन्दा घटेको कुरा गर्नु भयो । त्यसो हुनुमा वडा नं २१ हर्बाोटका ठाकुरप्रसाद सुवेदीले अन्य बाली लगाउन छाडेर सुन्तलाखेती घर नजिकै शुरु गर्नु भएकाले क्षति न्युनिकरण भएको र हरिदेवी अधिकारीले घर नजिक थोरै जग्गामा बाली लगाएकाले क्षति पहिले भन्दा कम भएको भन्ने उत्तर पाइयो । वडा नं. १९ रेग्मीथरका

भिमप्रसाद रेग्मीले क्षति पहिलेको जस्तै हो भन्नु भयो । यसैले बालीनालीमा हुने क्षति पहिलेको भन्दा बढेको कुरा माथिको तथ्याङ्कले देखाउछ (चित्र नं. २) ।

१२.१.४ बाँदरको कारण र जग्गा बाँझोको अवस्था: बाँदरले वालीनालीलाई क्षति पुऱ्याएको कारण जग्गा बाँझो रहे नरहेको अवस्था बुझ्नको लागि केही सवाल गरिएको थियो, जसको परिणाम चित्र नं. ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ । चित्र नं ४ बाँदरको प्रकोप र जग्गा बाँझो रहने स्थितिको विवरण:

चित्र नं. ४: बाँझो जग्गाको अवस्था

उपर्युक्त नतिजा अनुसार जग्गा बाँझो छ भन्ने उत्तरदाताको संख्या ४९% रहेको पाइयो, जसमा पाखो बाँझो रहेको प्रतिशत ३७ थियो भने खेत बाँझो रहेको भन्नेमा प्रतिशत २४ रहेको पाइयो । साथै केही बढि (५१%) संख्याका उत्तरदाताले जग्गा बाँझो छैन पनि भनेका थिए । विशेष गरेर वडा नं. १९ का पुरन्चौर, अधिकारी चौर, राम्चे आदि गरी ४३% को जग्गा बाँझो पाइयो, वडा नं. २१ फोक्सिङ्ग, दोपहरे, हर्षाबोट, ठूलाचौतरा, खामपुर, शिवालय, पोखरेलथोक, गैरीस्वाँरा, थाप्लेतिलहार, नाउडीका ६३%, वडा नं. २४ पाटास्वाँरा, ठूलीपोखरी, गुन्टेचौर, कार्कीको तगरा, मैदान, खोरियापानी, मौला, बुकुनेस्वाँरा र चिमिमेडाँडाका ५२%, वडा नं. २६ जलधारे, थापाथर, मुरलीचोक, गणेशटोल, ठूलाघरेथर र टाइगर टप्सका ३३% र वडा नं. ३२ चैनपुर, बडहरे, गणेशथान, पण्डितथर, ठाडोस्वाँराका ५०% जग्गा बाँझो भएको पाइयो । त्यस्तै गरेर जग्गा बाँझो नभएको हकमा भने वडा नं. १९ को पुरन्चौर, अधिकारीचौर, राम्चे, प्रगतिटोल, माझथर,

"मैले २० वर्ष देखि १४ रोपनीजग्गाबाझै राखेकी छु "

वडा नं. १९ घार्मी स्थित गायत्री टोलनिवासी ६० वर्षीय यसोधरा पौडेलले भन्नु भयो "आजभन्दा २० वर्ष अगाडि १४ रोपनी जग्गामा मकै खेती चालिस हजार रुपयाँ खर्च गरेर लगाएको थिएँ । लंगुरे बाँदरले मकै पाक्ने बेलामा सबै मकै सखाप पाऱ्यो, यहाँ अरु बाँदर भन्दा लंगुर बाँदरको समस्या बढि छ । क्षतिपूर्तिको लागि तत्कालिन लामाचौर गाविस वडा नं. ९ को वडा कार्यालयमा गएँ (हालपो.म.न.पा. वडा नं. १९) वडाले व्यक्तिगत क्षतिपूर्ति दिन मिल्दैन जिल्ला वन कार्यालयमा सम्पर्क राख्न सल्लाह दिनु भयो, त्यहाँ जादा बाँदर मार्न पनि पाइदैन र व्यक्तिगत क्षतिपूर्ति दिन मिल्दैन भन्नु भयो, काठमाण्डौवाट सांसद आएको बेलामा आफ्नो मर्का परेको कुरा राख्दा पनि वहाँले पनि सोही प्रकारको जवाफ दिनु भयो, यसरी कही पनि सुनुवाई नभएपछि म निराश भएर सो अवधि देखि हालसम्म उक्त १४ रोपनी जग्गा बाँझै राखेकी छु ।"

गायत्रीटोलका ४३%, वडा नं. २१ को हर्षाबोट, खामपुर, फोक्सिङ्ग, ठूलो चौतरा, दोपहरे, शिवालय गरी ३३% उत्तरदाताको जग्गा बाँझो नभएको पाइयो । वडा नं. २४ का गुण्टेचौर, खोरिया, मौला, ठूलीपोखरी, रोटेपानी, ढोकाकोमुख, पट्यानी गरी करिब ५२% को जग्गा बाँझो पाइएन । वडा नं. २६ को मुरलीचोक, थापाथर, गणेशटोल, टाइगरटप्स, जलधारे, चौरथर, माझको डाँडा, सिलिङ्गे गरी करिब ७०% को जग्गा बाँझो नभएको पाइयो । वडा नं. ३२ का मालेपाटन, चैनपुर, गणेशथान, ढकालथर, बडहरे थापाथरका ५०% को जग्गा बाँझो नभएको पाइयो । यसो हुनुको कारणहरुमा जग्गा तुलनात्मक हिसावले विच वा घरको नजिक हुनु, थोरै जग्गा भएकाले खेती गर्न बाध्य हुनु र जग्गाको नजिक बाँदर लुक्ने स्थान नहुनु आदि भएको पाइयो । .

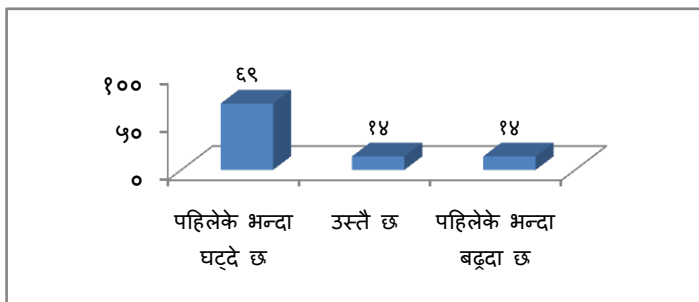
सर्वेक्षणद्वारा प्राप्त जानकारी अनुसार बाँदरको कारणले जग्गा बाँझो राख्नेहरुको संख्या ४८% (७३ जना) पाइयो, सो मध्ये खेत प्रति घर २.२ रोपनी र पाखो जग्गा प्रति घर २.६ रोपनी देखियो ।

समग्रमा बाँदरको कारण वा समुदाय छाडेर अन्यत्र सरेको वा बाह्य आम्दानीका कारण खेती गर्न छाडेको कारण जग्गा बाँझो रहेको सन्दर्भमा प्राप्त आंकडा अनुसार पाखो जग्गा प्रतिघर सालाखाला ३.६४ रोपनी बाँझो देखियो भने खेतको हकमा प्रति घर ४.८३ रोपनी देखियो । सो आधारलाई पोखरा महानगरपालिकाका २० वटा वडाहरुमा बाँझो जग्गा कति छ भनेर आंकलन गर्दा पाखो जग्गा २७२३ हेक्टर र खेत २३२३ हेक्टर पाइयो । पोखरा महानगरपालिकाको जम्मा कृषि योग्य जमिन २०२७६ हेक्टर सन्दर्भमा कुरा गर्दा जम्मा २४.८८% जग्गा बाँझो भएको देखिन्छ ।

१२.१.५ बाँदरको कारण पेशा परिवर्तन गरेको अवस्था: बाँदरले बालीनाली क्षति गरेका कारण तपाईंले पेशा परिवर्तन गर्नु भएको छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा करिब ८१% उत्तरदाताले छैन भन्ने जवाफ दिए भने १५% ले पेशा परिवर्तन गरेको जानकारी गराए । जस अनुसार पशुपालन ५%, वैदेशिक रोजगार ४%, किराना पसल ४%, होटेल रेष्टुरेण्ट २% भएको देखियो । त्यस्तै गरेर अन्यमा ३% ले जवाफ दिएको पाइयो, जसमा कुखुरापालन, नोकरी र कफि खेती रहेको छ ।

१२.१.६ अहिलेको कृषि उत्पादनको अवस्था: बाँदरबाट हुने बाली नोक्सानी बुझ्ने क्रममा समग्र कृषि उत्पादनको अवस्था बुझ्नको लागि सोधिएकोमा प्राप्त नतिजालाई चित्र नं. ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ५: बालीनालीको उत्पादन स्थितिसम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. ५ अहिलेको कृषिको अवस्था

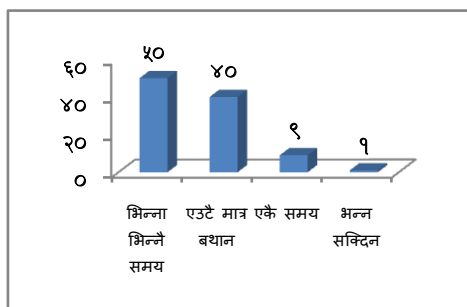
उपलब्धता हो भन्ने पाइयो (चित्र नं. ५)।

प्राप्त उत्तर अनुसार करिब ६९% उत्तरदाताले पहिलेको भन्दा बालीनालीको उत्पादन घटेको जानकारी दिनु भयो । साथै उत्पादन घट्नुको कारण बाँदरले क्षति गरेकाले हो भन्नेहरु अधिक थिए भने बाँदरको कारणले होइन भन्नेको संख्या न्यून थियो । साथै उत्पादनको स्थिति उस्तै छ भन्ने १८% रहेको पाइयो भने पहिलेको भन्दा बढेको छ भन्ने १८% उत्तरदाताहरु पाइयो । पहिलेको भन्दा बढ्नुको कारणहरुमा सिंचाईको सुविधा, मलखाद र उन्नत बीउको राम्रो

१२.२ बाँदरद्वारा सिर्जित समस्या र वर्तमान अवस्था

१२.२.१ बालीनाली क्षति स्थिति: बाली नोक्सानी गर्ने बाँदर एउटा मात्र बथान आउछ कि भिन्ना भिन्नै आउछ भन्ने प्रश्नको नतिजालाई चित्र नं. ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ६ बाँदरको बथान र तिनको प्रकोपको विवरण:

चित्र नं. ६ बाँदरको बथान र प्रकोप

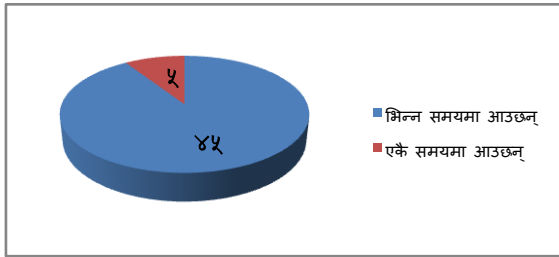
सर्वेक्षणको नतिजा अनुसार बाँदरको बथान भिन्न भिन्न समयमा आउछन् भन्ने उत्तरदाताहरु सबै भन्दा बढि (५०%) पाइए (टेबल नं. ६) विस्तृत उत्तरदाताको प्राप्त विवरण अनुसार, वडा नं. १९ गायत्रीटोल, अधिकारीटोल लगायतका २० जना, वडा नं २१ हर्षाबोट, शिवालय, फोक्सिङ्ग आदिका १९ जना, वडा नं. २४ गुन्टेचौर, ठूलीपोखरी, मैदान, नेपालीटोल, चिलिमेडाँडा, खोरिया आदिका २५ जना, वडा नं. २६ मुरलीटोल, थापाथर, माछापुच्छ्रे टोल आदिका ६ जना र वडा नं. ३२ मालेपाटन, चैनपुर र गणेशस्थानका ५ जना गरी

जम्मा ७६ जनाले उक्त जानकारी दिएका थिए ।

त्यस्तै गरी एउटै मात्र बथान आउछ भन्नेमा करिब ४०% उत्तरदाताको जवाफ रहेको पाइयो । जसको विस्तृत विवरण अनुसार वडा नं १९ पुरन्चौर, पियान, गायत्रीटोल तथा बगरका गरी जम्मा ९ जना, वडा नं. २१ दोपहरे तथा खामपुरका २ जना, वडा नं. २४ मौलाका २ जना, कुन्तेचौर र गुन्टेचौरका २ जना गरी जम्मा ४ जना, वडा नं २६ का जलधारे, चौरथर, टाइगरटप्स, गणेशटोल, थापाथर, मुरलीचौक आदिका २५ जना, वडा नं. ३२ का चैनपुर, गणेशथर, पण्डितथर, मालेपाटन गरी २९ जना गरी जम्मा ६९ जनाले त्यस्तो जानकारी दिनु भएको छ । थोरै उत्तरदाताले (९%) ले बथान चिन्न नसक्ने र नगण्यले (९%) ले भन्न सकिदैन भन्ने जानकारी दिएका थिए (चित्र नं. ६) ।

१२.२.२ बाँदर बालीनालीमा आउने अवस्था: बालीनालीमा क्षति गर्न आउने बाँदरको अवस्थालाई चित्र नं. ७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ७ बाँदर बालीनाली क्षति गर्न आउने अवस्थाको विवरण:

चित्र नं. ७: बाँदर बालीनालीमा आउने अवस्था

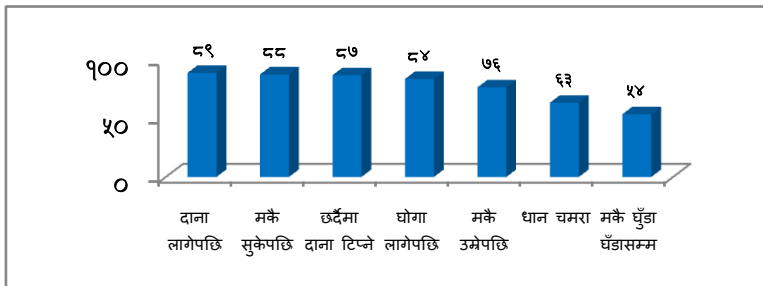
यसरी हेर्दा बाँदर भिन्ना भिन्नै समयमा आउछ भन्ने सबै भन्दा धेरै (४५%) छन्, जसमा वडा नं २४ गुण्टेचौर, ठूलीपोखरी, पातास्वाराका अधिकांश (२४ जना), वडा नं. २१ शिवालय तथा हर्राबोटका १९ जना, वडा नं १९ गायत्रीटोल तथा अधिकारी चौरका १६ जना, वडा नं. २६ मुरलीटोल, थापाथर आदिका ५ जना, वडा नं. ३२ मालेपाटन, चैनपुर, भण्डाराको

४ जनाले जानकारी दिनु भयो । माथिको तथ्यले के देखाउछ भने, भिन्ना भिन्नै बाँदरका बथानहरु एउटै बालीमा एकै

पटकमा आउदैनन्, छुट्टै समयमा आउछन् भन्ने देखाउछ, यदि एकै समयमा आए भने (५%), एक आपसमा लड्ने (५%) भएकाले पनि एकै समयमा आउदैनन् वा आए भने पनि कम आउछन् भन्ने देखाउँछ ।

त्यस्तै गरेर बाली खान आएका बाँदरको बथानलाई भगाएमा फेरी सोही दिन त्यहि बाली खान आउछ भनेर सोधिएको प्रश्नमा अधिकांशले ९५% ले आउँछ भन्ने जानकारी दिनु भयो, भने कम उत्तरदाताहरुले (५%) आउदैन भन्ने जवाफ दिनु भयो । समूह छलफलको क्रममा पनि अघाएको छैन र अन्यत्र खाने विकल्प छैन भने त्यहि दिन बाली खान आउछ भन्ने जानकारी छलफलको क्रममा प्राप्त हुन आएकोछ ।

१२.२.३ बारीमा लगाएको मकै बाली र बाँदरको प्रकोप: उक्त विषयमा सोधिएको प्रश्नमा विशेष गरेर बाँदरले खाद्यन्न बालीमा मकैलाई बढि क्षति पुऱ्याउँछ भन्ने अनुभवको आधारमा यो बालीलाई बाँदरले पुऱ्याउने क्षतिलाई विशेष

चित्र नं. ८: बाँदरले मकैमा पार्ने क्षतिको अवस्था

प्राथमिकता दिएको थियो । सो अनुशार मकैमा दाना लाग्नु अगाडि पनि बाँदर आउछ भन्नेहरु अधिकांश (९४.७७%) देखियो, जसमा दाना लागेपछि आउछ भन्ने ८९%, मकै सुकेपछि (८८%), छरेपछि मकै टिपेर खान्छ भन्ने (८७%), घोगा लागेपछि (८४%), मकै उम्रेपछि ७६%, धान चमरा लागेपछि ६३%, मकैको उचाई घुँडासम्म आउदा भन्ने ५४% देखियो (चित्र नं. ८) ।

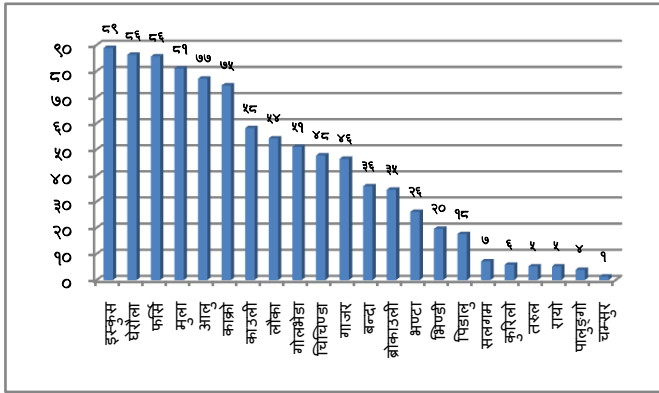
विभिन्न समूह छलफलमा प्राप्त जानकारी

अनुसार पनि मकै उम्रेदाको विभिन्न चरणमा अन्यत्र खाने कुरा नहुदा मकैको डाँठ समेत खाने कुरा जानकारीमा आयो । डाँठ चुस्दा गुलियो हुने हुँदा डाँठ समेत खाने कुरा तर्क संगत नै देखिन आएकोछ ।

१२.२.३ बाँदरलाई मन पर्ने फलफुल: बाँदरलाई सबै भन्दा मन पर्ने फलफुलमा मेवा, अम्बा र केरा भन्ने पाइयो भने पाकेपछि खाने फलफुलमा सुन्तला, आँप, लिची, रुख कटहर भएको कुरा समूह छलफलमा जानकारी पाइयो । मेवा र केराको डाँठ समेत खाने कुरा छलफलको क्रममा बताउनु भयो ।

१२.२.४ बाँदर र उसले रुचाउने तरकारी बाली: बाँदरलाई मन पर्ने तरकारी बालीहरूको विषयमा जानकारी हासिल गर्न २२ वटा तरकारीबालीहरू चिन्ह लगाउनको लागि सूची उपलब्ध गराएकोमा प्राप्त विवरणलाई चित्र नं. ९ मा प्रस्तुत गरिएकोछ ।

चित्र नं. ९ बाँदरलाई मनपर्ने तरकारीबाली र उत्तरदाताको उत्तर सम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. ९ मा प्रस्तुत गरिएका उल्लेखित २२ वटा तरकारीहरूमध्ये बाँदरलाई सबै भन्दा बढि मन पर्ने तरकारीहरूमा इस्कुस (८९%), घेरौला (८६%), फर्सि (८६%), मुला (८१%), आलु (७७%) र काक्रो (७५%) भएको पाइयो (चित्र नं. ९) । सबै १० वटै समूह छलफलमा इस्कुश बाँदरले अति मन पराउने बालीको रूपमा चित्रित गरेको पाइयो, कतिले त मुख्य बालीको छेउ छेउ वा डिलमा इस्कुश लगाई दियो भने बाँदरले मूल बालीमा गर्ने क्षति कम गर्न सक्ने कुरा पनि जानकारीमा आयो । आलुलाई पनि

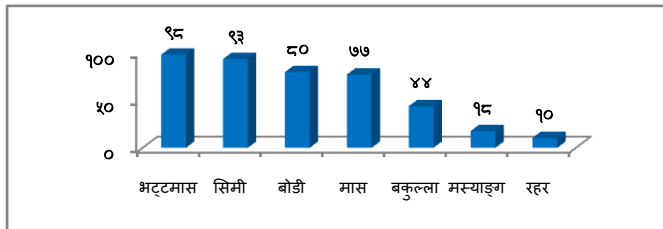
चित्र नं. ९: बाँदरले मनपर्ने तरकारीबाली

उखेलेको विरुवा समेत देखाएर दुखेसो पोख्नु भएको थियो । त्यसपछि काउली, लौका, गोलभेडा, गाजर, चिचिण्डा मध्यमस्तरमा रुचाएको पाइयो (४६-५८%) भने बन्दा, ब्रोकाउली, भण्टा, भिण्डी र पिडालु त्यस भन्दा कम दायरामा (१७-३५%) रुचाएको पाइयो । साथै बाँदरले सलगम, कुरिलो, तरुल, रायो, पालुङ्गो चम्सुर जस्ता तरकारी नगण्यमात्रामा खाएको भन्ने जवाफ उत्तरदाताहरूबाट पाइयो । समूह छलफलमा सागपात विशेषत रायो, चम्सुर, पालुङ्गो त्यति खादैन भन्ने जवाफ पाइयो । कतिपय उत्तरदाताहरूले मिठो तरकारी पाइज्जेलसम्म बाँदरले तुलनात्मकरूपमा कम मिठो तरकारी खादैन, तर नपाएको खण्डमा भने नमिठो पनि खाने कुरा बताइएको थियो ।

रोपे देखि हुर्कदासम्म विरुवा उखेलेर समेत फाल्ने गरेको वडा नं. २१ खामपुरकी एक महिलाले बाँदरले

१२.२.५ बाँदरलाई मन पर्ने कोसेबाली: बादरलाई मन पर्ने कोसेबालीसम्बन्धी प्राप्त विवरण चित्र नं. १० मा पेश गरिएको छ ।

चित्र नं. १० बाँदरले आक्रमण गरी विनास गर्ने कोसेबाली सम्बन्धि विवरण:

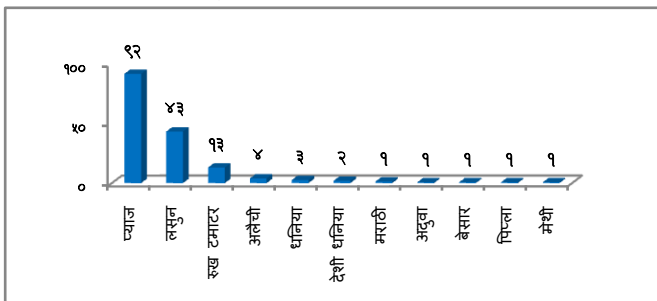

चित्र नं. १० बाँदरलाई मन पर्ने कोसेबाली

माथि उल्लेखित ११ वटा कोसेबालीमा सबै भन्दा बढि भट्टमास (९५%), त्यसपछि सिमी (९३%), बोडी (८०%) र मास (७७%) भएको पाइयो । बकुल्ला (४४%) मध्यमस्तरमा मन पराएको पाइयो । साथै मस्याङ्ग, रहर, चना, मसुरो, राजमा र मुङ्गको स्थिति न्यून रहेको देखियो जसलाई २-१०% उत्तरदाताहरूले मन पर्न सक्ने कोसेबालीको रूपमा बताउनु भएको थियो (चित्र नं. १०) ।

१२.२.६ बाँदरलाई मन पर्ने मसलाबाली: बादरलाई मन पर्ने मसलाबाली बारेमा प्राप्त उत्तर प्रतिशतलाई चित्र नं. ११ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ११ बाँदरलाई मनपर्ने बाली बारेको विवरण:

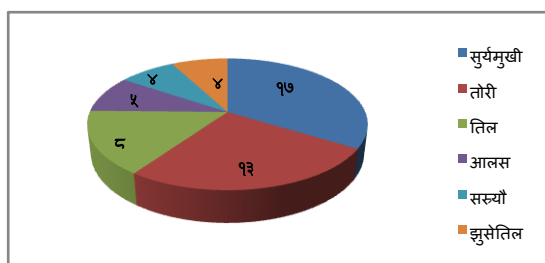
चित्र नं. ११ मा उल्लेखित मसलाबालीहरूमध्ये बाँदरले प्याज खान्छ भन्ने कुरा अधिकांशले (९१.५%) बताए भने लसुन नखाए पनि उखेलेर नष्ट गर्ने कुरा ४३% उत्तरदाताले बताए । त्यस्तै गरेर रुख टमाटर सिमित मात्रामा खाने गरेको पाइयो भने अन्य मसलाबालीलाई नगण्यरूपमा मन पराएको पाइयो (टेबल नं. ११) ।

चित्र नं. ११ बाँदरलाई मन पर्ने मसलाबाली

१२.२.७ बाँदरलाई मन पर्ने नगदेबाली: बादरलाई मन पर्ने नगदेबालीमध्ये १४७ घरधुरी अर्थात् ९६% उत्तरदाताले उखुलाई उल्लेख गरे भने २०% उत्तरदाताले बदाम र करिव १७% अर्थात् २७ घरधुरीले कफिलाई मन पर्ने बाली बताए । वडा नं २१ को हकमा सुन्तला र कफि पाक्ने समय लगभग एकै सिजनमा पर्ने भएकाले र सुन्तलामा बढी क्षति पुगेको र कफिमा भने नगण्य क्षति पुगेको पाइयो । वडा नं. १९ र २६ का उत्तरदाताले भने कफि बाँदरले खाने गरेको बताए ।

१२.२.८ बाँदरलाई मनपर्ने तेलबाली: बाँदरलाई तेलबालीहरूमध्ये कुन धेरै मन पर्छ भन्ने विषयमा जानकारी लिदा प्राप्त नतिजा चित्र नं. १२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. १२ बाँदरलाई मन पर्ने तेलबालीहरूको उत्तरदाताबाट प्राप्त विवरण:

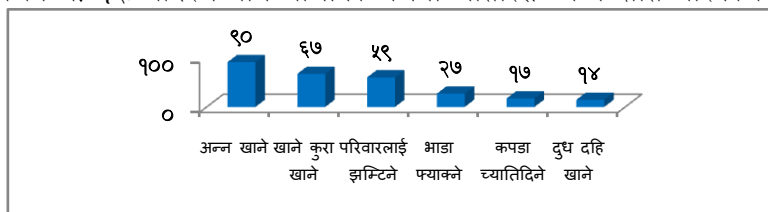

उल्लेखित बालीहरू बाँदरले कति मन पराउँछ भन्ने सवालमा सुर्यमुखिलाई सबैभन्दा बढिले (१७%) क्षति गर्छ भन्ने बताए, भने त्यसपछि तोरीबालीलाई क्षति (१३%) गर्छ भन्ने पाइयो । समूह छलफलबाट प्राप्त जानकारी अनुसार सुर्यमुखि एक दुई बोट लगाएतापनि खाने गरेको पाइयो भने तोरी बालीलाई नखाने तर हिड्दा नोक्सानी गर्ने भन्ने बुझियो । अन्यबालीहरू जस्तै: तिल, आलस, सस्यौं, झुसेतिललाई भने सामान्य क्षति पुऱ्याएको उत्तर प्राप्त भयो (चित्र नं. १२)।

चित्र नं. १२: बाँदरलाई मनपर्ने तेलबाली

१२.२.९ बाँदरबाट बालीनाली क्षतिको अतिरिक्त अन्य क्षतिको प्रकार: बाँदरले बालीनालीलाई मात्र क्षति गर्दछ कि अन्य क्षेत्रमा पनि क्षति तथा नोक्सानी गर्दछ भनि जानकारी लिदा अन्यत्र समेत भएका क्षतिहरू उत्तरदाताहरूले बताए (चित्र नं. १३) ।

चित्र नं. १३: बाँदरले पार्ने बालीका अलवा अतिरिक्त अन्य क्षति बारेको विवरण:

चित्र नं. १३ बाँदरबाट घरभित्र हुने क्षति

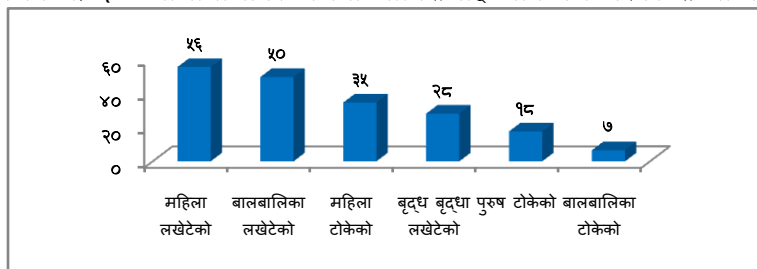
बाँदरबाट बालीनाली बाहेक अन्य प्रकारका घटनाहरू पनि उल्लेखनीयरूपमा भएको पाइयो (चित्र नं. १३) । घरभित्र छिरेर अन्न खानेकुरा ९०% उत्तरदाताले बताए । त्यसपछि घरभित्र छिरेर पकाई राखेको खाने कुरासमेत खाने उत्तर दिनेको अवस्था ६७% रहेको थियो भने घरपरिवारलाई

झन्डिने वा झन्डिने घटनाहरू बारे ५९% उत्तरदाताले बताए । भाडाकुडा फ्याकिदिने, कपडा च्यातिदिने र दहि दुध खाई दिन्छ भन्ने उत्तर पनि प्राप्त भएका थियो (चित्र नं. १३) ।

यसरी बाँदरले खेतवालीकासाथै घरमा समेत पसेर मानव खाद्य पदार्थकासाथै भौतिक आक्रमण समेत गर्ने गरेको पाइयो ।

१२.२.१० मानिसलाई आक्रमण गरेको घटना: बाँदरले मानिसलाई आक्रमण गरेको विषयमा पनि समूह छलफल र घरधुरी सर्वेक्षणमा प्रश्न सोधिएको थियो, सो सम्बन्धमा घरधुरी सर्वेक्षण बमोजिम निम्न नतिजा प्राप्त भयो (चित्र नं. १४) ।

चित्र नं. १४: वालीनालीका अलवा मानिसलाई आक्रमण गरेको सम्बन्धि विवरण:

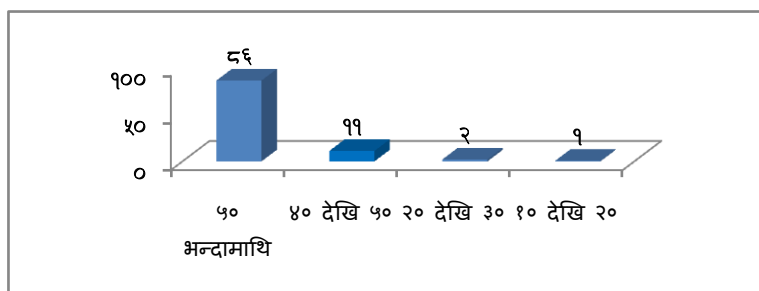
चित्र नं. १४ बाँदरद्वारा मानिसलाई आक्रमण

चित्र नं. १४ मा उल्लेखित घटनाहरु घरधुरी सर्वेक्षणको क्रममा उत्तरदाताको जानकारीको आधारमा जानकारी दिएको विषयलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ, सो अनुसार, महिलालाई बाँदरले लखेटेछ भन्ने जानकारी सबै भन्दा बढि उत्तरदाताले (५६%) दिनु भयो भने बालबालिकालाई पनि लखेटेछ भन्नेको संख्या त्यस भन्दा अलि कम (५०%) देखियो । महिलालाई टोकेको

भन्नेको प्रतिशत तेश्रो तह (३५%) मा आयो । बृद्धबृद्धालाई लखेटेको, पुरुषलाई टोकेको तथा बालबालिकालाई टोकेको भन्नेहरु सम्बन्धि विवरण चित्र नं. १४ मा प्रस्तुत गरिएको छ । (अनुसूची ७ बाँदरले आक्रमण गरेका विभिन्न घटनाको विवरण)

१२.२.११ बाँदर र हुलसम्बन्धि विवरण: बाँदरको संख्या एक हुलमा कतिसम्म हुन्छ भन्ने सवालमा उत्तरदाताबाट प्राप्त जवाफलाई चित्र नं. १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. १५: एक हुलमा हुनसक्ने संभावित बादरको संख्यासम्बन्धि विवरण:

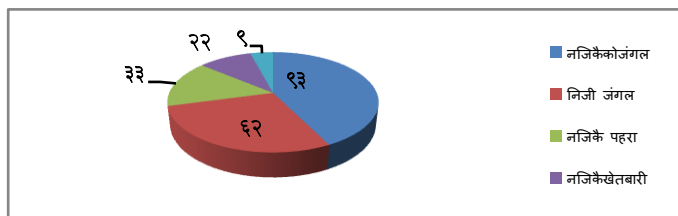
चित्र नं. १५ एक हुलमा बाँदरको संख्या

चित्र नं. १५ मा उल्लेखित सन्दर्भमा अधिकांश उत्तरदाताले (८६%) बाँदरको एक हुलमा ५० भन्दा बढि संख्या हुनसक्ने जानकारी दिए भने ११% उत्तरदाताले ४० देखि ५० संख्या एक हुलमा हुनसक्ने बताए । २० देखि ३० र १० देखि २० संख्या बाँदर एक हुलमा हुने जानकारी नगण्य उत्तरदाताले दिएका थिए (चित्र नं. १५) ।

समुह छलफलमा प्राप्त जानकारी अनुसार वडा नं. १९ घार्मीको हकमा त्यसको संख्या २००-३००, पुरन्चौरमा १००-१५०, वडा नं. २१ हर्बाबोटमा ७-१५९, वडा नं. २४ ठूलिपोखरीमा ४०-२००, गुण्टेचौरमा ५०-३००, वडा नं. २६ को जलधारेमा १५०-३००, सिलिङ्गेमा ५०-३००, वडा नं. ३२ को पोखरेडाँडामा १५-१०० र वडहरेमा १००-२०० को संख्यामा एक हुलमा बाँदरहरु रहन सक्ने जानकारीमा प्राप्त भयो ।

१२.२.१२ बाँदरको बासास्थान सम्बन्धि जानकारी: यो सवालमा सोधिएको बहुवैकल्पिक उत्तरहरुमा निम्नानुसारको जवाफ पाइयो (चित्र नं. १६) ।

चित्र नं. १६: बाँदरको रातीमा बास बस्ने स्थान सम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. १६: रातमा बाँदरको बासस्थान

अधिकांश उत्तरदाताहरुले (६२%) बाँदर नजिकैको जंगलमा रातमा बास बस्छन् भन्ने जवाफ दिए भने निजी जंगलमा बाँदर बास बस्छ भन्नेको संख्या ३३% थियो (चित्र नं. १६) । नजिकै पहरामा बस्छ भन्नेको संख्या २२% र नजिकै खेतबारीमा बस्छ भन्नेमा १% पाइयो (चित्र नं. १६) । वडा नं. १९ का २६ घर, वडा नं. २१, २४ र ३२ का २९ घर,

वडा नं. २६ का ३० उत्तरदाताहरूले बाँदर नजिकको जंगलमा बास बस्छन् भन्ने बताए । वडा नं. १९ का १८, २१ का ३, २४ का १०, वडा नं. २६ का ३, र वडा नं. ३२ का १४ उत्तरदाताले भने बाँदर पहरामा बास बस्छ भन्ने उत्तर दिए । नजिकै खेतबारीमा बास बस्छन् भन्ने ९ जना सबै वडा नं. ३२ का थिए । त्यस्तै निजि जंगलमा बास बस्छन् भन्ने १८ जना पनि सबै वडा नं. ३२ का थिए । १० वटा समूह छलफलको प्राप्त निचोड अनुसार वडा नं. १९ का घार्मी र पुरन्चौर, वडा नं. २१ का हर्बाोट र निर्मलपोखरी, वडा नं. २४ का ठूलीपोखरी र गुण्टेचौर, वडा नं. २६ का जलधारे र वडा नं. ३२ का पोखरेलडाँडाका सहभागीहरूले बाँदरको लागि बाँसको भ्याङ्ग जाडोमा न्यानो हुने, चितुवा, बाघजस्ता शिकारी जन्तुबाट सुरक्षित रहने, राती सुत्न पनि आरामदायी हुने र कुकुर मानवबाट समेत सुरक्षित हुने भएकाले बाँसको भ्याङ्ग बाँदरको लागि अति मन पर्ने बासस्थान भएको बताए । बाँदरहरू राती बास बस्दा पानी पिउन आवश्यक पर्ने हुदा पानीको मुहान भएको क्षेत्र रुचाउने कुरा समेत छलफलबाट प्राप्त भयो ।

बाँसको भ्याङ्ग हटाउदा बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षतिमा कमि

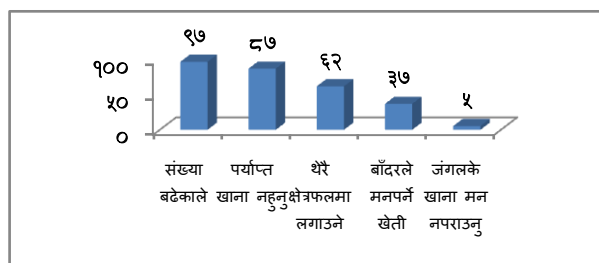
केही वर्ष अगाडि वडा नं. २४ लप्सिदुङ्गाका वासिन्दाहरूले बाँदरले बालीनाली क्षति गरेकाले अत्यान्त प्रताडित थिए । काँडेका कृष्ण सुवेदीको नेतृत्वमा प्रति घर तीन हजार उठाएर रुख काटछाँट गर्ने अभियान चलाएको रहेछ । विभिन्न अधिकारकर्मीहरूले विरोध गरे पछि उनलाई प्रहरी हिरासतमा बस्नु परेको रहेछ । तर अहिले लप्सिदुङ्गामा बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षतिको दर अत्यान्त कम छ, किनकी ठूला रुखहरू नभएकाले यस्तो हुन सकेको हो भन्ने समुदायका वासिन्दाहरूको भनाई छ । यसैलाई अनुसरण गर्दै केही समय पहिले ठूलीपोखरी, नेपालीटोल आदिका समुदायहरूले प्रतिघर तीन हजारको दरले जम्मा १ लाख ६० हजार उठाएर मेशिन खरिद गरेर कामदार लगाएर सबै बाँसको भ्याङ्ग र निजि जग्गामा भएका मुख्यत पाखुरी र बाँसका भ्याङ्ग आदि ५ मिटर माथिका भाग काँटछाँट गर्ने अभियान नै चलाएका रहेछन् । उनिहरूका अनुसार १०/१० मिटरको फरकमा रुखको दुरी कायम गर्न सकेमा बाँदर एक रुखबाट अर्को रुखमा उफ्रेर जान नसक्ने भै बाँदर आउन निरुत्साही हुन्छन् ।

- वडा नं. २४, समूह छलफल ठूलीपोखरी

१२.३ बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउनुको प्रमुख कारणहरू

१२.३.१ बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउनुको कारणहरू: बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउनुका कारणहरूको विषयमा निम्न लिखित नतिजा प्राप्त भएको छ । यस प्रश्नमा एकभन्दा बढी उत्तर दिन सक्ने भएकोले कूल घरधुरी संख्या र प्रतिशत बढी हुन आउछ (चित्र नं. १७) ।

चित्र नं. १७ बाँदरले बालीनाली क्षति पुऱ्याउने कारणबारे उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त विवरण:

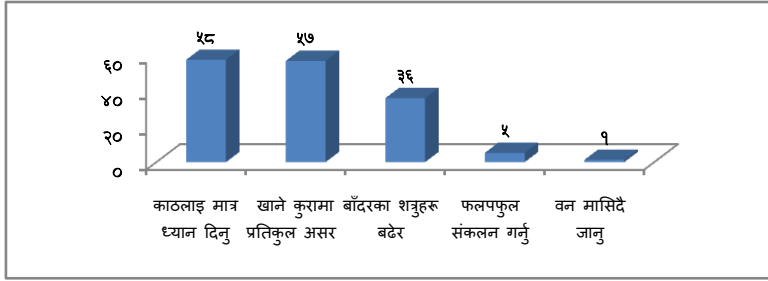

चित्र नं. १७: बाँदरद्वारा बालीनालीमा क्षतिको कारणहरू

सर्वेक्षणमा बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउने विभिन्न कारणहरूमध्ये सबै भन्दा धेरै घरधुरीले (९७%) बाँदरको जनसंख्या वृद्धि भएको कुरालाई औल्याएका छन् । त्यस्तै गरेर ८७% ले जंगलमा बाँदरको लागि पर्याप्त खाना नभएकाले भन्ने उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै गरेर ६२% उत्तरदाताले थोरै क्षेत्रफलमा मात्र खेती लगाएकाले भन्ने कुरालाई औल्याएका छन् भने केही उत्तरदाताहरूले बालीनाली भन्दा वनका खाना त्यति स्वादिलो नभएकाले बालीमा क्षति पुऱ्याएको हुन सक्छन् भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइएको छ (चित्र नं. १७) ।

१२.३.२ जंगलमा बाँदरको लागि खाना कम हुनु: जंगलमा बाँदरको लागि किन खाना कम भयो भन्ने प्रश्नमाको उत्तर चित्र नं. १८ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यस प्रश्नमा पनि एकभन्दा बढी उत्तर दिन सक्ने भएकोले कूल घरधुरी संख्या र प्रतिशत बढी हुन आउछ ।

चित्र नं. १८ जंगलमा बाँदरको लागि खाने आहारा कम हुने कारणवारे प्राप्त उत्तर सम्बन्धि विवरण:

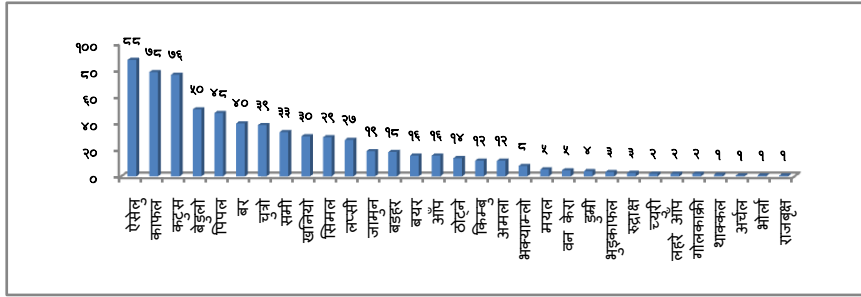

चित्र नं १८: बाँदरद्वारा बालीनालीको क्षतिको कारणहरू

कारणहरूमा कतिपय बाँभो जग्गामा बाह्य प्रजाति जस्तै: सल्ला, सिसौ, धुपी आदि बृक्षारोपण गरेको, सामुयिक वन उपभोक्ता समूहले वन व्यवस्थापन नगर्दा मिचाह प्रजाति जस्तै: उन्चु, वनमारा आदि बढ्न गै वनका फलफुलको उत्पादकत्वमा न्हास आएकोले पनि बाँदरको खाने आहारमा कम आएको भन्ने उत्तर पनि समूह छलफलको क्रममा प्राप्त भएको थियो । वनमा बाँदरका शत्रु जस्तै, चितुवा, बाघ, हनुमान लंगुर बढेकाले पनि बाँदर वनमा बस्न नसकेको कुरा वडाका पदाधिकारीहरू र समूह छलफलको क्रममा जानकारी प्राप्त भयो ।

असर परेको भन्नेको संख्या लगभग समान भएको (५७%) पाइयो (चित्र नं. १८) । जंगल बढ्नुको

१२.३.३ जंगली तथा गाउँघर नजिक पाइने फलफुलको स्थिति: जंगल तथा गाउँघर नजिक कस्ता कस्ता फलफुल पाइन्छ भन्ने प्रश्नको उत्तरमा, १५२ घरधुरीले दिएका उत्तरहरू सम्बन्धि विवरण चित्र नं. १९ मा प्रस्तुत गरिएको छ । चित्र नं. १९ जंगल वा गाउँघर नजिक पाइने फलफुलको स्थिति बारे उत्तरदाताबाट प्राप्त विवरण:

चित्र नं. १९: जंगल तथा घर नजिक पाइने फलफुलको स्थिति

उपरोक्त प्राप्त उत्तरसम्बन्धमा धेरैजसो उत्तरदाताले ऐसेलु प्राय ठाउँमा (८८%) पाइन्छ भन्ने जवाफ दिए भने काफललाई दोश्रो धेरै (७८%) उत्तरदाताहरूले त्यसपछि पाइने फलको रूपमा बताए । तेस्रो धेरै स्थानमा पाइने जंगली फलफुलमा कटुसलाइ ७६.४७% उत्तरदाताले औल्याए । बेडुलो र पिपल त्यसपछि प्राप्त

हुने फलमा पर्ने कुरा ५०% उत्तरदाताले बताए (चित्र नं. १९) ।

वडा नं. २१ को शिवालयमा आयोजित समूह छलफलको क्रममा कृषिनाच्नेचौर देखि निर्मलपोखरीसम्ममात्रै सडक निर्माणको क्रममा सैयौँ चौतराहरू भत्काउने क्रममा चौतरामा भएका बर, पिपल र समी नष्ट भएको र कैयौँ आँपका बोटहरू समेत नष्ट भएको कुरा जानकारी प्राप्त भएको थियो । बर, पिपल र समी पाक्ने बेलामा बाँदरहरू त्यतै भुल्ने भई बालीमा क्षति नहुने गरेको अनुभव पनि छलफलका सहभागीहरूले बताउनु भएको थियो । मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरणको समयमा उपस्थित सहभागीहरूले एउटा चौतराको बर र पिपल फलेको समयमा एक हुल बाँदरलाई २-३ महिनासम्म खान पुग्दछ भन्ने कुरा सुभाबको रूपमा आएको थियो । यसले के पुष्टि गर्दछ भने बर, पिपल, समी तथा स्थानीय आँप फलेको समयमा बाँदरद्वारा हुने बालीनालीको क्षतिलाई अवश्य कम गर्ने देखिन्छ ।

सडक निर्माणको नाममा चौतरा मासिए

कृषिनाच्नेचौर देखि निर्मलपोखरी तथा भरतपोखरीको क्षेत्रमा सडक निर्माण गर्दा कम्तिमा पनि १०० भन्दा बढि बर, पिपल र समीका चौतराहरू मासिए र सयौँ आँपका रुखहरू नष्ट भए । ती वनस्पतिहरूमा फल फल्दा बाँदरहरू ती फल खान व्यास्त हुन्थे, वनमा फलफुल फल्दा बालीनालीमा बाँदरको प्रवेश न्युन हुन्थ्यो, एकजना वडास्तरीय कृषि सञ्जालका संयोजकका अनुसार "एउटा चौतराको बर पिपलमा फलेको फलले एक हुल बाँदरलाई ३ महिनासम्म खान पुग्छ" तर आज नत वनमा फलफुल प्रशस्त फल्छन्, नत बर पिपल नै छन्, त्यसैले पनि बाँदरद्वारा हुने बालीनालीको क्षति तिव्ररूपमा बढेको छ ।

- समूह छलफल वडा नं २१ शिवालय

१२.३.४ जंगलमा उपलब्ध फलफुल तथा कन्दमुल र तिनका फले अवधि:

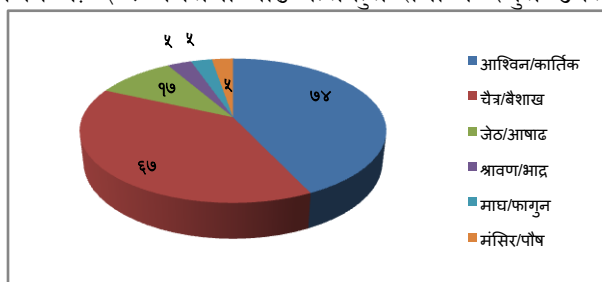
वडा नं. २१ थाप्ले तिलहारका ७९ बर्षिय टंकबहादुर अधिकारी र ६९ बर्षीय हुमनाथ लामिछानेले घरधुरी सर्वेक्षणको क्रममा जानकारी दिए अनुसारको जंगली फलहरुको उपलब्धता वा फले महिनालाई चैत्र ६, २०८२ मा ३३ वडाका कृषि सञ्जालको संयोजकहरु तथा आर्थिक विकास महाशाखाका कर्मचारीहरुको उपस्थितिमा गरिएको मस्यौदा प्रतिवेदनको प्रस्तुतिकरणको क्रममा पनि निम्न जंगली फलहरुको फले महिना र अवधिलाई अनुमोदन गरिएको थियो (टेबल नं. १), जो निम्नानुसार छः

टेबल नं. १: जंगलमा प्राप्त हुने बाँदरले खाने फल/कन्दमुल प्राप्त महिना बारेको विवरणः

क्र.सं.	फलको नाम	फले महिना	क्र.सं.	फलको नाम	फले महिना
१	डुम्री फल	चैत्र-वैशाख	११	बेडुलो फल	असार-साउन
२	ठोट्ने फल	चैत्र-वैशाख	१२	समि फल	असार-साउन
३	काफल	चैत्र-वैशाख	१३	क्यामुन फल	असार-साउन
४	सिमल	चैत्र-जेठ	१४	मयल फल	भदौ-असोज
५	जामुन फल	वैशाख-जेठ	१५	भक्याम्लो फल	असोज-कार्तिक
६	ऐसेलु	वैशाख-जेठ	१६	कटुस फल	असोज-कार्तिक
७	राजवृक्ष टाटा	वैशाख-जेठ	१७	लप्सी फल	मंसिर-पौष
८	बरको फल	वैशाख-असार	१८	रुद्राक्ष फल	मंसिर-पौष
९	पिपलको फल	वैशाख-असार	१९	दमौरो फल	मंसिर-पौष
१०	खनिया फल	असार-साउन	२०	तिजु फल	मंसिर-फागुन

साथै जंगलमा बढि फलफुल प्राप्त हुने महिनाबारेको तथ्य समेत चित्र नं. २० मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. २०: जंगलमा बढि फलफुल तथा कन्दमुल उपलब्ध हुने महिनाको विवरणः

चित्र नं. २०: जंगलमा बढि फल उपलब्ध हुने महिना

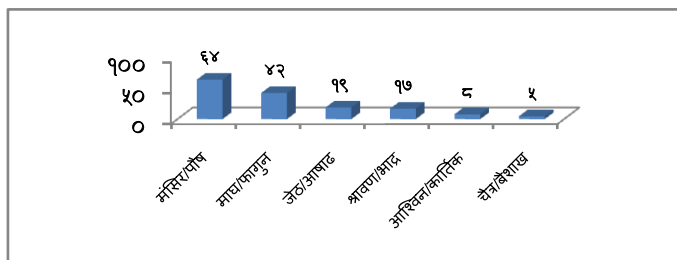
काफल, ऐसेलु, बर, पिपल, सिमल, जामुन फले गरेको पाइयो । केही उत्तरदाताले (१७%) तेश्रो बढि फलफुल उपलब्ध हुने महिना जेठ-आषाढ भनेको पाइयो । जसमा जामुन, ऐसेलु, बर, पिपल फले समय भएको घरधुरी सर्वेक्षण पश्चात जानिफकारसँग छलफल गर्दा थाहा पाइयो । त्यसैले जंगलमा धेरै फलफुल फले महिनाहरु उल्लेख गर्दा चैत्र देखि असार र असोज देखि कार्तिक महिना गरी ६ महिना बढि फल उपलब्ध हुने महिना हुन सक्ने जानकारी अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

सम्बन्धित अन्य जाकारीको हकमा जंगलमा बढि फलफुल फलेको समयमा पनि बालीनालीको क्षति कम भएको पाइएन भन्नेको प्रतिशत ५५ पाइयो भने, फलफुल बढि उपलब्ध भएको समयमा बालीनालीको क्षति कम भएको भन्ने कुरा ३९% उत्तरदाताले बताए । कटुस, ऐसेलु, काफल, तिजु, बेडुलो, बर, पिपल, समि, च्युरी आदि जंगली फल

फलेको समयमा बाँदर बालीनाली खान कम आएको विशेषत वडा नं. २१ शिवालयमा भएको समूह छलफलबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

१२.३.५ जंगलमा सबै भन्दा कम फलफुल उपलब्ध हुने समय: जंगलमा सबै भन्दा कम फलफुल उपलब्ध हुने महिनाको विषयमा जानकारी हासिल गर्न सोधिएको सम्बन्धि जवाफ चित्र नं. २१ मा प्रस्तुत गरिएकोछ ।

चित्र नं. २१: जंगलमा सबै भन्दा कम फलफुल उपलब्ध हुने महिनाबारे उत्तरदाताहरूको जवाफ सम्बन्धि विवरण:

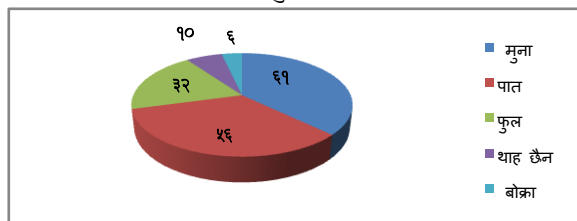
चित्र नं २१: जंगलमा कम फलफुल उपलब्ध हुने महिना

चित्र नं.२१ मा उल्लेख भए अनुसार जंगलमा सबै भन्दा कम फलफुल पाइने महिनामा ६४% उत्तरदाताले मंसिर र पौषलाई बताएका छन् भने ४२% उत्तरदाताले माघ र फागुनलाई बताएका छन् । यसरी कम फले महिनामा माथिका महिनाहरूका अतिरिक्त श्रावण र भाद्र महिनालाई पनि कम फलफुल फले महिनाको रूपमा लिन सकिन्छ । जंगलमा फलफुल समुदायका व्यक्तिहरूले संकलन गरेको हो कि भन्ने सवालमा ९४% ले

फलफुल संकलन गर्दैनौं भन्ने भन्ने ३% ले संकलन गरेको कुरा बताए । त्यसरी संकलन गर्ने फलफुलमा मुख्यत कटुस, ऐसेलु र काफल मुख्य छन् । समूह छलफलको क्रममा पनि त्यस्तै किसिमको जानकारी पाइयो । बरु जंगलमा बाहिरबाट ल्याएको रुखहरू जस्तै सिसौ, सल्ला, धुपि आदि जो बाँदरको लागि अनुपयुक्त छ, त्यस्ता विरुवा लगाएकाले पनि जंगलमा फलफुल कम भएको भन्ने केही उत्तरदाताहरूले बताउनु भएको थियो । कतिपयले जंगलमा मिचाहा प्रजातिका बोट विरुवाहरू बढेकाले जंगलमा फले फलफुलहरूको उत्पादकत्व र उपलब्धता घट्दै गएको जानकारी दिनु भएको थियो ।

१२.३.६ फलका अतिरिक्त बाँदरले अन्य के के खान्छ: बाँदरले जंगली फलका अतिरिक्त के के खाने गर्दछ भन्ने विषयमा पनि जानकारी हासिल गर्नको लागि प्रश्नावली तयार पारिएको थियो, जसमा निम्न बमोजिमको जानकारी प्राप्त भएको थियो (चित्र नं. २२) ।

चित्र नं. २२: जंगली फलफुलका अतिरिक्त बाँदरले खाने अन्य खानेकुराको बारेको विवरण:

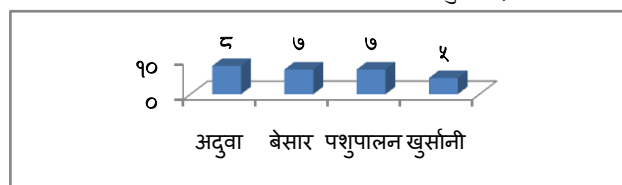
चित्र नं. २२: फलफुल अतिरिक्त अन्य चिज खाने

प्राप्त जानकारी अनुसार सबै भन्दा बढि (६९%) उत्तरदाताहरूले बाँदरले अन्य खानेकुरामा रुख विरुवाका मुना खान्छन् भन्ने पाइयो, जसमा बेडुलो, सिमल, कुरिलो, पाखुरी, बाँस, निगालो, काब्रो, कटुस, ऐसेलु, पैयुँ, आरु, बर, पिपल, केरा, बडहर, इस्कृश, नास्पति, कुटमेरो, बादलको

मुना, चिलाउनेको मुना, खनियो, अम्रिसो, टाँकी, सिल्टुमुर्, पिपल, मेवा, फर्सिको मुना खाने भन्ने बारेको जानकारी पाइयो । त्यस्तै गरी करिव ५६% उत्तरदाताहरूले जंगली तथा फलफुलको पातहरू खान्छन् भन्ने जवाफ दिए । धेरैजसो उत्तरदाताहरूले बेडुलोको पात भन्ने बताउनु भयो भने मेवाको पात खान्छन् भन्नेको संख्या त्यसपछिको थियो । त्यसको अलवा कटुस, इस्कृस, पाखुरीको पात पनि खाने कुरा केही उत्तरदाताहरूले बताउनु भएको थियो । फुल खान्छ भन्ने उत्तरदाताहरू ३२ प्रतिशत थियो भने फुल भएका वनस्पतिहरूमा बारमासे, काब्रो, सिमल, फर्सि, स्वस्थानी, फलेदो, कोइरालो, पैयुँ, आरु, तोरी, नास्पती, अम्बा, तिजु, टाँकी समेत खाने कुरा छलफलबाट आएका थिए । त्यसैगरी बोक्रा खान्छ भन्नेहरू ६% रहेका छन्, जसमा अम्बा, सिमल, दालचिनी, उतिस र लहरे वनस्पतिलाई पनि बोक्रा खानेमा औल्याएको पाइयो ।

१२.३.७ बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याएको सन्दर्भमा बैकल्पिक बालीको अवस्था:

चित्र नं. २३: बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याए बापत बैकल्पिक बालीको व्यवस्थाको अवस्थासम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. २३: बैकल्पिक बालीको अवस्था

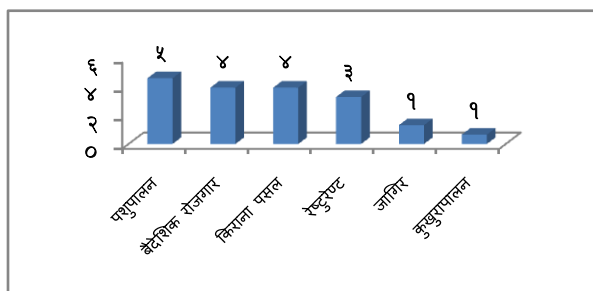
बाँदरले बालीनालीलाई क्षति गरेको परिप्रेक्षमा बैकल्पिक बाली परिवर्तन गरेको छ भन्ने सवालमा १२७ घरधुरी

अर्थात ८३% ले त्यस्ता व्यवस्था नभएको र २१ घरधुरी अर्थात १५% ले त्यस्तो बैकल्पिक व्यवस्था भएको बताए । ती बैकल्पिक बालीहरुमा अदुवा (८%), बेसार (७%) र खुर्सानी (५%) भएको पाइयो । केही व्यक्तिले पशुपालनसँग सम्बन्धित बाखापालन, डालेघाँस, भुइँघासलाई पनि जोडदा यो प्रतिशत ७% हुन आउछ, त्यस्तै पिडालु, तरुल, कागति, सुन्तला र निवुवालाई पनि केहीले बैकल्पिक बालीकारुपमा लगाएको पाइयो ।

अनुसूची ८: मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययनको सिफारिस अनुसार नमूना फार्म कार्यान्वयन ढाँचा

१२.३.८ बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याएको सन्दर्भमा बैकल्पिक पेशाको अवस्था:

चित्र नं. २४: बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याए बापत बैकल्पिक पेशाको व्यवस्थाको अवस्थासम्बन्धि विवरण:

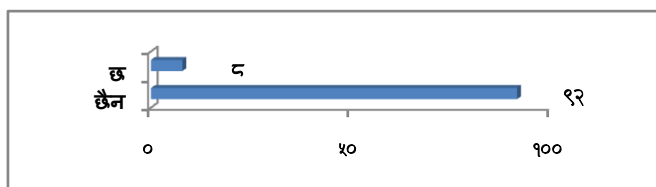

चित्र नं. २४: बैकल्पिक पेशाको अवस्था

बाँदरले बालीनालीलाई क्षति गरेको परिप्रेक्षमा बैकल्पिक पेशा परिवर्तन गरेको छ भन्ने सवालमा १२४ घरधुरी अर्थात ८१% ले त्यस्ता व्यवस्था नभएको र २३ घरधुरी अर्थात १५% ले त्यस्तो बैकल्पिक व्यवस्था भएको बताए । ती बैकल्पिक पेशाहरुमा पशुपालन (५%), बैदेशिक रोजगार (४%), किराना पसल ४%, रेष्टुरेण्ट ३%, जागिर र कुखुरापालन १%/१% भएको पाइयो ।

१२.३.८ बाँदरबाट बालीनालीलाई क्षति न्युनिकरणको लागि संस्थाले सहयोग गरेको अवस्था:

बाँदरबाट भएको क्षतिलाई न्युनिकरण गर्न कुनै संस्थाले सहयोग गरेको छ, भन्ने प्रश्नको उत्तरमा अधिकांश (९२%)

चित्र नं. २५: संस्थाले सहयोग गरेको अवस्था

उत्तरदाताहरुले बाँदरबाट बालीनालीलाई हुने क्षति न्युनिकरणको लागि कुनै पनि संघसंस्थाले सहयोग नगरेको बताएका थिए भने धेरै कमले (८%) मात्र सहयोग पाएको उत्तर दिएका थिए (चित्र नं. २५) । सहयोग गर्ने संस्थामा महानगरपालिका हो भन्ने

उत्तरदाताको प्रतिशत ६.५४% थियो भने अन्यमा कृषि कलेज पुरन्चौर वा कृषि कलेज पुरन्चौरका

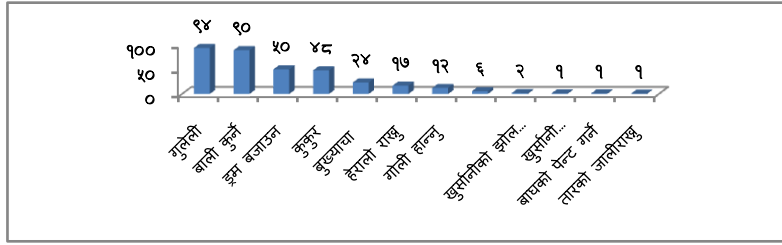
विद्यार्थी थिए । कस्ता सहयोग गरेका थिए भन्ने सवालमा ७% ले बाँदर भगाउने यन्त्र, २% ले काँढा भएको घाँसको खेती र डालेघाँस भुइँघाँसको खेती गरेको र १% ले बाँदरले नखाने बोट विरुवा वितरण गरेको उल्लेख गरेका थिए । वडा समितिसँगको छलफलमा वडा नं. १९ मा निजि रुख काट्ने अभियान शुरु गर्दा सामाजिक सञ्जालबाट भाइरल भै अधिकारकर्मीहरुद्वारा विरोध भई रोकिएको, तर रुख काटिएको क्षेत्रमा बाँदरबाट हुने बालीनालीको क्षति करिब ७०% न्युन भएको कुरा छलफलको क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो, भने वडा नं. २४ को वडा समितिको छलफलको क्रममा, उक्त वडाले १ वर्षको लागि ७ जना हेरालोलाई प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष रु ४० हजार उपलब्ध गराएर बाँदर न्युनिकरणको लागि व्यवस्था गरेको, तर बाँदरले हेरालोलाई नटेर्ने, लखेट्न खोज्ने जस्ता कुराले उक्त प्रयास प्रभावकारी नभए पछि छाडिएको कुरा वडा सचिवले बताउनु भएको थियो ।

बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्ने बारे कुनै तालिम लिनु भएको छ भन्ने सवालमा कसैले पनि कुनै पनि तालिम नलिएको कुरा बताएको पाइयो ।

१२.४ बाँदर क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरु

१२.४.१ बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि उपाय: बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि कस्तो उपाय गर्नु भएको छ भन्ने बहु बैकल्पिक उत्तरहरुको नतिजा सम्बन्धि विवरण चित्र नं. २६ मा प्रस्तुत गरिएकोछ ।

चित्र नं. २६: बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरूसम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. २६: बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू

माथिको तालीका अनुसार बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्नको लागि गुलेली (९४%) र बाली कुर्ने (९०%) अभ्यासलाई अधिकांसले अवलम्बन गरेको देखियो । ड्रम बजाउने (५०%) र कुकुरको प्रयोग (४५%) मध्यमरूपमा प्रयोग भएको देखियो भने बुख्याचा (२९%), हेरालो (१९%), बन्दुकको आवज दिने (१२%), र बाँदर डराउने जनवारको आवज बजाउने (६%)

निजि रुख काट्नु रहर होइन बाध्यता र आवेश पनि थियो

वडा नं. १९: बाँदरद्वारा बालीनाली तथा घर भित्र भएका अन्नबालीलाई समेत क्षति र आक्रमणबाट अक्रान्त जनताहरू बारम्बार वडा कार्यालयमा गुनासो गर्न जान्छन्, त्यसको सुनुवाई नभएपछि जनताहरू वडाध्यक्षलाई चेतावनी दिन्छन् र भन्छन् "तिम्रो विकास पनि हामीलाई चाहिँदैन, विकास पनि बाँदरलाई देउ, अर्को पटकको चुनावमा भोट पनि बाँदरसँग माग्नु" भन्दै कार्यालयमा तालाबन्दी समेत गर्छन्, फलस्वरूप जनताको आक्रोसलाई संवोधन गर्न वडाध्यक्ष श्री पुष्पेन्द्र पाण्डेले सूचना जारी गर्नुहुन्छ, "१० दिन भित्र आफ्नो निजि जग्गाको रुख काट्नु" । करिव २०० घरधुरीका कृषकहरूले आफ्नो निजि जग्गाकोको रुखहरू अभियानको रूपमा काट्छन्, सामाजिक सञ्जालको कारण उक्त सूचना भाइरल हुन्छ र वातावरण सम्बन्धि अधिकारकर्मीहरूले उक्त कदमको विरोध गर्छन् र सो अभियान रोकिन्छ, तर धेरै रुख काटिसकेको हुन्छ, "हाल बाँदरबाट हुने क्षति करिव ७०% न्युन भएको" वहाँहरू बताउनु हुन्छ ।

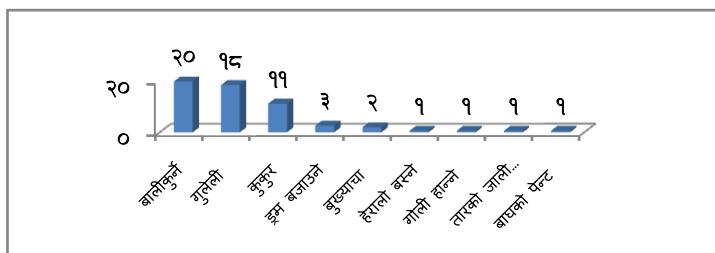
- वडा नं. १९ वडा समितिसँगको छलफल तथा अर्जुन अधिकारीको २०८० माघ १९ गतेको समाधान पत्रिकाबाट साभार

प्रयोग पनि केहीले गरेको पाइयो । अन्य उपाय नगण्यले गरेको पाइयो (चित्र नं. २६) ।

समूह छलफलमा पनि गुलेलीलाई अधिकांशले प्रभावकारी उपाय भनेका थिए भने ड्रम बजाउने, हेरालो र बुख्याचा पनि धेरैले अपनाएको जानकारी दिएका थिए ।

१२.४.२ अवलम्बन गरिएका उपायहरूको प्रभावकारिता: कृषकहरूले बाँदर क्षति न्युनिकरणका लागि अपनाइएका उपायहरूको प्रभावकारिता कस्तो पाउनु भयो भन्ने प्रश्नको धेरैले (७६%) प्रभावकारी नभएको बताए भने थोरैले (२२%) प्रभावकारी भएको कुरा जनाए । समूह छलफलमा पनि गुलेली, गुच्चा राखेको बन्दुक र बन्दुकको आवज दिने यन्त्र अन्य भन्दा तुलनात्मकरूपमा प्रभावकारी भएको बताएका थिए ।

१२.४.३ बाँदरको क्षति न्युनिकरण गर्ने प्रभावकारी उपाय: कृषकहरूले बाँदरको क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरेका उपायहरूमध्ये कुन उपाय प्रभावकारी छ भन्ने सवालमा प्राप्त जवाफलाई चित्र नं. २७ मा प्रस्तुत गरिएको छ । चित्र नं. २७: बाँदरबाट बालीनालीमा पुग्ने क्षति न्युनिकरण गर्ने सम्बन्धि अपनाइएका प्रभावकारी उपायहरूबारे उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त जवाफ र तिनको विवरण:

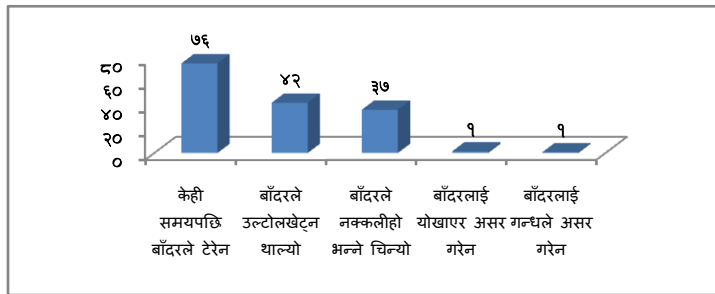
चित्र नं. २७: बाँदर न्युनिकरणका उपायका प्रभावकारिता

प्राप्त नतिजा अनुसार करिव २०% उत्तरदाताहरूले गुलेली र कुकुरले गर्दा बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्न प्रभावकारी भएको बताए । गुलेली प्रभावकारी भयो भन्नेमा वडा नं. १९ अन्तर्गत गायत्रीटोल, अधिकारीचौर, राम्चेका, पियानका उत्तरदाता छन् भने वडा नं. २४ का उत्तरदाताहरूमा गुण्टेचौर, चिलिमेडाँडा, कार्कीको तगरा, पाटस्वारा, कुण्टेचौर, मैदान, मौला, रोटीपानी छन् ।

कुकुर प्रभावकारी भयो भन्ने केही उत्तरदाताहरूमा पनि वडा नं. १९ पुरन्चौर, अधिकारीचौर, गायत्रीटोल, चौराहवारी, पियान, बगरका थिए भने वडा नं. २४ गुण्टेचौर, मौला, पाटेश्वारा, कार्कीको तगरा, मैदान तथा चिलिमेडाँडाकाले समेत सोही प्रकारका जवाफ दिएका थिए ।

१२.४.४ बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू प्रभावकारी नहुनुका कारणहरू: धेरै उत्तरदाताहरूबाट बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू प्रभावकारी भएन भन्ने गरेको सन्दर्भमा किन त्यस्ता उपायहरू प्रभावकारी भएन त भन्ने सवालमा निम्न कारणहरू भएको बताए जुन चित्र नं. २८ मा उल्लेख गरिएको छ ।

चित्र नं. २८: बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको प्रयास प्रभावकारी नहुनेसम्बन्धि उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त जवाफहरूको विवरण:

चित्र नं. २८: उपायहरू किन प्रभावकारी भएन

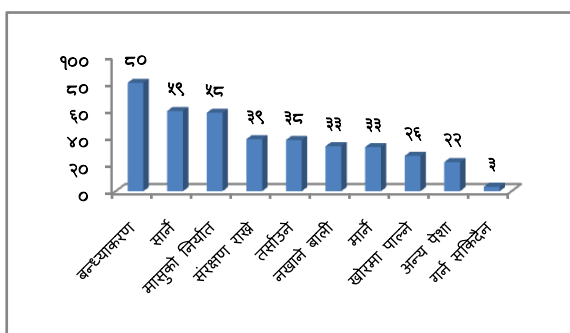
चित्र नं. २८ मा उल्लेख भए अनुसार बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू प्रभावकारी हुन नसकेका कारणहरूमा "केही समयपछि बाँदरले टेरेन" भन्ने अभिमत सबै भन्दा बढि उत्तरदाताहरूबाट (७६%) आयो । वडा समितिहरूसँग र समुह छलफलबाट प्राप्त जानकारी अनुसार समेत कुकुर र बाली कुनै व्यक्तिहरूलाई लखेटेको घटनाहरू धेरै ठाउँमा

प्राप्त भयो । वडा नं. २४ मा पनि हेरालोको प्रबन्ध गरेतापनि प्रभावकारी नभएको माथि नै उल्लेख गरिसकिएकोछ । त्यस्तै गरी वडा नं. २१ का ३८ वटै टोलमा टोल विकास संस्थाले हेरालोको व्यवस्था गरेतापनि त्यति प्रभावकारी नभएको वडा सदस्य श्री कृष्णवहादुर थापाले बताउनु भएको थियो ।

बाँदर लखेटन प्रयोग गरेका कुकुर र मान्छेलाई विशेष गरी बालबालिका, महिला र वृद्धहरूलाई बाँदरले नै लखेटेको जानकारी वडा समित र समुह छलफलबाट पनि प्राप्त भएको थियो । बुख्याचा, बन्दुकको जस्तो आवाज आउने, कुकुरलाई बाघ जस्तै बनाएर पेन्ट गर्ने, बाँदरको शत्रुहरूको आवज आउने अवाजहरू सुनाउने, ड्रम बजाउने, लेजर लाइटको प्रयोग गरेतापनि केही समयपछि बाँदरले थाह पाएर त्यस्ता उपायहरूलाई नटेरेको विभिन्न छलफलहरूबाट पनि जानकारी प्राप्त भएका थिए । तर वडा नं. २१ थाप्लेका टंकवहादुर अधिकारीले भने लेजर लाइट प्रयोग गरेको २ वर्ष भएको र जंगलबाट खेतमा प्रवेश गर्नसाथ लेजरलाइट बालेपछि बाँदर भाग्ने गरेकोले र यो उपाय प्रभावकारी भएको बताए ।

१२.४.५ बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि सुझावहरू: बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षति न्युनिकरणको लागि सोधिएको बहुवैकल्पित प्रश्नहरूको निम्न सुझावहरू प्राप्त भएकाछन् (चित्र नं. २९):

चित्र नं. २९: बाँदरबाट बालीनालीमा पुग्ने क्षति न्युनिकरण सम्बन्धि उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त सुझावबारेको विवरण:

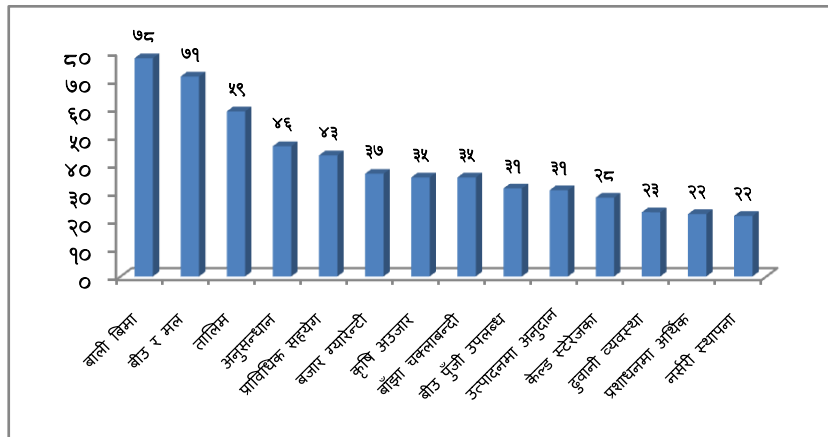
चित्र नं. २९: बाँदर क्षति न्युनिकरणका उपायहरू

बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि दिएको सुझाव अनुसार सबै भन्दा बढि अर्थात ८०% उत्तरदाताहरूबाट बाँदरको बन्ध्याकरण गर्नु पर्ने बताए भने बाँदरलाई अन्यत्र सार्ने वा विक्रि गर्ने भन्नेको संख्या ५९% थियो । त्यस्तै ५८% उत्तरदाताहरूले मासुको लागि अन्य देशमा निर्यात गर्नु पर्छ भन्ने राय पेश गरे । त्यस्तै गरी निश्चित क्षेत्रमा संरक्षण गरेर पाल्ने भन्ने उत्तरदाताको प्रतिशत ३९ रह्यो । बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणका अन्य प्रयास र उत्तरदाताको प्रतिशत सम्बन्धि विस्तृत विवरण चित्र नं.

२९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१२.५ कृषि उत्पादकत्व र उत्पादन बृद्धि गर्नको लागि सरकारसँग अपेक्षा: कृषिको उनन्नयनको लागि सरकारबाट "के अपेक्षा गर्नु भएको छ?" भनि सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा बहुवैकल्पिक सहयोगहरु उल्लेख गरिएको थियो, जुन निम्नानुसार छन् (चित्र नं. ३०) ।

चित्र नं. ३०: कृषि उत्पादन बढाउनको निम्ति सरकारसँग गरिएका अपेक्षाबारे उत्तरदाताहरुको जवाफसम्बन्धि विवरण:

चित्र नं. ३०: उत्तरदाताहरुको सरकारसँग अपेक्षा

कृषि उनन्नयनको लागि सरकारबाट कस्तो अपेक्षा गर्नु भएको छ भन्ने आर्थिक विकास महाशाखाको सुझाव अनुसार तयार पारिएको प्रश्नमा "बाली बिमा सरलढंगले उपलब्ध गराउनु पर्ने" भन्ने बारे (७८% अर्थात सबै भन्दा धेरै उत्तरदाताले बताएको पाइयो । त्यस्तै "असल बीउ र मलको सुनिश्चितता हुनुपर्ने" भन्ने उत्तरदाताको प्रतिशत ७९ रहेको पाइयो । तालिम उपलब्ध गराउनु पर्ने भन्ने बारे ५९% उत्तरदाताले सुनाए भने विभिन्न बालीमा

अनुसन्धान गरी शिफारिस गर्नु पर्ने भनि ४६% उत्तरदाताले अपेक्षा राख्नु भएको पाइयो । त्यस्तै गरेर ४३% उत्तरदाताले नियमित प्राविधिक सहयोग र सल्लाह दिनु पर्ने भन्ने मत जाहेर गरे । कृषिजन्य उत्पादनको बजार ग्यारेण्टी हुनुपर्ने भनि ३९% उत्तरदाताहरुले अपेक्षा रहेको पाइयो । साथै कृषि औजार उपलब्ध गराउनु पर्ने भन्ने उत्तरदाताहरु ३५% थिए । ३५% उत्तरदाताहरुले बाँझो जग्गालाई चक्राबन्दी गरेर खेती गर्नु पर्ने नीति बनाउनु पर्ने आशा व्यक्त गरेको पाइयो । साथै सरकारसँग अन्य अपेक्षा र उत्तरदाताहरुका जवाफको आंकडा बारेका अन्य विस्तृत विवरण टेबल नं. ३० मा उल्लेख गरिएकोछ ।

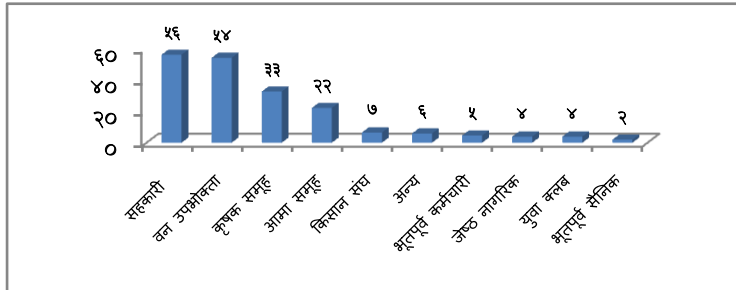
सर्वोच्चको फैसलाले बाँदरबाट हुने क्षतिको क्षतिपूर्ति दिने ढोका खुल्यो ।

बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षतिबाट अक्रान्त भएका कृषकहरु क्षति पूर्तिकालागि सम्बन्धित निकायहरुमा धाउदा पनि कुनै सुनुवाई नभएपछि राष्ट्रिय कृषक समूह महासंघ नेपालको तर्फबाट वडा नं. २१ हर्राबोटका ठाकुरप्रसाद सुवेदीको नेतृत्वमा सर्वोच्च अदालतमा २०७१ सालमा क्षति पूर्तिको लागि मुद्दा दिइयो र सो को फैसला २०७३ सालमा भयो र त्यसमा "राज्यले क्षतिपूर्ति दिनु पर्छ" भनेर सर्वोच्चले फैसला गर्‍यो, यसले गर्दा बाँदरबाट हुने क्षतिपूर्तिको लागि ढोका खुल्यो । यस भन्दा पहिले बाँदरलाई छुनसम्म नपाईने र राज्यले क्षतिपूर्ति पनि नदिने अवस्था थियो । बाँदरबाट हुने चुनौति यति विकराल छ कि बालीनालीमा हुने क्षति जोगाउन त कता हो कता घर भित्र बस्न नसकिने अवस्थामा आईसक्यो । यहाँ हुलका हुल बाँदर आउँछ । गतसाल बाँदरले मेरो ३ क्वीन्टल सुन्तला नोक्सानी गर्दा कृषि प्राविधिकले १५ हजारको क्षतिपूर्तिको लागि शिफारिस गरिदिएको थियो, तर कानूनमा १० हजार दिन सकिने प्रावधान थियो । मैले सबै कागजात जिल्ला वन कार्यालयमा बुझाउदा रु ३५०० क्षति पूर्ति दिने निर्णय गरेको भन्ने सुनेको छु । त्यो पैसाले त मेरो कागजात तयार पार्न लागेको खर्च पनि पुग्दैन, त्यसैले यो क्षतिपूर्ति अत्यान्त न्युन रहेको र बृद्धि गर्नु पर्ने मेरा धारणा छ ।

- ठाकुरप्रसाद सुवेदी वडा नं. २१ हर्राबोट

१२.६ उत्तरदाताहरूको संघ संस्थामा आवद्धताको अवस्था: मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययनमा सहभागी उत्तरदाताहरूको संघ संस्थामा आवद्धता कस्तो थियो भनेर सोधिएको प्रश्नको जवाफ सम्बन्धि चित्र नं. ३१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ३१: उत्तरदाताहरूको संघ, संस्थामा भएको आवद्धताबारेको विवरण सम्बन्धि जानकारी:

चित्र नं. ३१: उत्तरदाताहरूको संघ, संस्थामा आवद्धता

घरघुरी सर्वेक्षणमा आवद्ध उत्तरदाताहरूको आवद्धता कस्तो छ भनि सोधिएको प्रश्नमा सबै भन्दा बढि ५६% उत्तरदाताहरूको सहकारीमा आवद्ध छु भनेको पाइयो, भने ५४% ले वन उपभोक्ता संस्थामा आवद्ध भएको जानकारी दिए । त्यस्तै अन्य आवद्धताको हकमा ३३ प्रतिशत कृषक

समूहमा, २२% आमा समूहमा र ७% उत्तरदाताहरू कृषक संघ, संगठनमा

आवद्धता रहेको बताए । सो सम्बन्धि थप विवरण टेबल ३१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१३. अध्ययन नतिजा विश्लेषण

पोखरा महानगरपालिका भित्र पाइने बाँदरहरूमा मुख्यत ३ प्रकारका बाँदरहरू पाइयो, तिनहरू रातो बाँदर, आसामी बाँदर र हनुमान लंगुर हुन् । त्यसमध्ये सबै भन्दा बढि क्षति पुऱ्याउने बाँदरमा रातो बाँदर पाइयो । सर्वेक्षण गरिएको धेरै जसो क्षेत्रहरूमा २० वर्ष अगाडि देखि नै बाँदरबाट बालीनालीमा क्षति भएको देखिन्छ । बाँदरका कारण बालीनालीमा क्षतिको प्रकोप बढ्दै गएको भू-भागमा बालीनाली लगाउन छाड्नु र बाँदरको संख्या समेत क्रमशः बृद्धि हुदै जादा भित्री भुभाग तथा बाँदरको पहुँच कम भएको भूभागमा पनि बिस्तारै बाँदरबाट हुने क्षति बृद्धि हुदै गएको देखियो । त्यसैले बाँदरबाट बालीनालीमा कहिले देखि क्षति हुदै आयो भन्ने समानता पाइएन । सर्वेक्षणमा पनि कतिले १५ वर्ष, कतिले १० वर्ष र कतिले ५ वर्ष अगाडि बाँदरबाट बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याएको भन्ने कुरा उत्तरदाताहरूले विभिन्न छलफलको क्रममा समेत बताए ।

सामान्यतया बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षति दर क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ । बाँदरबाट बालीनालीमा क्षति बढ्नुको प्रमुख कारणहरूमा सामुदायिक वनमा जंगली फलफुलहरू कम हुदै जानु । जस्तो कि सामुदायिक वनमा काँटछाँट गर्दा बाँदरका आहारलाई भन्दा काठलाई प्राथमिकता दिएर काँटछाँट गर्दा सामुदायिक वनबाट लिने फाइदाहरू उल्लेखनीयरूपमा न्हास समेत हुदै गएको सन्दर्भमा बालीनालीमा प्रकोप बढेको देखिन्छ । साथै सामुदायिक वन व्यवस्थापन समेत नगरिदा र दाउराको सट्टामा ग्यास चुल्होको प्रयोग बढ्दा, पशुपालन गर्ने प्रचलन घट्दै जाँदा जंगलमा घाँस काट्ने परम्परा अत्याधिकरूपले घट्दा, वनको काठ खरिद गर्नु भन्दा अल्मुनियमको भ्याल ढोका प्रयोग गर्दा सामुदायिक वनसँग उपभोक्ताहरूको सम्बन्ध बिस्तारै घट्दै गएको पाइयो । यसले गर्दा वनमा मिचाह प्रजातिका विरुवाहरूको प्रकोप समेत बढेकाले जंगली फलफुलहरूको उत्पादकत्व पनि घटेको विभिन्न समूह छलफलहरूमा जानकारी पाइयो । साथै वर्षेनी हुने वन उढेलोको कारण पनि पातपतिंगर तथा फलफुलका रुखहरू जलन गै जंगली फलफुल कम फल्ने नै भयो भने बासस्थानमा पनि प्रतिकूल असर पर्ने नै भयो । यसका अतिरिक्त बाँदरको संख्या बढ्नु, बाँदरको क्षति न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू प्रभावकारी नहुनु, युवाहरू रोजगारीको खोजीमा विदेश पलायन हुनु, कृषकहरूले बाँदरले मन नपराउने बाली नलगाउनु तथा बैकल्पिक कृषि पेशा नअपनाउनु जस्ता कारणहरूले समेत खेती प्रणाली र वन व्यवस्थापन पद्धतिमा न्हास आउन गई अनपेक्षित रूपमा बाँदरबाट हुने बालीनालीको क्षति बढ्दै गएको पाइन्छ ।

अहिले जंगल प्रयोग गर्ने लगभग नगण्य छन्

वडा नं. २४ डाँडावारी भिरवाटो सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा ५० जना उपभोक्ताहरू छन् । समितिका अध्यक्ष श्री गणेशभक्त बस्ताकोटीका अनुसार उक्त वनमा हाल १ जनाले मात्र दाउरा प्रयोग गर्ने गर्दछन्, किनकी उनको भैसी फार्म छ र भैसीहरूलाई कुँडो पकाउन ग्याँसबाट महँगो पर्ने भएकाले दाउरा प्रयोग गरेका हुन् । गतवर्ष भने २,३ जनाले दाउरा काटेका थिए । अहिले उनीहरूले पनि खाना पकाउनको लागि ग्याँस नै प्रयोग गर्दछन् । त्यस्तै गरेर २ जनाले मात्र घाँस काट्दै आएका छन्, विशेष गरेर हिउँदको महिनामा उनीहरूले घाँस काट्ने गर्दछन् । सामुदायिक वनको पैदावर उपभोक्ताहरूले प्रयोग नगर्ने हुदा वनको काँटछाँट तथा व्यवस्थापन गर्ने काम पनि लामो समयबाट बन्द भएकोछ ।

वडा नं. २४ समूह छलफल ठूलीपोखरी

कतिपय अवस्थामा त ग्रामिण क्षेत्रबाट शहर तथा अन्य सुविधाजनक स्थानमा मानिसहरूको बसाई सराइको कारणले गर्दा पनि खेतीमा कृषकको संलग्नतामा कमि आई बाँदरको प्रकोप बढेको देखियो । यस अध्ययनको क्रममा वैदेशिक रोजगारी लगायतका कारण ग्रामिण क्षेत्रमा महिला, बृद्धबृद्धा, बालबालिकाको बाहुल्यता भएको पाइयो ।

बाँदरको प्रकोप बढ्नुमा निजी जंगल बृद्धि पनि एक भएको पाइयो, जस्तो कि वर्षेनी बाँभो जग्गाहरूमा बढ्दै गएको

बाँदर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ जान केवलकार भै रुख रुखै जान्छन्

स्याङ्जाको टक्सार देखि वडा नं. २१ को निर्मल पोखरीसम्मको दुरी करिब ४ किमिको छ, सामुदायिक वन र निजी जग्गामा जंगली तथा डालेघाँस बृद्धिका कारण उक्त दुरी पार गर्नको लागि बाँदरलाई कहि पनि जमिनमा टेक्नु पर्दैन, केवलकार चढे जसरी बाँदर निर्मलपोखरीसम्म रुख रुखै आउन र टक्सारसम्म जान सक्छन्, यस्तो अवस्थामा हामीले गरिने कुनै पनि क्षति न्युनिकरणका प्रयासहरू प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

- समूह छलफल वडा नं २१ शिवायल

निजी रुखहरू जंगलसँग एकाकार भई विकास भएको क्षेत्रमा बाँदर भुइमा नभरी लामो दुरीसम्म रुख रुखै एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सजिलै सुरक्षित जान सक्ने अवस्था भएको पाइयो । पहिलेको भन्दा अहिले जंगलमा चितुवा, बाघ तथा लंगुर बाँदरको संख्या बढेकाले पनि जंगल बाँदरको लागि प्रतिकूल हुँदै गएको पाइयो । सडक निर्माणको क्रममा उल्लेखनीयरूपमा बर, पिपल, समिको चौतरा तथा आँपका रुखहरू कटानी भै बाँदरको खानामा प्रतिकूल असर परी बालीनाली क्षति गर्ने प्रवृत्ति बढ्नुका कारण समेत बाँदर प्रकोप समस्याकोरूपमा विकसित भएको पाइयो ।

बालीनाली क्षति गर्ने कुरा निरपेक्षरूपमा हेर्नु भन्दा पनि सापेक्षरूपमा हेर्नु पर्ने देखिन्छ । खाद्यन्न बालीमा मकै बाँदरलाई सर्वथा मन पर्ने बाली हो, सो कुरा विभिन्न अध्ययन, धादिङ्ग, गोरखा र काठमाण्डौंको शिवपुरीमा गरिएको अध्ययनले पनि पुष्टि गर्दछ, भने तरकारीमा इस्कुश, घेरौला, मुला, फर्सि, काक्रो, आलुलाई बाँदरले अन्य भन्दा बढि रुचाएको देखियो । बाँदरले कोसेवालीमा भट्टमास, सिमि, बोडी, मास बढि रुचाएको देखिन्छ भने फलफूलमा मेवा र केरा यसको सर्वथा रुचाइएको बाली भएको पाइयो । मसलाबालीमा सबै भन्दा बढि प्याजलाई रुचाएको पाइयो भने अन्य मसलाबालीमा यसको क्षति त्यति भएको पाइएन । नगदे बालीमा उखु बाँदरको लागि सर्वथा रुचाइएको बाली भन्ने पाइयो भने बदाम तथा अलैचीलाई पनि नोक्सान गरेको पाइयो । मकै प्रशस्त उपलब्ध भएको समयमा अन्य बालीमा क्षति न्युन देखियो । सुन्तला फलेको स्थानमा कफि खाएको पाइएन भने सुन्तला नभएको स्थानमा कफि पनि खाएको पाइयो । खानेकुरा केही नपाएमा पिडालु र करेला समेत खाएको पाइयो । बाँदरले बालीनालीका अतिरिक्त बोट विरुवाका पात, मुना, फुल, तथा बोक्राहरू समेत खाएको पाइयो । यसरी उपलब्धताको आधारमा बाँदरको खाद्य

पदार्थको दायरा पनि पहिले भन्दा अहिले बढ्दै गएको र खाद्य पदार्थ उपभोगमा बाँदरले पनि अनुकुल हुन खोज्दै गएको हो कि भन्ने तथ्य पनि माथि उल्लेखित खाद्य सामग्रीको दायरामा आएको विविधताले पुष्टि गर्दछ ।

बाँदरले बालीनालीलाई गरेको क्षतिको कारण बाँभो जग्गाको क्षेत्रफल वृद्धि हुँदै गएको, बाँभो रहेका जग्गाहरूमा खेत भन्दा बढि पाखो जग्गा भएको पाइयो । मकै लगायत बाँदरले खाने तरकारी, फलफूल, कोसेबाली तथा नगदेबाली लगाउने घरधुरी र क्षेत्रफल दुबै संकुचित हुँदै गएको पाइयो । बालीनाली लगाउनु भन्दा किनेर खाँदा सस्तो र दुख गर्न नपर्ने भनेर कृषि कार्यको लागि जनशक्ति हुदा हुँदै पनि बालीनाली नलगाउने प्रचलन पनि बढ्दै गएको देखिन्छ ।

बाँदरको क्षति न्युनिकरणको लागि सिमित वडाहरूले हेरालो तथा बन्दुकको जस्तो आवज दिने यन्त्र उपलब्ध गराएको भएता पनि ती तरिकाहरू त्यति प्रभावकारी भएको पाइएन । समुदायको तर्फबाट क्षति न्युनिकरणको केही प्रयासहरू भएको पाइन्छ, जसमा बाँसको भ्याङ्गहरू काटने र निजि जग्गाको रुखहरूलाई ५ मिटर अग्लो छाडेर टुप्पा काट्ने, गाउँमा ५/६ वटा कुकुर पालेर ७/८ जना युवाहरू जम्मा भई बाँदर लखेट्ने आदि । यसरी बस्ती नजिकै एकै ठाउँमा सामुहिकरूपमा मिलाएर खेती गर्दा क्षति कम भएको घरधुरी सर्वेक्षण पश्चात गरेको छलफलको क्रममा जानकारी भयो ।

जंगलमा धेरै फलफूल पाइने महिनाहरूमा चैत्र देखि असार र असोज देखि कार्तिकसम्म भएको र कम फलफूल उपलब्ध हुने महिनाहरूमा श्रावण, भाद्र, मंसिर देखि फागुनसम्म भएको पाइयो ।

बाँदरले बालीनाली क्षतिको अतिरिक्त घरभित्र पसेर अन्नपात र पकाएको खानेकुरा खाने तथा नष्ट गर्ने, मानिसलाई समेत आक्रमण गरेर घाइते बनाएका र यसको कारण जीवनभर अपाङ्ग तथा अशक्त भएका घटनाहरू भएको पनि पाइयो ।

सिमित संख्यामा मात्र कृषकहरूले खेतीपाती छाडेर पशुपालन, कुखुरापालन र सुन्तला खेतीमा लागेको, धेरैले बाँदरले मन पराउने परम्परागत बालीहरू यद्यपि लगाई रहेको र सिमित वडा कार्यालयहरूले मात्र बाँदर न्युनिकरणको लागि सामान्य प्रयास गरेकाले, महानगरपालिकाले मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणका लागि सुझाइएका उपयाहरूलाई प्राथमिकतामा राखेर योजनाबद्धढंगले कार्यक्रम कार्यान्वयन गरेमा बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षति न्युनिकरणमा उल्लेखनीय सफलता हासिल गर्न सकिन्छ । कतिपय सिफारिसहरू नेपाल सरकारको नीति तथा कानून बनाए पछि मात्र कार्यान्वयन हुने देखिन्छ, यसको लागि वकालत र पैरवीको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ ।

सर्वेक्षणको क्रममा मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणका लागि प्राप्त उपायहरूलाई बर्गिकरण गर्दा कतिपय उपायहरू तत्कालै अवलम्बन गर्न सकिने खालका छन् भने कतिपयलाई तत्कालै कार्यान्वयन गरेता पनि प्रतिफल केही बर्ष पछि आउने वा मध्यम खालका छन् भने केही दिर्घकालिन प्रकृतिका छन् । त्यस्तै गरेर बाँदर क्षति न्युनिकरण एकै पक्षबाट भन्दा पनि बहु-पक्षीय सहकार्यबाट मात्र संभव हुने देखिन्छ । त्यसैले कृषि, पशु र वनसँग सम्बन्धित समुदाय र सरकारी निकायहरूको आपसि समझदारी र सहकार्यबाट यसको दिर्घकालिन समाधान संभव छ र समयमा नै त्यस्ता प्रयास गरिनु पर्दछ भन्ने यस अध्ययनको अपेक्षा पनि हो ।

१४. अध्ययनमा आधारीत शिफारीशहरू तथा सुझावहरू

यतिबेला आम कृषकहरूलाई खेतीमा के समस्या छ भनेर सोधियो भने बाँदरको समस्या रहेको अधिकांश कृषकहरू बताउँछन् । कृषकका धेरै समस्याहरू मध्ये बाँदर नियन्त्रण प्रमुख विषय हो । त्यसैले हामी बाँदर नियन्त्रणको कुरा गर्छौं, तर यो सत्य होइन, बाँदर नियन्त्रण होइन बाँदरको व्यवस्थापन हो । यो प्रतिवेदन तयार पारिरहदा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा नीति तथा कार्यक्रम र बजेट निर्माण, छलफल तथा पारित गर्ने काममा व्यस्त छन् ।

संघ र प्रदेशले बाँदर व्यवस्थापनको बारेमा नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा त्यति चासो दिइएको पाइँदैन, तर यो पनि सत्य हो कि तीनै तहले यसलाई गंभीरताकासाथ लिएन भने बाँदर व्यवस्थापनका प्रयासहरू अपुरो र अधुरो हुन्छ । पोखरा महानगरपालिका मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणको सन्दर्भमा अन्य स्थानीय तह भन्दा अगाडि भएता पनि यसमा

उल्लेख गरिएका निम्न शिफारिसहरू नेपाल भित्रका सबै स्थानीय तहहरूको सन्दर्भमा पनि लागू हुने देखिन्छ, त्यसैले यसलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट पुरा गर्नको लागि कार्यान्वयन गरिएमा बाँदरको समस्या व्यवस्थापनमा कोसेढुङ्गा सावित हुने देखिन्छ:

१४.१ बासस्थान सम्बन्धि शिफारिस

१४.१.१ बाँसघारी बाँदरको लागि अति नै अनुकूल बासस्थान भएको पाइयो । बाँसघारीमा बस्दा न्यानो हुने निदाउदा पनि नखस्ने, मानिसले ढुङ्गाले हिर्काउदा पनि छल्लन सजिलो हुने, कुकुर, चितुवा तथा बाघबाट पनि बच्न सकिने भएकाले बाँसहरू भएको स्थानमा बाँदर बसिरहने हुनाले बाँसको घारीहरू बाँदरको बासस्थान नहुने गरी व्यवस्थापन गरिनु एउटा नियन्त्रण गर्न सकिने पक्ष देखियो । यसरी बाँसको भाडी हटाउदा बाँदरबाट हुने बालीनालीको क्षति पनि कम हुने हुदा (उदाहरण वडा नं. २१ को शिवालय र वडा नं २४ ठूलीपोखरी, गुन्टेचौर) यस तर्फ बैज्ञानिक तरिका अपनाउनु पर्ने देखिन्छ । यसरी बाँस नै हटाउदा पर्यावरण तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीमा नकरात्मक प्रभाव पर्ने हुदा मौजुदा बाँसका भ्याङ्ग हटाई, भ्याङ्ग नहुने खालका आय आर्जनको काम गर्ने मुरली बाँस (साना बाँस) जिल्ला वन डिभिजन कार्यालयसँग समन्वय गरी प्रवर्द्धन गर्ने ।

१४.१.२ बाँदरको बासस्थान कहाँ छ भन्ने कुराले पनि बालीनालीको क्षति हुने कुरा निर्भर गर्दछ । त्यसैले वर पिपल र समि घर नजिक लगाउदा उक्त फलफुल खान बाँदर आउने क्रममा बालीनाली समेत क्षति गर्ने भएकाले अब उप्रान्त खेतीपाती लगाउने क्षेत्र भन्दा टाढा बाँदर आकर्षित बन्स्पतिहरू लगाउनु पर्ने देखिन्छ ।

१४.२ बालीनालीसँग सम्बन्धि शिफारिस

अध्ययनको क्रममा अधिकांश कृषकहरूले बाँदरले मन नपराउने वा कम मन पराउने बाली लगाएको नपाइएकाले बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउने क्षेत्रहरूमा त्यस्ता बालीहरू लगाउनु पर्ने देखिन्छ । बाँदरले कुन बाली कति क्षति पुऱ्याउछ भन्ने कुरा सबै ठाउँमा एकैनासको हुँदैन जस्तै: सुन्तला फलेको ठाउँमा कफि लगाएको छ भने कफिलाई क्षति नपुऱ्याएको पाइयो भने सुन्तला नभएको ठाउँमा भने कफि समेत नराम्रोसँग क्षति पुऱ्याएको पाइयो । बाँदरले सहज उपलब्ध हुने बाली पाएसम्म असहज हुने बाली नोक्सान गर्दैन, तर उपलब्ध नभएमा असहज बाली जस्तै पिडालु, तरुल पनि खान सक्दछ । त्यसैले कुन बाली कति क्षति पुऱ्याउछ भन्ने कुराको निर्भरता बाँदरले मन पराउने बालीको उपलब्धता कस्तो छ भन्ने कुराले समेत निर्धारण गर्दछ । त्यसैले तपसिलका बालीहरूमा सुभाइएका फसलहरू लगाउनु बाढि सुरक्षित हुने देखिन्छ ।

क) फलफुलबाली: अमिलो जातको फलफुल जस्तै: कागति, निवुवा, भोगटे, ज्यामिर, विमिरो आदि अन्य फलफुलमा लप्सी, एभोकाडो, डागन फल, वयर, अमला, भुइकटहर, रुख कटहर आदि बाँदरले कम मन पराउने बालीहरू हुनाले तिनिहरूलाई प्राथमिकता दिने ।

ख) तरकारी बाली: बाँदरलाई सबै भन्दा बाढि मन पर्ने इस्कुस, घेरौला, फर्सि तथा आलुको तुलनामा थोरै मात्रामा मन पराउने बन्दा, ब्रोकाउली, भण्टा, करेला, भिण्डी, पिडालु, कुरिलो, सलगम, तरुल, रायो, पालुङ्गो चम्सुर आदि लगाउदा क्षतिको जोखिम कम हुने देखिन्छ ।

ग) मसलाबाली: मसलाबालीमा प्याजलाई बाँदरले धेरै क्षति पुऱ्याउने भएकाले संभव भएमा अदुवा, बेसार, लसुन, खुर्साना, धनिया, मेथी, मरिच, पुदिना, टिमुर, वन धनिया, मोरिङ्गा, करिपत्ता, रुख टमाटर आदिलाई प्राथमिकता दिइ प्याजलाई जोखिम कम हुने र हेरचाह पुग्ने स्थानमा मात्र लगाउन राम्रो हुन्छ ।

ग) तेलहनबाली: तेलहन बालीमा सुर्यमुखि तोरी, सस्यौं, आलस, तिल तथा भुसेतिल बाँदरको लागि कम मन पराउने बाली हुने हुदा त्यस्ता बालीहरूलाई महत्व दिई खेती गर्न सकिन्छ ।

घ) डालेघाँस र भुइघाँस प्रवर्द्धन: विशेष गरी डालेघाँस भुइघाँसहरू बाँदरको प्राथमिकतामा नपर्ने हुनाले यस्ता बालीहरूको प्रवर्द्धन गरेर ब्यावसायिक पशुपालन गर्न सकेमा यसले रोजगारी सिर्जना गर्नुकासाथै जैविक विवधाता प्रवर्द्धन, वातावरणमा सुधार तथा पशुद्वारा विसर्जित गोबर तथा मुत्रको समुचित प्रयोगबाट उत्पादनमा समेत सुधार हुने देखिन्छ ।

ड) जडीबुटी तथा अन्य बाली: सिप्लीगान, शितल चिनी, जडीबुटी जस्तै गुर्जो, अश्वगन्धा, सर्पगन्धा, हर्षो, बर्रो, अमला, बोभो, दालचिनी/तेजपत्ता, कुरिलो, पाखनबेद, सुगन्धवाल आदि लगाउन सकिएमा बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्न सकिन्छ ।

१४.३ बाँदरको स्वभावको आधारमा क्षति न्युनिकरण सम्बन्धि शिफारिस

१४.३.१ वनस्पतिहरू जैविक विविधता बढाउन, वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीको विकासको लागि समेत अपरिहार्य हुने भएकाले, यसको संरक्षण र संवर्द्धन अपरिहार्य छ । तथापि मानवजातिलाई शंकटमा पारेर यसको संरक्षणलाई मात्र जोड दिनु पनि मनासिव देखिदैन । अतः पर्यावरण संतुलन र बाँदरको क्षति न्युनिकरणको लागि अब उपरान्त निजि क्षेत्रमा डालेघाँस तथा वनस्पतिजन्य विरुवा लगाउदा कम्तिमा १०/१० मिटरको फरकमा विरुवा लगाउदा बाँदर एक रुखबाट अर्को रुखमा उफ्रेर भाग्ने संभावना कम हुने र यसरी भाग्न नपाउदा लखेट्न पनि सहज हुने र यस्तो क्षेत्रमा बाँदर आउन निरुत्साहित हुने हुदा १०/१० मिटरको फरकमा डालेघाँस तथा वनस्पतिजन्य विरुवा लगाउन सिफारिस गरिन्छ । तर कालान्तरमा रुख बढ्दै गई रुख रुखको दुरी कम हुने, हाँगा विंगा भ्याङ्गिने समेत हुदा वार्षिकरूपमा काँटछाँट गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

१४.३.२ विशेषतः खेत भएको क्षेत्रमा सामान्यतय बोट विरुवा हुँदैनन्, यस्तो क्षेत्रमा बाँदरहरू बाली खान आएमा भाग्ने र लुक्ने स्थान नहुने र भगाउन पनि सजिलो हुने हुदा बालीनाली लगाउदा सकेसम्म खेत र रुख नभएको क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने ।

१४.३.३ बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षतिको प्रकृति र बाँदरको बसाईको अवधि, त्यस क्षेत्रमा हुने आहाराको उपलब्धता र बासस्थानको सुरक्षामा निर्भर हुने हुदा बाँदरको बासस्थान प्रतिकूल हुने अवस्था सिर्जना गर्न सकेमा यसबाट हुने क्षतिलाई घटाउन सकिने देखिन्छ, जस्तै: बासका भ्याङ्ग काँटछाँट गर्ने, अग्ला अग्ला रुखका हाँगाविंगा काँटछाँट गर्ने, वृक्षरोपण गर्दा दुरी बढाउने, भाडीहरू हटाउने जस्ता कार्य गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.३.४ बाँदरबाट बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याएको पाइएता पनि धेरै कम कृषकहरूले मात्र पेशा परिवर्तन गरेको पाइएकाले धेरै भन्दा धेरै कृषकले पशुपालन जस्तै: गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, माछापालन, साना उद्योग जस्तै: मसलाबाली प्रशोधन, जाम जेली, जुस, बियर प्रशोधन उद्योग, दुग्ध प्रशोधन, च्याउखेती, मौरीपालन, फ्रेस हाउस, फलफुल, तरकारी पसल आदि सञ्चालन गर्न तर्फ प्रोत्साहित गर्ने । यसकासाथै गैर कृषि क्षेत्रहरूमा पनि विशेष तालिम तथा सहूलियत दिएर आय आर्जनका उपयाहरू तर्फ अग्रसर गर्ने ।

१४.४ बाँदरको आहारा व्यवस्थापन सम्बन्धि प्रवन्धमा शिफारिस

१४.४.१ जंगलमा विभिन्न सिजनमा फल्ने फलफुलहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धन हुन सकेमा उक्त फलफुल फल्ने समयमा बाँदरले तिनै फलफुल खाने हुदा बालीनालीलाई कम क्षति पुग्ने देखिन्छ । त्यसैले यसको लागि मुख्यतया ३ वटा कार्य गर्नु पर्ने हुन्छ, पहिलो सम्बन्धित जंगलमा कुन कुन फलफुल छ भन्ने पहिचान, दोश्रो जंगलमा लगाउन सकिने तर उपलब्ध नभएका जंगली फलफुलको रोपण गर्ने र तेश्रो ती फलफुलहरूको समय समयमा काँटछाँट गरेर उत्पादकत्व बृद्धि गर्न मद्दत गर्ने ।

१४.४.२ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन गर्दा काठ जस्तै: साल, सिसौ, चाप, सान्दान, सल्ला, खयर आदिलाई मात्र विशेष ध्यान दिएर काँटछाँट गर्ने हुदा वनमा बाँदरले खाने खाद्य पदार्थ जस्तै: काफल, ऐसेलु, अमला, च्युरी, कटुस, जामुन, तिजु आदि मासिन गई खाना कम हुने भएकाले बाँदरले खाने उपयुक्त खाद्य बुट्यानहरूको पहिचान गरी त्यस्ता बोट विरुवाहरूको प्रसारण र प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तै गरी कतिपय वनस्पतिहरू बाँदरको बासस्थानको लागि पनि उपयुक्त हुने भएकाले जस्तै: बाँस, पाखुरी, साल, सिसौ, समि, बर, पिपल आदि जस्ता वनस्पतिको प्रवर्द्धन गर्न सकेमा वनमा बाँदर मैत्री वातावरणको सिर्जना भई बाँदर बढि वनमा रमाउने स्थिति आउनेछ ।

१४.४.३ वनमा डढेलो लगाउने प्रचलनले गर्दा पनि जंगलमा फल्ने फलफुलहरू नष्ट हुने भएको र बाँदरको बासस्थानलाई समेत प्रतिकूल असर परेको कारणले गर्दा पनि बाँदर मानवबस्ती र बालीनालीमा आश्रित हुने भएको तथ्यलाई मनन गर्दै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई आ-आफ्नो सामुदायिक वनमा अग्नि रेखा बनाउन लगाउने,

वन डहेलोबाट हुने बेफाइदाको बारेमा जनचेतना जगाउने, डहेलो लाग्ने समयमा नियमित अनुगमन गर्ने र डहेलो लागेमा निभाउने संरचनाको विकास गर्ने ।

१४.४.४ हिजो आज विकासको नाममा सडकहरु बस्ति बस्तिमा पुग्यो । पहिले निर्माण भएका चौतराहरु सडक निर्माणको क्रममा भत्काइए, फलस्वरूप बर, पिपल, समी, आँप जस्ता ठूला वृक्षहरु कतिपय अवस्थामा नष्ट भए । यसले गर्दा बाँदरको प्राकृतिक खानाहरुमा न्हास हुन गै स्वभाविकरूपमा बालीनाली तर्फ बाँदर आकर्षित हुन पुगेकाले सार्वजनिक स्थलहरुमा चौतरा निर्माण गरी बर, पिपल, समी, आँप वक्षारोपण गर्ने तथा पशुपालन प्रवर्द्धन गरी बाँदरको आहारासमेत हुने डालेघाँसहरुको प्रवर्द्धन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

१४.४.५ जंगलमा बढि फलफुल उपलब्ध हुने सिजनमा पनि बाँदरले बालीनाली क्षति गर्ने प्रवृत्ति नघटेको भन्ने बुझिएकाले, यसको मुख्य कारण मिचाहा प्रजाति जस्तै उन्चु, गाडे ऐसेलु, वनमारा, चिलाउने आदि वृद्धि हुन गई जंगली फलफुलहरु जस्तै: काफल, तिजु, च्युरी, कटुस, ऐसेलु आदिको फल्ने क्षमतामा न्हास हुन गएको हुदा, त्यस्ता मिचाहा प्रजातिहरुलाई हटाउने, जंगली फलफुलका रुखमा भएका अनावश्यक हाँगाविगा हटाउने, सुकेका हाँगा काट्ने जस्ता वन व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरु नियमितरूपमा गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.४.६ जंगल तथा खाली सार्वजनिक जग्गामा वाट्य प्रजाति जस्तै: सल्ला, सिसौ, धुपि आदि वृक्षारोपण गरेको कारणले पनि स्थानीय प्रजाति मासिन गई बाँदरको बासस्थान तथा खाद्य आहारा कम हुन गएको देखिन्छ, त्यसैले खाली जग्गाहरुमा वृक्षारोपण गर्दा बाँदरको खाद्य आहारा तथा बासस्थान अनुकुल हुने विरुवा लगाउनु उपयुक्त देखिन्छ ।

१४.४.७ बाँदरको अत्याधिक प्रकोप हुने स्थानहरुमा कम्तिमा एक वडामा न्युनतम दुई हेक्टर क्षेत्रफलमा बाँदरले बाच्ने महिना फलफुल उपलब्ध हुने खालको "बाँदर वगैचा (Monkey Park)" विकास गरेमा, बाँदर हेर्न चाहनेहरुलाई समेत सुरक्षित तवरले अवलोकन गर्न सक्ने प्रवन्ध गरी आन्तरिक तथा वाट्य पर्यटनको पनि विकास हुने र बाँदरको खाद्य आहारासमेत बढ्ने भएकाले बालीनालीको क्षति प्रकोपमा कमि आउन सक्दछ ।

१४.४.८ महानगरपालिका भित्र कृषि, वन तथा वातावरणसंग काम गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरुलाई विशेषज्ञताको आधारमा यस अध्ययनले शिफारिस गरेका खास खास क्षेत्रहरुमा कार्य गर्नको लागि संभौता गरी कार्यन्वयन गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्ने ।

१४.५ बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि सरकारको नीति सम्बन्धि शिफारिस

१४.५.१ विशेष गरी आर्थिक तथा पेशागत हिसावले सक्षम व्यक्तिहरु सुविधाजनक स्थानहरुमा बसाई सराई गर्ने गरेको सन्दर्भमा बसाई सराईबाट छोडिएका खेतबारी खरिद गर्ने उपयुक्त व्यक्ति पनि नहुने र भएको र बिक्रि भए पनि अति न्युन मुल्यमा बिक्रि हुने हुदा सो जग्गा बेच्दा पनि जग्गा धनीलाई अर्थपूर्ण नहुने भएकाले, त्यस्ता जग्गाहरु बाँधो रहने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा संलग्न क्षेत्रहरुमा प्रथमतः बाँधो छाडेको ५,६ वर्षमा उतिस तथा अन्य जंगली विरुवा बढ्नु गई जंगल सरह हुने र बाँदरबाट बालीनालीमा हुने क्षति अझ बढ्न जाने भई जोखिम बढ्ने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा, उक्त खाली जग्गामा सम्बन्धित धनीले खेती गर्ने पर्ने, यदि बाँधो राखेमा चर्को कर तिर्नु पर्ने वा खाली जग्गामा कुनै प्रकारको वनस्पति बढ्न दिन नहुने जस्ता कानूनी प्रावधान राख्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.५.२ पारिस्थितिकीय प्रणाली सन्तुलनको लागि बाँदरको भूमिका अतुलनीय छ, त्यसैले यसको संख्यामा सन्तुलन राख्नु अति आवश्यक छ, तथापि विभिन्न कारणहरुले गर्दा नेपालको अधिकांश भागहरुमा बाँदरको संख्या अत्याधिक बृद्धि भै मानव जातिको सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रलाई गभिररूपले प्रभाव पारिरहेको उपलब्ध तथ्याङ्कहरुले पुष्टि गर्दछ । खेतीपातीको क्षति त छदैछ, त्यसमाथि घरभित्रको अनाजहरु पनि क्षति पुऱ्याई मानव समाजलाई नै अक्रान्त पारेकोछ । यो चुनौतिको सामना गर्न नेपालको संघीय सरकारबाट निर्माण हुने कानूनी व्यवस्थाले मात्र दिर्घकालिनरूपमा उपयुक्त समाधानको विधि अपनाउन सकिन्छ । त्यसको लागि संघीय सरकारले जिउदो बाँदरको निर्यात गर्न पाउने कानूनी प्रावधान निर्माण गरी लागु गर्नु एउटा बैकल्पिक उपाय हुन सक्दछ । यो कानून निर्माण भएमा बाँदरलाई बाखा तथा कुखुरा सरह पालेर आय आर्जन गरी समस्यालाई अवसरमा बदलि विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिनेछ ।

१४.५.३ एकिकृत बस्ती विकास र सामुहिक खेतीसम्बन्धि कानूनी प्रवन्ध: बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्नको लागि विशेष गरी ग्रामिण तथा अर्ध-शहरी क्षेत्रहरू जहाँ मानिसहरूको बसाई सराईका कारण धेरै घरहरू खाली रहेका छन्, जसको कारण बाँदरलाई सामुहिकरूपमा लखेट्नको निमित्त जनशक्तिको अभाव भइरहन्छ । अर्कोतिर जनशक्तिको अभावमा खेती गर्ने क्षेत्रफल घट्दै गई रहेका छन् । यो समस्यालाई संबोधन गर्नको लागि त्यस्ता बस्तीका छरिएर रहेका घरहरूलाई एकै स्थानमा घर बनाउनको लागि नेपाल सरकारले विशेष सहूलियत ऋण उपलब्ध गराउनु पर्ने र सामुहिक खेती प्रणालीमा काम गर्ने समुदायलाई सिंचाई, बीउ, बिजुली तथा औजारमा विशेष सुविधा उपलब्ध गराउने नीति र सो लाई कार्यन्वयन गर्ने कार्यविधि बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

१४.५.४ कृषि, वातावरण तथा जैविक विविधता क्षेत्रमा आर्थिक तथा प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने दातृसंस्था तथा सो आर्थिक सहयोग प्राप्त गरेर कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर-सरकारी संघ संस्थाहरूलाई बाँदरबाट हुने क्षति सम्बन्धि अध्ययन, अनुसन्धान र न्युनिकरणका उपायहरूमा काम गर्नको लागि संघीय सरकारको नीतिगत प्राथमिकतामा राख्ने र सो बमोजिम कार्यन्वयन गर्ने कानून, नियम र निर्देशिका निर्माण गर्ने ।

१४.६ बाँदरलाई अवैधरूपमा छाड्ने प्रवृत्तिको जाँच र नियन्त्रण

१४.६.१ वडा नं. १९ वडा कार्यालयसँगको छलफल, वडा नं. २९ खामपुरमा घरधुरी सर्वेक्षणको क्रममा र वडा नं. २४ ठूलीपोखरीको समूह छलफलको क्रममा बाँदरको बथानहरू विभिन्न समयमा अन्यत्रबाट ल्याएर छाडिएको भन्ने अपुष्ट जानकारी प्राप्त भएको हुदा, सो को यथार्थ जानकारी लिन सम्बन्धित वडाका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित विज्ञहरूद्वारा सत्य तथा तथ्य जानकारी लिन आवश्यक छ भने भविष्यमा यस प्रकारको, बाँदरका बथान छाड्ने कार्य बन्द गर्नको लागि वन तथा सुरक्षासँग सम्बन्धि निकायहरूको संयुक्त संयन्त्रले अनुगमन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.७ बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरण गर्नको लागि व्यवस्थापनका उपायहरू:

१४.७.१ बाँदरले बालीनालीलाई क्षति पुऱ्याउनुकासाथै घरभित्र भएका अन्नबाली तथा अन्य खाद्य पदार्थ समेत खाने वा नष्ट गर्ने हुदा घरभित्र बाँदर पस्न नसक्ने प्रवन्ध, जस्तै: घर बाहिर जाँदा भ्याल ढोका बन्द गर्ने, घरमा बस्दा जालि ढोका लगाएर बस्ने, बाँदर डराउने कुकुर वा गुलेली प्रयोग गर्ने वा घरमा एक जना संरक्षक बस्ने प्रवन्ध गर्न सकिने ।

१४.७.२ बाँदर धपाउन अपनाएका सबै उपायहरू प्रायः प्रभावहिन भएकाले अन्य विकल्पमा जानु सर्वथा आवश्यक छ, त्यसको लागि बाँदरको संख्या घटाउनु सबै भन्दा राम्रो उपाय हो । बाँदरको संख्या घटाउने उपाय भनेको बन्ध्याकरण नै हो । यो अभ्यास छिमेकी राष्ट्र भारतको हिमाञ्चल प्रदेशमा अति सफल छ । सन २००६/७ देखि २०२० सम्म प्रति वर्ष सालाखाला १०,३५८ बाँदरलाई छोपेर गरिएको बन्ध्याकरणको कारण सन २००४ मा बाँदरको संख्या ३९७,५९२ भएकोमा सन् २०२० मा यो संख्या घटेर १३६,४४३ मा पुगेको तथ्याङ्कले बताउछ (हिमाञ्चल प्रदेश वन विभाग २०२३) । यो उपयुक्त अभ्यासलाई अवलम्बन गर्नको लागि वडा नं. २९ हराबोटका केही कृषकहरूले अभ्यास गरी ८ देखि १० बाँदरसम्म छोपेको अध्ययनको क्रममा देखियो । यसरी छोपेको बाँदरलाई लह्याएर पशु प्राविधिकको सहयोगमा बन्ध्याकरण गर्न सकेमा बाँदर छोप्ने व्यक्ति र बन्ध्याकरण गर्ने व्यक्तिले पनि दिगो रूपमा रोजगारी पाउने र बाँदरको संख्या केही वर्षमा कम हुन जान्छ र स्वभाविकरूपमा बालीनालीमा हुने क्षतिको परिणाम पनि घट्न जाने देखिन्छ ।

१४.७.३ बाँदरको लागि कति क्षेत्रफलको जंगलमा कति बाँदरलाई दिगो तवरले व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा विभिन्न तत्वहरूमा निर्भर रहने गर्दछ, जस्तै जंगलमा खाद्यपदार्थको उपलब्धता, जंगलको संरचना, बासस्थानको सुगमता, बाँदरको संख्या, बाँदरको जाति आदि । एक अध्ययन अनुसार बाक्लो स्वस्थ, परिपक्व संरक्षित तथा उष्ण प्रदेशीय जंगलमा १० वटा भन्दा बढि संख्याका बाँदरलाई दिगोरूपमा एक हेक्टरमा व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भने भरखरै पुनर्स्थापना गरिएको एक हेक्टर जंगलमा २ वटा जतिमात्र बाँदरलाई व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने देखिन्छ । त्यसैले कुन जंगलमा कति बाँदरलाई व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा अध्ययन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.७.४ पोखरा महानगरपालिका भित्र ३ वटा ठूला तरकारी तथा फलफुल मन्डीहरू छन् पहिलो वडा नं. ९ स्थित पृथ्वीचौक, दोस्रो वडा नं. ८ स्थित श्री कम्प्लेक्स र तेश्रो सिर्जना चौक । यी मन्डीहरूमा दिनहुँ टुटेफुटेका फलफुल तथा तरकारी फ्याकिने गर्दछ, यसरी टुटेफुटेका फलफुल तथा तरकारी दिनहुँ संकलन गरी शान्ति वन वाटिक भित्रको करिब १ हेक्टर जग्गामा बाँदर रेष्टुरेन्ट स्थापना गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गर्ने र शुरुमा यी ३ स्थानबाट संकलन गरिएका तरकारी तथा फलफुलहरूलाई रेष्टुरेन्ट व्यवस्थितढंगले खाउनको लागि राख्ने र कति परिणामको तरकारी

तथा फलफुलले कति संख्यामा रहेको बाँदरलाई खाउन सकियो र कुन कुन तरकारी तथा फलफुल बाँदरले बढि मन पराउँदछ, भन्ने पनि अध्ययन गर्ने । एक पटक अघाएका बाँदरले पुन खान्छ, कि खाँदैन भन्ने पनि रेकर्ड राख्ने । बाँदर अवलोकन तथा अध्ययन गर्न आउने आगन्तुकहरूको लागि सुरक्षित स्थानको व्यवस्था मिलाउने ।

१४.७.५ सर्वेक्षणको क्रममा बाँभो जग्गाको सामान्य तथ्याङ्क प्राप्त भएतापनि वडागत तहमा वास्तविक बाँभो जग्गा कति छ भन्ने पत्ता लागेपछि नै तदनुरूप योजना तर्जुमा गर्न सकिने हुदा वडागतरूपमा वास्तविक बाँभो जग्गाको एकिङ्ग गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.७.६ बाँदरको समस्या भएका सबै स्थानीय तहहरूको नीति तथा कार्यक्रममा बाँदरको व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यक्रम राख्ने र कार्यन्वयनको लागि बजेटको व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१४.७.७ पशुपति तथा स्वयम्भू परिसरमा हुलका हुल बाँदरहरू लामो समयसम्म एकै स्थानमा बस्दछन्, किनकी त्यहाँ भक्तजन तथा आगन्तुकहरूले बाँदरको लागि आवश्यक जौ, चामल, धान, मकै तथा फलफुलहरू मन्दिरका देवि देउतालाई चढाउने गर्दछन्, त्यहि चढाएका खाने चीजहरू खाएर ती बाँदरहरू बस्ने गर्दछन्, यसैलाई दृष्टिगत गरेर खेतिवाली तथा बस्ति भन्दा टाढा बाँदर रेष्टुरेन्ट स्थापना गरि लामो समयसम्म बाँदरको हुललाई एकै स्थानमा केन्द्रित गर्न सकिने देखिन्छ ।

१४.७.८ प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो पालिका भित्र कति संख्यामा बाँदर छन्, कहाँ कहाँ बस्छन्, कुन रुटमा बढि आवत जावत गर्ने गर्दछन्, कुन सिजन र समयमा बालीनालीलाई क्षति गर्दछन् भन्ने आधारभुत जानकारी प्राप्त गर्न सकेमा बाँदरको व्यवस्थापन गर्न सजिलो हुने देखिन्छ ।

१४.७.९ बालीनालीमा हुने क्षति न्युनिकरणको लागि बाली बिमा महत्वपूर्ण माध्यम हो, बाली बिमा गरेको अवस्थामा बाँदरद्वारा बालीनालीको क्षति भएको खण्डमा सम्बन्धित प्राविधिकले गरेको सिफारिसको आधारमा बिमा संस्थानबाट नियमानुसार क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था हुन्छ ।

१४.७.१० बाँदरद्वारा खाद्यन्न, फलफुल, तरकारी बाली क्षति भएको खण्डमा वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिकाले प्रति बिघा अधिकतम रु १०,००० सम्म वन डिभिजन कार्यालयबाट क्षतिपूर्ति दिनसक्ने प्रावधान हालै गरेकोछ, सो सम्बन्धि जानकारी सम्बन्धित कृषकहरूलाई दिनु पर्ने देखिन्छ ।

१४.७.११ बाँदरले बारम्बार टोक्ने, चिथोर्ने जस्ता घटनाहरू बढ्दै गएको पाइएकाले सो को कारण पिडित व्यक्तिहरूको मानसिक तथा शारिरीक क्षति भइरहेको परिप्रेक्षमा पिडितहरूलाई मानसिक तथा शारिरिकरूपमा मनोपरामर्श तथा उपचार गर्ने पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा निशुल्क विशेष कक्षको व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१५. सन्दर्भ ग्रन्थीहरु

Hockings, K. and Humle, T. 2009. *Best Practice Guidelines for the Prevention and Mitigation of Conflict B*
K. Hockings and Tim Humle (2009). Best Practice Guidelines for Prevention and Mitigation of Conflicts
Between *etweeen Humans and Great Apes*. IUCN SSC Primate Specialist Group, Gland, Switzerland.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301479721013931>

<https://www.jstor.org/stable/48761140>

Humans and Great Apes. Gland, Switzerland: IUCN/SSC, Primates Specialist Group (PSG). 40 pp.

Ghimire, S. C. and Chalise, M. K. (2019). *Crop Raiding Status by Assamese Monkeys (Macaca assamensis) along the Kaligandaki River, Western Nepal. Journal of Institute of Science and Technology 2019, 24(1):72-76.*
Doi:<http://doi.org/10.3126/jist.v24i1>.

Pariyar, D. (2024). Authorities scramble to tackle monkey menace in Gandaki, The Kantipur Post, February 9, 2024.
<https://kathmandupost.com/gandaki-province/2024/02/09/authorities-scramble-to-tackle-monkey-menace-in-gandaki>

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९, पाँचौँ संशोधन २०७३ तथा केहि नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन २०८२ सहित

Chalise M.K. 2013. Fragmented Primate Population of Nepal. In: Marsh, L., Chapman, C. (eds) *Primates in Fragments. Developments in Primatology: Progress and Prospects*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8839-2_22.

Koirala S., Baral S., Garber P. A., Basnet H., Katuwal H. B., Gurung S., Rai D., Gaire R., Sharma B., Pun T., Li M. (2022). Identifying the environmental and anthropogenic causes, distribution and intensity of human rhesus macaque conflict in Nepal. *Journal of Environmental Management*. Volume 316.15 August, 115276. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115276>

Wada, K. (2005). The distribution pattern of rhesus and Assamese monkeys in Nepal. *Primates* **46**, 115–119 (2005). <https://doi.org/10.1007/s10329-004-0112-x>

Adhikari, R. C. and Chakraborty, K. (2024). Food and Feeding Activities of Rhesus Monkey (*Macaca mulatta* Zimmermann 1780) in Different Altitudinal Habitats in Nepal. *Journal of Wildlife and Biodiversity*. Volume 8(4): 343-363 (2024) (<http://www.wildlife-biodiversity.com/>)

Adhikari, R. (2023). Ethogram and Time Budgeting of Rhesus Monkey (*Macaca mulatta*, Zimmermann, 1789) in Ramdhuni Forest, Nepal. *Journal of Research and Development*. Vol.6, Issue-1, May 2023, pp.39-50 DOI: <https://doi.org/10.3126/jrdn.v6i01.55238> ISSN: 2616-0366 (Print). Research and Development Nepal (RDN)

Choudhury A. 2022. A review of the Assamese macaque *Macaca assamensis* complex and its geographical variation. *Primate Conservation*, 36:203–231.

Chalise, M K (2013) Fragmented primate population of Nepal. In Marsh, L K; Chapman, C A (eds). *Primates in fragments: complexity and resilience, developments in primatology: progress and prospects*. Springer Science+Business Media; New York, USA; pp. 329–356.

Khanal, L. Subba, A., Chand, B., Singh, G. B., Thapa, B., & Chalise, M. K. (2024). Distribution records of Assamese macaques (*Macaca assamensis pelops*) from the Bheri River Basin in western Nepal. *Nepalese Journal of Zoology*, 8(1), 86–91. <https://doi.org/10.3126/njz.v8i1.67114>

Paudel, P. K. and Chalise, MK (2016). Population status and distribution of Assamese macaques (*Macaca assamensis*) in Kaligandaki river basin of Baglung and Parbat districts, Nepal. 234-243 *J. Nat. Hist. Mus.* Vol. 30, 2016-18

Koirala, S. and Chalise, M.K. (2014). Feeding Ecology of Assamese Macaque (*Macaca assamensis*) in Nagarjun Forest of Shivapuri Nagarjun National Park, Nepal. *Nepalese Journal of Zoology Online*. Volume 2 Issue 1 November 2014 pp. 31-38

Khanal, L., Chalise, M. K. and Jiang, X. (2018). Ecological Niche Modelling of Himalayan Langur (*Semnopithecus entellus*) in Southern Flank of The Himalaya in *Journal of Institute of Science and Technology 2018, 23:1-9* DOI: <https://doi.org/10.3126/jist.v23i1.22142>

Pariyar, S. B., Aryal, A., Kreigenhofer, B., Gautam, N., Yadav, H. and Adhikari, B. (2012). Status and distribution of the Common Langur (*Presbytis entellus*) in Suklaphanta Wildlife Reserve, Nepal. *Journal of Research in Conservation Biology* (2012) 1: 029-035

Adhikaree, S and Shrestha, T. K. (2011). Food item selection of Hanuman Langur (*Presbytis entellus*) in different season in Char-Koshe jungle of eastern Terai, Nepal. *Nepalese Journal of Biosciences* 1: 96-103 (2011)

Bhusal, R.2024. In Nepal, debate rages on crop-raiding monkeys. Eco Business. July 17, 2024. <https://www.eco-business.com/news/in-nepal-debate-rages-on-crop-raiding-monkeys/>

Aryal K. and Chalise M. K. (2013). Human-monkey interface in Arkhale and Nayagaun, Gulmi, West Nepal. Nepalese Journal of Zoology, Online Volume 1 Issue 1, November 2013, Pp 30-40

Ghimire, S. C. and Chalise, M. K. (2018) Status of crop raiding by Assamese monkeys (*Macaca assamensis*) along the Budhigandaki river, central Nepal. J. Nat. Hist. Mus. Vol. 30, 2016-18 pp294-305.

Air, A. 2015. Crop raiding and conflict: Study of Rhesus macaque human conflict in Shivapuri-Nagarjun National Park, Kathmandu Nepal. Norwegian University of Science and Technology, Department of Biology

Regmi, G., Nekaris, K. A., Kandel, K. and Nijman V. (2013). Crop-raiding macaques: predictions, patterns and perceptions from Langtang National Park, Nepal. ENDANGERED SPECIES RESEARCH. Vol. 20: 217–226, 2013. doi: 10.3354/esr00502

Adhikari, R. C. (2018). Study of human and monkey conflict in Dhankuta Municipality, Dhankuta, Province 1, Nepal. Nepalese Journal of Biosciences 8(1): 26-35 (2018) <https://doi.org/10.3126/njbs.v8i1.51721>

Koirala, S., Garber, P. A., Somasundaram, D. K., Katuwal, H. B., Ren, B., Huang, C. and Li, M. (2021). Factors affecting the crop raiding behavior of wild rhesus macaques in Nepal: Implications for wildlife management. Journal of Environmental Management, Volume 297, 1 November 2021, 113331. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113331>

Shrestha, T. K. and Paudel, G. (2018). Crop depredation by monkey outside the protected area in Nepal- A case of Jaidi Village of Baglung district: Cost, Conditions and Perceptions. Indian Forester 144(10): 929-935

Adhikari, R. C. (2018). Study of human and monkey conflict in Dhankuta Municipality, Dhankuta, Province 1, Nepal. Nepalese Journal of Biosciences 8(1): 26-35 (2018) <https://doi.org/10.3126/njbs.v8i1.51721>

Poudel, C. L. (2025) Protecting Crops in Mid-hills from Onkeys. The Rising Nepal. Monday, 3 March 2025. <https://risingnepaldaily.com/news/46381>

Air, A. 2015. Crop raiding and conflict: Study of Rhesus macaque human conflict in Shivapuri-Nagarjun National Park, Kathmandu Nepal. Norwegian University of Science and Technology, Department of Biology

Shrestha, T. K. and Paudel, G. (2018). Crop depredation by monkey outside the protected area in Nepal- A case of Jaidi Village of Baglung district: Cost, Conditions and Perceptions. Indian Forester 144(10): 929-935

Ghimire, S. C and Chalise, M. K. (2019). Crop Raiding Status by Assamese Monkeys (*Macaca assamensis*) along the Kaligandaki River, Western Nepal. In: Journal of Institute of Science and Technology 2019, 24(1):72-76. Doi: <http://doi.org/10.3126/jist.v24i1.24639>

Sharma, S. and Acharya, S. (2017). Human-Rhesus macaque conflict at Pundivumdi/Tallokodi, Pokhara, West Nepal. Banko Janakari, Vol. 27, No. 2, 2017

Adhikary, A. (2024). Monkey Menace and Plight of Farmers. **The Rising Nepal. 9 February 2024.** [https://epaper.gorkhapatraonline.com/pdf?file=/uploads/file/2024/2/risingnepal/2024-02-09-12-00-43-TRN-09Feb-01-\(1\).pdf](https://epaper.gorkhapatraonline.com/pdf?file=/uploads/file/2024/2/risingnepal/2024-02-09-12-00-43-TRN-09Feb-01-(1).pdf) (accessed on 30 Jan 2026)

Nahallage, C.A.D., Huffman, M.A. (2013). Macaque–Human Interactions in Past and Present-Day Sri Lanka. In: Radhakrishna, S., Huffman, M., Sinha, A. (eds) The Macaque Connection. Developments in Primatology: Progress and Prospects, vol 43. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3967-7_9

<https://www.sjp.ac.lk/blog/human-monkey-conflict-the-reasons-and-mitigation-strategies/> Blog. University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka. Accessed On 30 Jan 2026

Estrada A., Garber P. A. and Chaudhary, A. (2020). Current and Future trends in Socioeconomic, Demographic and Governance Factors affecting Global Primates Conservation. PeerJ e:9816 DOI 10.7717/peerj.9816

Dutta, R. R., Das, B. Das, J. and Kakati, K. (2024). Study on the Human Monkey Conflict in the Nagao District of Assam: Local Mitigation Measures. In Journal of Biosphere 12(1):57-62, July-September, 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14800585>

Bhuyan, C (2024). Human Monkey Conflict in Guwahati City of Assam, In Internal Journal of Creative Research Thoughts.IJCRT. Volume 12, Issue 4 April 2024.pp422-429. ISSN: 2320-2882

Riya, Priya and Manjit (2024). Man-Monkey Conflict in Urban Space: A Case Study of Jind City, Journal of Global Resources, Vol. 10 (02). DOI:10.46587/JGR.2024.v10i02.010

Sunil Khatiwada and Mukesh K Chalise (Nov 2015) Agonistic interaction between Rhenus monkey and Human at Swaymbhu and Pashupati area, Central Department of Zoology, Tribhuvan University, Kritipur, Kathmandu, Nepal HUMAN-MONKEY CONFLICT IN INDIA (Himanchal Pradesh) A.R.M. REDDY AND JAGDISH CHANDER Himachal Pradesh Forest Department, Shimla (India)

१६. अनुसूचीहरु

१६.१: मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन टिमका सदस्यहरु

क्र.सं.	टिमको नाम र थर	ठेगाना	पद
१.	श्री गिता क्षेत्री	पोखरा - ११ फुलबारी	सर्भेक्षक
२.	श्री लक्ष्मी परियार	पोखरा - ६ लेकसाइड	सर्भेक्षक
३.	श्री चेतनाथ तिवारी	फलेबास - ४, पर्वत	सर्भेक्षक
४.	श्री ठाकुर गिरी	पोखरा - १४ काजिपोखरी	सर्भेक्षक
५.	श्री गुणकुमार श्रेष्ठ	पोखरा - ११ फुलबारी	सर्भेक्षक
६.	श्री गेहेन्द्रबहादुर गुरुङ्ग	पोखरा - ११ माटेपानी	सुपेरिवेक्षक
७.	श्री पद्मकिरण राना	पोखरा - ८ नागढुङ्गा	सुपेरिवेक्षक

१६.२: वडा समिति तथा कर्मचारीहरुकोसँगको छलफलको लागि अनुसूची
पोखरा महानगरपालिका
आर्थिक विकास महाशाखा
कास्की, नेपाल

पोखरा महानगरपालिकामा मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन
वडा समिति र कर्मचारीहरुसँगको छलफलको लागि चेकलिस्ट

१. बैठक बसेको मिति:

२. वडा नं.:

३. बैठकमा सहभागीहरु: पुरुष महिला

४. वडाको जनसंख्या: पुरुष महिला

५. वडाको घरधुरी संख्या:

६. वडाका मुख्य समुदायहरु र बस्तीहरुको नाम:

७. वडाका बासिन्दाका मुख्य पेशा (प्राथमिकताको आधारमा):

८. वडामा कति प्रतिशत व्यक्तिहरु वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् ?

९. वडामा कुल क्षेत्रफलको कति प्रतिशत कृषिजन्य क्षेत्रले ओगटेको छ ?

१०. वडामा कति प्रतिशत सिंचित क्षेत्रफल छन् ?

११. वडामा अनुमानित बाँझो जग्गा कति प्रतिशत छ ?

१२. मुख्य खाद्यन्न बालीहरु:

क) बाली सम्बन्धि विवरण:

क) धान क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी मुरी

ख) मकै क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी मुरी

ग) गहुँ क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी मुरी

घ) कोदो क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी मुरी

१३) सबै भन्दा धेरै कुन कुन मसला बाली लगाउछन् (प्राथमिकता आधारमा) :

() अदुवा क्षेत्रफल (रो) र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

() बेसार क्षेत्रफल र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

() लसुन क्षेत्रफल र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

() प्याज क्षेत्रफल र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

() खुर्सानी क्षेत्रफल र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

() धनिया क्षेत्रफल र उत्पादन केजी प्रतिरोपनी

१४) नगदेवाली सबै भन्दा बढि कुन कुन लगाउछन् ?

() उखु क्षेत्रफल (रो) उत्पादन प्रति रोपनी केजी

() कफि क्षेत्रफल उत्पादन प्रति रोपनी केजी

() अलैची क्षेत्रफल उत्पादन प्रति रोपनी केजी

(

१५) सबै भन्दा बढि फलफुल के के लगाउछ ?

क) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ख) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ग) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

घ) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ङ) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

च) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

१६) सबै भन्दा बढि तरकारी के के लगाउछन् ?

क) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ख) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ग) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

घ) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ङ) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

च) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

छ) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

ज) क्षेत्रफल रोपनी उत्पादन प्रति रोपनी केजी

१७) मुख्य पशुपालनका फार्महरु संख्या:

क) नाम

ख)

ग) घ)

१८) मुख्य पंक्षी फार्म संख्या :

क) नाम

ख)

ग) घ)

१९) माछापालन फार्म संख्या:

क) नाम

ख)

ग) घ)

२०) मुख्य जडिबुटि फार्म संख्या:

क) नाम

ख)

२१) बजार पुहँच कस्तो छ ?

२२) कृषि पूर्वाधारसम्बन्धि विवरण:

क) बजार क्षेत्र

ख) शित भण्डारण

ग) कृषि सेवा केन्द्र

घ) तालिम केन्द्रहरु

ङ) अनुसन्धान केन्द्रहरु

च) संकलन केन्द्रहरु

छ) एग्रोभेट

ज) वडामा कृषि सहकारीहरुको संख्या र अन्य सहकारीहरुको संख्या

२३) सामुदायिक वन सम्बन्धि जानकारी:

- क) वन उपभोक्ता समूह संख्या
 ख) सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति कतिको सक्रिय छन्
 ग) सक्रिय उपभोक्ता संख्या
 घ) निष्क्रिय उपभोक्ता संख्या
- ड) सामुदायिक वनमा नियमित काटछाट हुने नहुने ?
 च) रुखलाई प्राथमिकता दिएर
 २४) बाँदर समस्याको प्रकृति:
 क) वाली नालीमा बाँदरको समस्या बढ्नुको कारण के होला ?
- ख) बाँदरद्वारा वालीहरूको क्षतिको प्रकार (तहगत रुपमा - क्रमश सबै भन्दा बढिबाट)
 ग) वाली नोक्सानी हुने महिना र हप्ता (तहगत रुपमा - क्रमश सबै भन्दा बढिबाट)
 घ) दिनको कुन समयमा बढि क्षति हुन्छ ?
 ड) सबैभन्दा बढि क्षति ब्यहोर्ने स्थान/टोलको नाम:
 १) २) ३) ४)
 ५) ६)
- छ) टोल देखि वनको दुरी:
 - सबै भन्दा नजिक वन भएका बस्तिहरूको नाम १) २) ३)
 - टाढा वन भएका बस्तिको नाम: १) २) ३)
 - जंगल टाढा/नजिक भएको कारण बाँदरको समस्यामा फरक परेको छ ? क) छ ख) छैन
- २५) बाँदरको समस्याबाट समुदायको जीवनस्तरमा के के असर परेको छ ?
 क) समग्र आम्दानीमा कति क्षति पुगेको होला ? (%)
 ख) कति कृषक वा व्यावसायीहरूको रोजगारी घट्यो होला ? ? (%)
 ग) बाँदरको कारण कति बाभो जग्गामा परिणत भयो होला ? ? (%)
 घ) बाँदरको कारणले कति घरधुरीले पेशा परिवर्तन गर्नु भयो होला ? (%)
 ड) बाँदरको कारण कति प्रतिशत घरधुरीले वडा भित्र वा पालिका भित्र बसाई सर्नु भयो होला ? ? (%)
 च) बाँदरको कारण कति प्रतिशत घरधुरीले पालिका बाहिर बसाई सराई गर्नु भयो होला ? (%)
- २६) वालीको नोक्सानी न्युनिकरणको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू के के होलान ?
 क) ख) ग) घ) ड)
 च) छ)
- क) प्रभावकारी न्युनिकरणका उपायहरू (प्राथमिकताको आधारमा राख्ने)
 ख) अन्य के के गर्दा बाँदरको प्रभावकारीहंगले नियन्त्रण गर्न सकिएला ?
 १) २)
 ३) ४)
 २७) बाँदरबाट अति प्रभावित वडा भित्रका २ वटा क्षेत्र कुन कुन होला ?
 क)
 ख)

१६.३: समूह छलफलको लागि तयार पारिएको चेकलिस्ट

पोखरा महानगरपालिका

आर्थिक विकास महाशाखा
कास्की नेपाल

पोखरा महानगरपालिकामा मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन
समूह छलफलको लागि चेकलिस्ट

१. टोल सम्बन्धि जानकारी

क) बैठक बसेको मिति:

ख) वडा नं.:

ग) टोल को नाम:

घ) बैठकमा सहभागीहरु: पुरुष महिला

ङ) घरधुरी संख्या:

च) टोलको जनसंख्या: पुरुष महिला

छ) टोलका बासिन्दाका मुख्य पेशा:

२. कृषि बाली सम्बन्धि जानकारी

क) तपाईंको टोलमा कति प्रतिशत कृषिजन्य क्षेत्रले ओगटेको छ ?

ख) टोलमा अनुमानित बाँभो जग्गा कति प्रतिशत छ ?

३. कृषि पूर्वाधार सम्बन्धि जानकारी

क) सिचाई सुविधाहरु (कति प्रतिशत सिचाई सुविधा)

ख) बजार पुहँच: धेरै राम्रो, राम्रो, ठिकै, नराम्रो, धेरै नराम्रो

ग) बजार क्षेत्र -नाम

घ) शित भण्डारण

ङ) कृषि सेवा केन्द्र

च) तालिम केन्द्रहरु

छ) अनुसन्धान केन्द्रहरु

ज) संकलन केन्द्रहरु

झ) एग्रीभेट

ञ) टोलमा कृषि सहकारीहरुको संख्या

४. सामुदायिक वन सम्बन्धि जानकारी

क) सामुदायिक वन क्षेत्रको व्यवस्थापन कस्तो छ ? (राम्रो, ठिकै, नराम्रो)

ख) सामुदायिक वनमा जंगली फलफुल कतिको फल्ने गरेको छ ? (राम्रो, ठिकै, नराम्रो)

५. टोलबाट वनको दुरी कति टाढा पर्दछ ? कि.मि.

६. तपाईंका टोलका मान्छेहरुले वनका फलफुल तथा कन्दमुल संकलन गर्छन् ?

क) गर्छन् ख) गर्दैनन

७. यदि गर्छन भने वनका कुन कुन फलफुल तथा कन्दमुलहरु संकलन गर्छन ?

क) काफल ख) ऐसेलु ग) वन केरा घ) बयर ङ) मयल च) आँप छ) चुत्रो ज) लप्सी झ) खनियो ञ) अमला ट) जामुन ठ) कटुस ड) किम्बु ढ) लहरे आँप ण) च्युरी त) भुइकाफल थ) रुद्राक्ष द) इमिली ध) गिठ्ठा न) भ्याकुर प) सिमल तरुल फ) काब्रो ब) कोइरालो भ) तिजु

८) टोल वा गाउँ घरमा बर, पिपल, समी, डुम्री, ठोटने, खनायो, किम्बु पाक्दा बादरको खेतीपातीमा कम गएको पाउनु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

९) वनको फलफुल तथा कन्दमुल संकलन गर्न बन्देज गर्नु परेमा के गर्नु पर्ला ?

क) सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको विधानमा फलफुल तथा कन्दमुल टिप्न नपाउने नियम बनाउनु पर्ने ।

ख) वनमा फलेका फलफुल तथा कन्दमुल टिपेमा बाँदरले खेतीपातीमा आक्रमण गर्दछ, भन्ने बारे जनचेतना जगाउने ।

ग) संकलन गर्न नदिन नियमित अनुगमन गर्नुकासाथै दण्ड जरिवाना गर्ने ।

घ) अन्य

१०) कुन कुन क्षेत्रमा बाँदर बढि आउने गर्दछ ? नाम र उचाई मि.

११) बाँदरले धेरै सताउने महिना कुन कुन हुन ?

१२) बाँदरको खेतीपाती नोक्सानी गर्ने समय दिनको कुन समयमा हुने गर्दछ ?

१३) बादरको संख्या थोरैमा र बढिमा संख्या

१४) बाँदर राती कहाँ बस्ने गर्दछ ?

१५) पशुपालन सम्बन्धि जानकारी

क) भैसीसंख्या ख) गाइ संख्या ग) बाखा संख्या घ) बंगुर संख्या ड) माछापालन पोखरी संख्या च) भेडा संख्या

१६) पंक्षीपालन सम्बन्धि जानकारी (छ/छैन)

क) कुखुरापालन ख) हाँसपालन ग) कालिज पालन घ) बटाइ पालन ड) लोकल कुखुरा पालन च) परेवा पालन

१७) यो टोलको जग्गाहरु कुन कुन दिशा तिर फर्केका छन् ? (धेरै जग्गा क्रमशः पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिण)

१८) बालीहरुसम्बन्धि जानकारी

अ) अन्नवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) मकै ख) धान ग) गहुँ घ) कोदो ड) फापर च) जौ छ) जुनेलो ज) अन्य

आ) खाद्यन्न बालीको उत्पादकत्व सम्बन्धि विवरण:

क) धान मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी ख) मकै मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी ग) गहुँ मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी

घ) कोदो मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी ड) फापर मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी च) जुनेलो मुरी/क्वीन्टल प्रति रोपनी

इ) खाद्यन्न बालीको क्षेत्रफल सम्बन्धि विवरण:

क) मकै रोपनी ख) धान रोपनी ग) गहुँ रोपनी घ) कोदो रोपनी ड) फापर रोपनी च) जौ

..... रोपनी छ) जुनेलो रोपनी ज) अन्य

ई) खाद्यन्न बाली बाँदरबाट क्षति सम्बन्धि विवरण:

क) मकै क्षति..... % ख) धान क्षति..... % ग) गहुँ क्षति..... % घ) कोदो क्षति..... % ड) फापर क्षति..... %

च) जौ क्षति..... % छ) जुनेलो क्षति..... % ज) अन्य

उ) नगदेवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) उखु ख) कफि ग) कपास घ) चिया ड) च्याउ च) अलैची

ऊ) मसलावाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) अदुवा ख) बेसार ग) खुर्सानी घ) लसुन ड) प्याज च) छ्यापी छ) धनिया ज) सिलटिमुर भ) अन्य

ए) कोसेवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) भट्टमास ख) रहर ग) मास घ) मस्याङ्ग ड) गहत च) बोडी छ) सिमी ज) मसुरो झ) खेसरी ञ) केराउ ट) चना ठ) बकुल्ला ड) राजमा

ऐ) तेलहनवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) तोरी ख) सस्यौं ग) तिल घ) बदाम ड) सुर्यमुखि च) भट्टमास छ) आलस

ओ) तरकारीवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) काउली ख) बन्दा ग) ब्रोकाउली घ) भण्टा ड) भिण्डी च) करेला छ) घेरौला ज) चिचिण्डा झ) फर्सिं ज) लौका ट) इस्क्युस ठ) बरेला ड) आलु ढ) मुला ण) तरुल त) पिडालु थ) रायो द) लेट्युस ध) चुकन्दर न) जिरीको साग प) खोले साग फ) पालुङ्गो ब) कुरीलो भ) गोलभेडा म) काक्रो य) सलगम र) लट्टे ल) निउरो व) कुभिण्डो

औ) फलफुलवाली मध्ये कुन बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ? (बढि रुचाउनेलाई क्रमश १ र २ गर्दै जाने)

क) आँप ख) केरा ग) लिची घ) सुन्तला ड) अम्बा च) आरु छ) आरुबखडा ज) रुख कटहर झ) भुइकटहर ञ) कागति ट) बिमिरो ठ) सुन्तला ड) ज्यामिर ढ) निबुवा ण) भोगटे त) सरिफा थ) अमला द) अंगुर ध) किवी न) एभोकाडो प) जमुन फ) लप्सी ब) मेवा भ) नासपति म) अनार य) ओखर र) कटुस ल) खर्बुजा

अं) जडिबुटि मध्ये बाली बाँदरले बढि खान रुचाउछ ?

क) तुलसी ख) पुदिना ग) लेमन ग्रास घ) अमृसो सेतो ड) क्यामेलिया (चिया) च) केतुकी छ) निलो हलेदो ज) कालो हलेदो झ) कुभिण्डो ञ) कुस ट) कुकुर दाहिना ठ) गुदर गानो ड) कुकुर दाहिना ढ) पहाडी पान ण) पिप्ला त) मराठी थ) काडे तरुल द) बोभो ध) जनै लहरा न) आँक प) भुइ अमला फ) मोरिङ्गा ब) करिपत्ता भ) रुद्राक्ष म) घोडताप्रे य) टिमुर र) गुर्जो ल) रुख गोलभेडा

१९) बाँदरले बाली नाली कसरी नष्ट गर्दछन

क) अन्नवाली (मकै, गहुँ आदि)

ख) तरकारी (इस्क्युश बाँदरले धेरै रुचाउने, आलु, अन्य)

ग) फलफुल (सुन्तला, मेवा, आदि)

घ) मसला बाली

ड) नगदे बाली (केहि रोचक भए)

च) तेलवाली

२०) तपाईको टोलमा बाँदर राती कहा बस्ने गर्दछ (जंगल, बारी, निजी जंगल, पहरा)

२१) बाँदरले खेतीपाती नोक्सानी गरेको कारण तपाईको टोलमा कति जनाले जग्गा बाँभो राखेको छ ?

क) बाभो राख्ने घरसंख्या ख) जग्गा जग्गारोपनी

२२) बाँदरले खेती गर्न नदिएको कारण तपाईको टोलबाट कति घर बसाई सरेको छ ?

क) आफ्नै वडा भित्र घरसंख्या ख) पालिका भित्र घरसंख्या ग) पालिका बाहिर घरसंख्या

२३) बसाई सरेका घरहरु कुन कुन जात तथा जातिबाट हुनुहुन्छ (प्राथमिकता अनुसार) ?

क) ब्राह्मण ख) क्षेत्री ग) जनजाति घ) दलित

२४) बाँदरबाट भएको क्षतिको कारण कति रोजगारी घट्यो % मा

२५) बाँदरको कारण कृषि पेशा छाडी अन्य पेशामा लागेका घर धुरी%

२६) बाँदरको समस्याबाट टोलको जीवनस्तरमा कस्तो प्रभाव परेको छ ?

क) खाद्यन्न किन्न परेको ख) शिक्षामा लगानी गर्न मुश्किल ग) स्वास्थ्यमा लगानी गर्न नसकेको घ) विजुली पानी शुल्क दिन गाह्रो च) अन्य

२७) यदि बाँदरले खेतीपाति नोक्सानी गरेको कारणले घटेको हो भने, यसको समाधानको लागि के उपाय गर्नु भयो ?

क) गुलेली ख) मान्छेले बाली कुर्ने ग) बुख्याचा घ) ड्रम बजाउनु ड) बन्दुकको आवज दिने यन्त्र च) टोलले हेरालो राख्नु छ) तारको जाली राख्नु ज) कुकुरलाई बाघको जस्तो बनाएर पेन्ट गर्ने झ) खुर्सानीको भोल तरकारी बालीमा

छर्नु ब) गुइठोमा खुर्सानी मिसाएर जलाउने ट) बाघ, भालु, लंगुर आदिको ठूलो आवज आउने साउण्ड बक्समा बजाउने ठ) बाँदर डराउने आकृति जस्तै: मान्छे, बाघ, चितुवा, भालु बारीमा राख्ने ड) कुकुर ण) मोलासिस घाँस बाँदर आउने बाटोमा लगाउने ।

२८) तपाईंहरूले बाँदर नियन्त्रण गर्न गरेका उपायहरूमध्ये, कुन उपाय बढि प्रभावकारी भयो प्राथमिकताको आधारमा भन्नुहोस ?

क) गुलेली ख) मान्छेले बाली कुर्ने ग) बुख्याचा घ) ड्रम बजाउनु ड) बन्दुकको आवज दिने यन्त्र च) टोलले हेरालो राख्नु छ) तारको जाली राख्नु ज) कुकुरलाई बाघको जस्तो बनाएर पेन्ट गर्ने झ) खुर्सानीको भोल तरकारी बालीमा छर्नु ब) गुइठोमा खुर्सानी मिसाएर जलाउने ट) बाघ, भालु, लंगुर आदिको ठूलो आवज आउने साउण्ड बक्समा बजाउने ठ) बाँदर डराउने आकृति जस्तै: मान्छे, बाघ, चितुवा, भालु बारीमा राख्ने । ड) मोलासिस घाँस बाँदर आउने बाटोमा लगाउने ढ) कुकुर ण) कुनै पनि उपाय प्रभावकारी भएन

२९) यदि प्रभावकारी भएको भए, प्रभावकारी हुनुको कारण के हो ?

क) सजिलै उपलब्ध गर्न सकिने ख) सस्तोमा किन्न सकिने ग) सस्तो र लामो समयसम्म प्रभावकारी हुने घ) सजिलै मर्मतसंभार गर्न सकिने ड) आफैले बनाउन सकिने च) महंगो भए पनि प्रभावकारी छ) अन्य

३०) बादरले बाली नोक्सानीका अतिरिक्त छिमेकीका घरमा अन्य के के गरेको पाउनु भएको छ ?

क) घर भित्र छिरेर अन्न खार्ने ख) घरभित्र छिरेर पकाएको खाने कुरा खाने ग) घर परिवारलाई भ्रमिन्त खोज्ने वा भ्रमिन्त घ) भाडा कुडा फ्याकी दिने ड) कपडा च्यातिदिने च) दुध दहि खाइदिने छ) अन्य

३१) बाँदरको समस्या न्युनिकरणको लागि सुझावहरू के के छन् ? (प्राथमिकता अनुसारको सूची बनाउने) ।

३२) धेरै पहिले बाँदरबाट हुने नोक्सानीको प्रकृति कस्तो थियो ? त्यति बेला समाधानका उपायहरू कस्ता थिए ?

३३) तपाईंको टोलमा बाँदरको समस्याबाट बढि पिडित व्यक्तिहरूको नामावली: (१५ जना)

१६.४ मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्यायन सर्भेक्षण सम्बन्धि प्रश्नावली २०८२

पोखरा महानगरपालिका

मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्यायन सर्भेक्षण सम्बन्धि प्रश्नावली २०८२

१. उत्तरदाता सम्बन्धि जानकारी:

अ) घरमुलीको नाम थर

आ) लिङ्ग	क) महिला	ख) पुरुष	ग) अन्य
इ) व्यक्तिगत जानकारी	क) शिक्षा	ख) उमेर	ग) सम्पर्क नंबर
	घ) वैवाहिक अवस्था		

२. परिवारसम्बन्धि जानकारी

अ) जम्मा परिवार संख्या क) महिला ख) पुरुष

आ) पेशा

क) कृषि	ख) व्यापार	ग) नोकरी	घ) उद्यमी
ड) ज्याला/मजदुरी	छ) वैदेशिक रोजगार	झ) अन्य	

इ) कृषि पेशामा सक्रिय कति जना हुनुहुन्छ ?

क) १ जना ख) २ जना ग) ३ जना घ) ३ जना भन्दा बढि

इ) यदि वैदेशिक रोजगारमा भए कति जना हुनुहुन्छ ?

क) १ जना ख) २ जना ग) २ जना भन्दा बढि

३. जग्गा सम्बन्धि जानकारी

क) घर भएको स्थानको उचाई: मिटर

ख) बाँदर लाग्ने जग्गाको उचाई: मिटर

ग) जग्गाको विवरण

जमिन	क्षेत्रफल (रो)	मोहोडा (पु प उ द उपु उप दपु दप)	जंगलदेखिको दुरी (मि)
खेत			
पाखो बारी			
खरबारी			
निजि जंगल			

४) बाली र बाँदरबाट हुने क्षति सम्बन्धि विवरण:

बाली	क्षेत्रफल (रोपनी)	उत्पादन (मुरी)	बादरबाट नोक्सानी (%)	बढि नोक्सान हुने महिना/गते A	बाँदर लाग्ने दिनको समय (विहान, बेलुकी, दिउसो, राती)
धान					
मकै					
गहुँ					
कोदो					
फापर					
जुनेलो					
कोसेवाली					
तरकारी					
तेलबाली					
नगदेवाली					
अन्य					

महिना: १ (वैशाख), २ (जेठ)

गते: १, २,

५) कुन बाँदरले बढि बाली नोक्सान गर्दछ ? (सबभन्दा बढी नोक्सान गर्नेलाई १, त्यसपछि २, ...)

क) रातो बाँदर	ख) आसामी बादर	ग) हनुमान लंगुर	घ) अन्य
---------------	---------------	-----------------	---------

६) तपाईंको खेतीपातीलाई बाँदरले नोक्सानी गर्न थालेको कति वर्ष जति भयो ?

क) ५ वर्ष अगाडि देखि	ख) १० वर्ष अगाडि देखि	ग) १५ वर्ष अगाडि देखि	घ) २० वर्ष भन्दा अगाडि देखि
----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------------

७) तपाइको खेतीपातीमा बाँदरबाट हुने नोक्सानी कस्तो छ ?

क) बढेको	ख) घटेको	ग) उस्तै हो
----------	----------	-------------

८) बादरले बालीलाई नोक्सानी गर्नुको कारण के होला ?

क) जंगलमा पर्याप्त खाना नहुनु

ख) बाँदरले जंगलको खाना मन नपराउनु

ग) थोरै क्षेत्रमा मात्र खेती लगाउने भएकाले

घ) बाँदरले मन पर्ने बालीनाली लगाउने भएकाले
 ङ) बाँदरको संख्या बढेकाले

९) यदि जंगलमा बाँदरले खाने पर्याप्त खाना नभएको भए, नहुनुका कारणहरु के के हुन ?
 क) मानिसले जंगलको फलफुल टिपेर खानु वा बेच्नु
 ख) सामुदायिक वनमा वन व्यवस्थापन गर्दा काठलाई मात्र ध्यान दिएर बाँदरले खाने खानाहरु मासिनु
 ग) वन मासिदै जानु
 घ) वन जंगलमा बाँदरका शत्रुहरु बढेर जानु,
 ङ) वन बढेर बाँदरले खाने फलफुलमा प्रतिकूल असर परेको ।

१०) तपाईंको बाली खान सधैं उहि बाँदरको बथान मात्र आउछन् ?

क) उहि मात्र बथान आउछन्	ख) भिन्न भिन्न बथान आउछन्	ग) चिन्न सकिन्न	घ) भन्न सकिन्न
-------------------------	---------------------------	-----------------	----------------

११) यदि एक भन्दा बढि बथान आएमा एकै समयमा आउछन् कि भिन्न भिन्नै समयमा आउछन् ?

क) एकै समयमा आउछन्	ख) भिन्न समयमा आउछन्
--------------------	----------------------

१२) यदि एकै समयमा आउदा भगडा गर्ने गर्दछन् ?

क) गर्दछन्	ख) गर्दैनन्
------------	-------------

१३) एक पटक खान आएको बादरको बथान फेरी त्यही दिन बाली खान आउने गर्दछ ?

क) आउछ	ख) आउदैन
--------	----------

१४) यदि आएमा कस्तो अवस्थामा आउछ ?

क) खान नपाई लखेटेको अवस्थामा
 ख) खादा खादै नअघाएर भागेको अवस्थामा
 ग) अन्य ठाउँमा पनि खान नपाएको अवस्थामा

१५) मकै बाली खाने बेला भएपछि मात्र खान आउछन् कि अघि पनि आउछन् ?

क) खाने बेला भएपछि	ख) अगाडि पनि आउछन्
--------------------	--------------------

१६) मकै दाना नलाग्यै खान आएमा नोक्सानी गर्छन् ?

क) गर्छ	ख) गर्दैन
---------	-----------

१७) यदि गर्छ भने, मकै बालीलाई कुन कुन अवस्थामा नोक्सानी गर्दछ ?

क) छर्दैमा दाना टिपेर खान्छ, ख) मकै उम्रेपछि, ग) मकै घुँडा घँडासम्मको उचाईमा हुदा घ) धान चमरा लागेपछि, ङ) घोगा लागेपछि, च) दाना लागेपछि, छ) मकै सुकेपछि

१८) बाँदरले मनपराउने तरकारी बाली कुन कुन हुन ? (सबै भन्दा बढि मन पराउनेलाई १, क्रमश २ अंक दिने) ।

क) काउली	ख) बन्दा	ग) ब्रोकाउली	घ) घेरौला	ङ) चिचिण्डा
च) फर्सि	छ) लौका	ज) इस्कूस	झ) रायो,	ञ) पालुङ्गो
ट) रायो	ठ) भिण्डी	ड) भण्टा	ढ) मुला	ण) आलु
त) गाजर	थ) पिडालु	द) सलगम	ध) तरुल	न) कुरिलो
प) च्याउ	फ) चम्सुर	ब) काक्रो	भ) गोलभेडा	

१९) बाँदरले मन पराउने कोसेबालीहरु कुन कुन हुन् ? (सबै भन्दा बढि मन पराउनेलाई १, क्रमश २ अंक दिने) ।

क) भट्टमास	ख) मास	ग) बकुल्ला	घ) सिमी	ङ) बोडी	च) चना
छ) राजमा	ज) मसुरो	झ) रहर	ञ) मुङ्ग	ट) मस्याङ्ग	

२०) बादरले मन पराउने मसला बाली कुन कुन हुन ? (सबै भन्दा बढि मन पराउनेलाई १, क्रमश २ अंक दिने) ।

क) अदुवा	ख) बेसार	ग) प्याज	घ) लसुन
ड) धनिया	च) खुर्सानी	छ) मेथी	ज) अलैची
झ) मराठी	ञ) पिप्ला	ट) रुख टमाटर	ठ) देशी धनिया

२१) बादरले मनपराउने नगदे वाली कुन कुन हुन ? (सबै भन्दा बढि मन पराउनेलाई १, क्रमश २ अंक दिने) ।

क) उखु	ख) चिया	ग) कफि	ड) बदाम
--------	---------	--------	---------

२२) बादरलाई मन पर्ने तेलवालीहरु कुन कुन हुन ? (सबै भन्दा बढि मन पराउनेलाई १, क्रमश २ अंक दिने) ।

क) तोरी	ख) तिल	ग) सस्यौ
ड) भुसेतिल	च) आलस	

२३) एक बथानमा कति संख्या बाँदर आउछन् ?

क) ५ भन्दा कम	ख) ५ देखि १०	ग) १० देखि २०	घ) २० देखि ३०
ड) ३० देखि ४०	च) ४० देखि ५०	छ) ५० भन्दा माथि	

२४) रातीमा बाँदर कहाँ बास बस्ने गर्दछ ?

क) नजिकैको जंगलमा बस्छन् ख) नजिकै पहरामा बस्छन् ग) नजिकै खेतबारीमा बस्छन् घ) निजी जंगलमा बस्छन् ड) टाढाको जंगलमा बस्छन् च) थाह छैन ।

२५) बाँदरबाट हुने क्षतिको न्युनिकरणको लागि कस्ता उपायहरु अवलम्बन गर्नु भएको छ ?

क) गुलेली	ख) वाली कुर्ने	ग) बुच्याखा	घ) ड्रम बजाउनु	ड) गोली हान्नु	च) हेरालो राख्नु
छ) तारको जाली राख्नु	ज) कुरुरलाई बाघको जस्तो बनाएर पेन्ट गर्ने	झ) खुर्सानीको भोल तरकारी वालीमा छर्नु	ञ) गुइठोमा खुर्सानी मिसाएर जलाउने	ट) बाघ, भालु, आदिको ठूलो आवज आउने मोबाइलमा बजाउने	ठ) बाँदर डराउने आकृति जस्तै: मान्छे, बाघ, चितुवा, भालु वारीमा राख्ने ।

२६) बाँदरबाट हुने क्षति न्युनिकरणको लागि अपनाएका उपायहरु प्रभावकारी भए ?

क) भए ख) भएनन

२७) यदि भएको भए, तपाईंले अवलम्बन गर्नु भएको समाधानको उपायहरुमध्ये कुन कुन उपायहरु बढि प्रभावकारी लाग्यो ? (सबैभन्दा बढि प्रभाव भएकोलाई १, दोश्रोलाई २,)

क) गुलेली	ख) वाली कुर्ने	ग) बुच्याखा	घ) ड्रम बजाउनु	ड) गोली हान्नु	च) हेरालो राख्नु
छ) तारको जाली राख्नु	ज) कुरुरलाई बाघको जस्तो बनाएर पेन्ट गर्ने	झ) खुर्सानीको भोल तरकारी वालीमा छर्नु	ञ) गुइठोमा खुर्सानी मिसाएर जलाउने	ट) बाघ, भालु, लंगुर आदिको ठूलो आवज आउने मोबाइलमा बजाउने	ठ) बाँदर डराउने आकृति जस्तै: मान्छे, बाघ, चितुवा, भालु वारीमा राख्ने ।

२८) यदि प्रभावकारी भएन भने, यसको कारण के के हुन ?

क) केही समय पछि बाँदरले टेरेन ।	ख) बाँदरले नक्कली हो भन्ने चिन्थो	ग) बाँदरले उल्टो लखेट्न थाल्यो	घ) बाँदरलाई यो खाएर असर गरेन ।	ड) बाँदरलाई यसको गन्धले असर गरेन ।
---------------------------------	-----------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	------------------------------------

२९) तपाईंको नजिकको जंगलमा पाइने फलफुलहरु के के हुन ?

क) काफल	ख) ऐसेलु	ग) थाक्कल	घ) वन केरा	ड) बयर	च) मयल
छ) बर	ज) पिपल	झ) समी	ञ) आँप	ट) चुत्रो	ठ) बडहर
ड) लप्सी	ढ) खनियो	ण) ठोट्टे	त) डुप्री	थ) अमला	द) जामुन
ध) कटुस	न) किम्बु	प) लहरे आँप	फ) भोर्ला	ब) अर्चल	भ) सिमल

म) राजवृक्ष	य) च्युरी	र) भुइकाफल	ल) रुद्राक्ष	व) बेडुलो	श) गोलकाक्री
ष) इमिली	स) भक्याम्लो				

३०) वनमा सबै भन्दा धेरै फलफुल पाइने सिजन कुन हो ?

क) चैत्र-वैशाख	ख) जेठ-आषाढ	ग) श्रावण-भाद्र	घ) आश्विन-कार्तिक	ङ) मंसिर-पौष	च) माघ-फाल्गुण
----------------	-------------	-----------------	-------------------	--------------	----------------

३१) वनमा धेरै फलफुल पाइने बेलामा बादरले वाली नष्ट कम गरेको पाउनु भएको छ ?

क) छ	ख) छैन	ग) थाहा भएन
------	--------	-------------

३२) वनमा सबै भन्दा कम फलफुल पाइने सिजन कुन हो ?

क) चैत्र-वैशाख	ख) जेठ-आषाढ	ग) श्रावण-भाद्र	घ) आश्विन-कार्तिक	ङ) मंसिर-पौष	च) माघ-फाल्गुण
----------------	-------------	-----------------	-------------------	--------------	----------------

३३) के तपाईंले नजिकको वनबाट जंगली फलफुल संकलन गर्नु हुन्छ ?

क) गर्छु	ख) गर्दैनौं
----------	-------------

३४) यदि गर्नु हुन्छ भने, कुन फलफुल संकलन गर्नुहुन्छ ?

क) काफल	ख) ऐसेलु	ग) थाक्कल	घ) वन केरा	ङ) बयर
च) मयल	छ) आँप	ज) चुत्रो	झ) लप्सी	ञ) खनियो
ट) अमला	ठ) जामुन	ड) कटुस	ढ) किम्बु	ण) लहरे
त) आँप	थ) राजवृक्ष	द) च्युरी	ध) भुइकाफल	न) रुद्राक्ष
प) इमिली	फ) अर्चल	ष) इमिली	भ) सिमल	म) राजवृक्ष
य) च्युरी	र) भुइकाफल	ल) रुद्राक्ष	व) बेडुलो	श) गोलकाक्री

३५) बादरले जंगलमा प्राप्त हुने निम्न वस्तु खाएको थाह पाउनु भएको छ ?

क) पात	ख) मुना	ग) फुल	घ) बोक्रा
--------	---------	--------	-----------

३६) तपाईंको क्षेत्रमा राती बाँदर कहाँ बस्ने गरेको थाह पाउनु भएको छ ?

क) नजिकको जंगलमा	ख) गाउँ नजिकै निजि जंगलमा	ग) गाउँ नजिकै पहरामा	घ) टाढाको जंगलमा
------------------	---------------------------	----------------------	------------------

३७) बादरले वाली नोक्सानीका अतिरिक्त तपाईंको घरमा अन्य के के नोक्सानी गरेको पाउनु भएको छ ?

- क) घर भित्र छिरेर अन्न चोर्ने
- ख) घरभित्र छिरेर पकाएको खाने कुरा चोर्ने
- ग) घर परिवारलाई भ्रमिन्त खोज्ने वा भ्रमिन्तने
- घ) भाडा कुडा प्याकी दिने
- ङ) कपडा च्यातिदिने
- च) दुध दहि खाइदिने ।

३८) तपाईंको समुदायमा बाँदरको कारण कुनै घटना भएको छ ?

क) छ	ख) छैन	ग) थाहा भएन
------	--------	-------------

३९) यदि छ भने कस्तो घटना भएको छ ?

- क) महिलालाई लखेटेको
- ख) बालबालिकालाई लखेटेको
- ग) वृद्ध वृद्धालाई लखेटेको
- घ) महिलालाई टोकेको
- ङ) पुरुषलाई टोकेको
- च) बालबालिकालाई टोकेको

३९) बाँदरले खेतीपातीलाई नोक्सानी गरेको कारण तपाईंले बाँदरले मन नपराउने बाली वा अन्य पेशा परिवर्तन गर्नु भएको छ ?

क) छ	ख) छैन
------	--------

४०) यदि परिवर्तन गर्नु भएको छ भने कुन बाली लगाउनु भएको छ ?

क) अदुवा	ख) वेसार	ग) खुर्सानी	घ) तरुल	ङ) कागति	च) निवुवा	छ) सुन्तला
ज) ड्रागन फ्रूट	झ) डालेघाँस	ञ) भुइघाँस	ट) कुखुरा पालन	ड) वाखापालन	ढ) पिडालु	

४१) बाँदरले खेतीपाती गर्न नदिएको कारण जग्गा बाँधो राख्नु भएको छ ?

क) छ	ख) छैन
------	--------

४२) यदि छ भने, कुन जग्गा कति रोपनी हो ?

क) पाखोरोपनी	ख) खेतरोपनी
--------------------	------------------

४३) बाँदरले खेतीपाती नोक्सानी गरेको कारण तपाईंको परिवारका सदस्यले कृषि पेशा परिवर्तन गर्नु भएको छ ?

क) छ	ख) छैन
------	--------

४४) यदि छ भने कुन पेशा गर्नु हुन्छ ?

क) पशुपालन	ख) किराना पसल	ग) होटल	घ) रेष्टुरेण्ट	ङ) वैदेशिक रोजगार	च) सिकर्मी
छ) डकर्मी	ज) प्लम्बिङ्ग	झ) ठेकेदार	ञ) प्रशोधन	ट) अन्य	

४५) अहिले तपाईंको खेतीपातिबाट हुने उत्पादन कस्तो छ ?

क) पहिलेको भन्दा बढ्दो छ	ख) पहिलेको भन्दा घट्दो छ ।	ग) उस्तै छ ।
--------------------------	----------------------------	--------------

४६) यदि उत्पादन पहिलेको भन्दा बढेको भए, बढ्नुको कारण के हो ?

- क) बादरले नखाने बालीहरु लगाएर
- ख) बसाई सर्नेहरुको जग्गा खरिद गरी बढि जग्गामा खेती लगाएकाले
- ग) बाँदरबाट हुने नोक्सानीबाट जोगाएकाले ।
- घ) रोगकिराको नियन्त्रण समयमै गरेकाले
- ङ) सिंचाई सुविधा बढाएकाले
- च) मलको राम्रो व्यवस्था गरेकाले

४७) यदि उत्पादन पहिलेको भन्दा घटेको भए, के बाँदरको कारणले हो ?

क) हो	ख) होइन
-------	---------

४८) बादरले खेतीपातीमा गरेको नोक्सानीबाट बचाउन कुनै संघ संस्थाले तपाईंलाई सहयोग गरेको छ ?

क) छ	ख) छैन
------	--------

४९) यदि छ भने कुन संस्थाले गरेको छ ?

- क) महानगरपालिका
- ख) गैर सरकारी संस्था
- ग) अन्तरराष्ट्रिय गैसस
- घ) निजि संस्था
- ङ) प्रदेश सरकार
- च) संघीय सरकार
- छ) दातृसंस्था

५०) उक्त संस्थाले कस्तो सहयोग गरेको छ ?

क) बाँदरले नखाने बाली	ख) बाँदर भगाउने यन्त्र	ग) बाँदरले नखाने बीउ	घ) बादरले नखाने बोट
-----------------------	------------------------	----------------------	---------------------

सम्बन्धि तालिम	सहयोग	वितरण	विरुवा वितरण
ड) जंगली फलफुल संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न उपभोक्ता समुहलाई तालिम	च) जंगली फलफुल प्रवर्द्धन गर्न विरुवा वितरण	छ) डालेघास तथा भुइघाँस वितरण	ज) जंगलबाट फलफुल नटिप्न निर्देशन

५१) मानव-बाँदर बीचको द्वन्द्व व्यवस्थापनकोलागि तपाईंले कुनै तालीम लिनु भएको छ?

१) छ,	२) छैन
-------	--------

५२) तपाईंलाई भएको बाँदरको समस्या सुल्झाउन उपया भन्नु पऱ्यो भने प्राथमिकताको आधारमा तपाईं के के भन्नु हुन्छ?

- क) बाँदरले नखाने बाली लगाउने
- ख) बाँदरले असर नगर्ने पेशा अपनाउने
- ग) बाँदरलाई प्रभावकारी ढंगले तर्साउने
- घ) बाँदरको बन्ध्यकरण गर्ने
- ड) बाँदरलाई अन्यत्र सार्ने/विक्री गर्ने
- च) बाँदरलाई मासुको लागि अन्य देशमा निर्यात गर्ने
- छ) बाँदरलाई मार्ने
- ज) बाँदर संकलन गरेर खोरमा थुन्नेर पाल्ने
- झ) बाँदरलाई निश्चित संरक्षण क्षेत्रभित्र घेरा हालेर राख्ने/पाल्ने
- अ) बाँदरलाई केहि गर्न सकिदैन

५३) कृषिको विकासको लागि सरकारबाट कस्तो सहयोगको अपेक्षा गर्नु भएको छ ?

- क) असल बीउ र मलको सुनिश्चितता गर्ने
- ख) आवश्यक तालिम प्रदान गर्ने
- ग) बाली विमा सरलढंगले गराउने
- घ) प्रवन्ध मिलाउने
- ड) वीउ पुँजी उपलब्ध गराउने
- च) कृषि औजार उपलब्ध गराउने
- ज) कोल्ड स्टोरेजको व्यवस्था गर्ने
- छ) उत्पादनको आधारमा अनुदान दिने
- ज) कृषिजन्य उत्पादनको बजारको ग्यारेन्टी गरिदिने
- झ) नियमित प्राविधिक सहयोग र सल्लाह दिने
- ञ) ढुवानीको लागि यातयातको व्यवस्था गर्ने
- ट) प्रशोधनको लागि आवश्यक आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने
- ठ) बाभो जग्गामा चक्लाबन्दी गरेर खेती गर्न सक्ने नीति बनाउनु पर्ने
- ड) नर्सरी स्थापना गर्न सहयोग गर्ने
- ढ) विभिन्न बालीहरुमा अनुसन्धान गरि शिफारिस गर्नु पर्ने
- ण) अन्य भए उल्लेख गर्ने

५४) तपाईं कुनै संस्थामा संलग्न हुनुहुन्छ ?

- क) छु
- ख) छैन

५५) यदि हुनुहुन्छ भने कुन संस्थामा हुनुहुन्छ ?

- क) कृषक समूह
- ख) वन उपभोक्ता समूह
- ग) सहकारी संस्था
- घ) युवा क्लब
- ड) कृषक संघ/संगठन
- च) आमा समूह
- छ) महिला रक्षक संजाल
- ज) जेष्ठ नागरिक समाज
- झ) भूतपूर्व सैनिक संगठन
- ञ) भूतपूर्व कर्मचारी संघ/संगठन
- ट) अन्य भए उल्लेख गर्ने

सर्भेक्षको नाम

मिति

१६.५: वडा समिति र कर्मचारी सहभागीहरको नामावली

१. पो.म.न.पा. वडा नं. १९ लामाचौर वडा समितिसँग छलफल २०८२/०९/२३			
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना	पद
१.	श्री पुष्पेन्द्र पाण्डे	पो.म.न.पा. १९ लामाचौर	अध्यक्ष
२	श्री अर्जुन अधिकारी	पो.म.न.पा. १९ घार्मी	सल्लाहकार बा.न्यु. व्या. समिति
३	श्री सुर्यनारायण अधिकारी	पो.म.न.पा. १९ घार्मी	अध्यक्ष बा.न्यु. व्या. समिति
४	श्री धनबहादुर सुनार	पो.म.न.पा. १९ घार्मी	कृषि सञ्जाल
५	श्री मनकुमारी पौडेल	पो.म.न.पा. १९ घार्मी	कृषि सञ्जाल
६.	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
७	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा	टिम लिडर
८	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा	सल्लाहकार
९	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
१०	श्री गिता क्षेत्री	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
११	श्री लक्ष्मी परियार	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
१२	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
१३	श्री गुणकुमार श्रेष्ठ	टोली पोखरा	सर्भेक्षक

२. पो.म.न.पा. वडा नं. २१ कृस्तिनाच्नेचौर वडा समितिसँग छलफल २०८२/०९/२४			
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना	पद
१.	श्री दिपकप्रसाद सुवेदी	पो.म.न.पा. वडा नं. २१ कृस्ति	अध्यक्ष
२	श्री विमला केसी	पो.म.न.पा. वडा नं. २१ कृस्ति	वडा सदस्य
३	श्री कृष्णबहादुर थापा	पो.म.न.पा. वडा नं. २१ कृस्ति	वडा सदस्य
४	श्री वडा सचिव	पो.म.न.पा. वडा नं. २१ कृस्ति	सचिव
५.	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
६	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा	टिम लिडर

३) पो.म.न.पा. वडा नं. २४ कास्कीकोट वडा समितिसँग छलफल २०८२/०९/२५			
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना	पद
१.	श्री भरतबहादुर अधिकारी	पो.म.न.पा. २४ ठुलीपोखरी	अध्यक्ष
२	श्री सरस्वती त्रिपाठी	पो.म.न.पा. २४ ठुलीपोखरी	सदस्य
३	श्री मीना नेपाली	पो.म.न.पा. २४ ठुलीपोखरी	सदस्य
४	श्री कृष्ण प्र. सुवेदी	पो.म.न.पा. २४ ठुलीपोखरी	सदस्य
५	श्री इन्द्रबहादुर जिंसी	पो.म.न.पा. २४ ठुलीपोखरी	सचिव
६.	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा	सर्भेक्षक
७	पद्मकिरण राना	टोली पोखरा	टिम लिडर

४) पो.म.न.पा. वडा नं. २६ समूह छलफल लेखनाथचौक वडा समितिसँग छलफल २०८२/०९/२५			
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना	पद
१.	श्री लक्ष्मी भट्टराई	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	का.वा. अध्यक्ष
२	श्री यदुनाथ लामिछाने	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	कृषि सञ्जाल
३	श्री केशव ढुङ्गाना	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	कृषि सञ्जाल
	श्री कमलबहादुर रानाभाट	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	कोषाध्यक्ष "

४	श्री तुलबहादुर थापा	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	भेटेरनरी प्राविधिक
५	श्री नरेन्द्र थापा	पो.म.न.पा. २६ लेखनाथचौक	वडा सचिव
६	श्री गहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा	सल्लाहकार
७	श्री गुणकुमार श्रेष्ठ	टोली पोखरा	सर्भक्षक
	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा	सर्भक्षक

५) पो.म.न.पा. वडा नं. ३२ राजाको चौतरा वडा समितिसँग छलफल २०८२/१०/०६			
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना	पद
१.	श्री तिर्थ बहादुर सुयेल	पो.म.न.पा. ३२ राजाको चौतरा	का.वा. अध्यक्ष
२	श्री राम वाग्ले	ऐ ऐ	संयोजक कृषि संजाल
३	श्री घनश्याम खनाल	" "	कृषि सञ्जाल
४	श्री ऋषिराम वाग्ले	" "	कृषि सञ्जाल
५	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	पोखरा १४ माटेपानी	सल्लाहकार टोली
६.	श्री चेतनाथ तिवारी	पोखरा ८ नागढुङ्गा	सर्भक्षक टोली

१६.६: समूह छलफलमा सहभागीहरुको नामावली

१) पो.म.न.पा. वडा नं. १९ समूह छलफल घार्मी २०८२/०९/२३		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री बलराज पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
२	श्री यसोधरा पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
३	श्री टेकनाथ अधिकारी	वडा नं. १९ घार्मी
४	श्री लेखनाथ पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
५	श्री तुलाचन्द्र पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
६.	श्री बाबुराम पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
७	श्री माधव पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
८	श्री अर्जुन अधिकारी	वडा नं. १९ घार्मी
९	श्री नारायण पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
१०	श्री रामचन्द्र पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
११	श्री देवबहादुर पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
१२	श्री सेरबहादुर पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
१३	श्री अर्जुन पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
१४	श्री गोविन्द बहादुर सुनार	वडा नं. १९ घार्मी
१५	श्री पोष्ट राज पौडेल	वडा नं. १९ घार्मी
१६	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा
१७	श्री गुणकुमार श्रेष्ठ	टोली पोखरा
१८	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा
१९	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा
२०	श्री गिता क्षेत्री	टोली पोखरा
२१	श्री लक्ष्मी परियार	टोली पोखरा
२२	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा

२) पो.उ.न.पा. वडा नं. १९ समूह छलफल पुरन्चौर तल्लो अधिकारी चौर २०८२/०९/२५		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना

१.	श्री सालिकराम अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२	श्री मनिषा नेपाली	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
३	श्री विष्णुदेवी अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
४	श्री श्रीमाया अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
५	श्री आशिष अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
६.	श्री केशवराज अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
७	श्री कृष्णप्रसाद पौडेल	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
८	श्री दुर्गादेवी अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
९	श्री सरस्वती बस्ताकोटी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१०	श्री गिता गौतम पौडेल	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
११	श्री नेत्रनाथ अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१२	श्री सरस्वती अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१३	श्री ज्ञानेन्द्र अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१४	श्री राजु अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१५	श्री बाबुराम अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१६	श्री सिता अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१७	श्री नारायण अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१८	श्री इन्दिरा अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
१९	श्री कृष्णबहादुर अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२०	श्री मिनराज पौडेल	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२१	श्री भिमप्रसाद रेग्मी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२२	श्री बसन्धरा अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२३	श्री जगन्नाथ अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२४	श्री धिरेन्द्रनाथ पौडेल	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२५	श्री शोभा अधिकारी	वडा नं. १९ पुरन्चौर तल्लो अधिकारीचौर
२६	श्री गिता क्षेत्री	टोली पोखरा
२७	श्री लक्ष्मी परियार	टोली पोखरा

३) पो.उ.न.पा. वडा नं. २१ समुह छलफल हर्षाबोट २०८२/०९/२४		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री सीता सुवेदी	वडा नं. २१ हर्षाबोट
२	श्री इन्द्रप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २१ हर्षाबोट
३	श्री उमानाथ पौडेल	वडा नं. २१ हर्षाबोट
४	श्री धर्मराज सुवेदी	वडा नं. २१ हर्षाबोट
५	श्री बालकृष्ण सुवेदी	वडा नं. २१ हर्षाबोट
६.	श्री ठाकुरप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २१ हर्षाबोट
७	श्री ज्योती शर्मा	वडा नं. २१ हर्षाबोट
८	श्री बिन्दु बस्ती न्यौपाने	वडा नं. २१ हर्षाबोट
९	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा
१०	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा

४) पो.उ.न.पा. वडा नं. २१ समुह छलफल निर्मलपोखरी शिवालय २०८२/१०/०५		
--	--	--

क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री धर्मराज अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
२	श्री कृष्णलाल पौडेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
३	श्री पिताम्बर अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
४	श्री मुक्तिनाथ पोखरेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
५	श्री वेदनाथ अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
६.	श्री फणिन्द्रप्रसाद पौडेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
७	श्री खिमलाल पौडेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
८	श्री जिवनाथ अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
९	श्री नारायणप्रसाद पराजुली	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१०	श्री गंगाधर अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
११	श्री गुरुप्रसाद पोखरेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१२	श्री भोजराज पौडेल	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१३	श्री टेकबहादुर अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१४	श्री सिता विक	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१५	श्री टंकबहादुर अधिकारी	वडा नं. २१ निर्मलपोखरी शिवालय
१६	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा
१७	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा

५) पो.उ.न.पा. वडा नं. २४ समुह छलफल ठुलीपोखरी कास्कीकोट २०८२/०९/२५

क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री गणेशभक्त बस्ताकोटी	वडा नं. २४ कास्कीकोट
२	श्री बाबुराम तिमिल्सिना	वडा नं. २४ कास्कीकोट
३	श्री चन्द्रशेखर बस्ताकोटी	वडा नं. २४ कास्कीकोट
४	श्री पशुपति सुवेदी	वडा नं. २४ कास्कीकोट
५	श्री बलबहादुर सुवेदी	वडा नं. २४ कास्कीकोट
६.	श्री शिवराम तिमिल्सिना	वडा नं. २४ कास्कीकोट
७	श्री सुकमाया जिशी	वडा नं. २४ कास्कीकोट
८	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा
९	श्री ठाकुर गिरी	टोली पोखरा

६) पो.उ.न.पा. वडा नं. २४ समुह छलफल गुण्टेचौर २०८२/१०/०५

क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री राजु भुजेल	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२	श्री सुमित्रा अधिकारी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३	श्री सुमित्रा घिमिरे	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
४	श्री लक्ष्मी सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
५	श्री प्रकाश जोरेक राई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
६.	श्री सुजन सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
७	श्री विष्णु माया लुइटेल	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
८	श्री पुनम धिताल सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
९	श्री सिर्जना भण्डारी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर

१०	श्री पवित्रा भुजेल	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
११	श्री यकुमाया भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१२	श्री केशवराज अधिकारी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१३	श्री रिना भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१४	श्री रोशन सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१५	श्री रञ्जन सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१६	श्री निर्मला चपाई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१७	श्री राधिका चपाई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१८	श्री लोकप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
१९	श्री भवानी प्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२०	श्री गंगाराम सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२१	श्री भीमप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२२	श्री सोभाकर सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२३	श्री लक्ष्मी सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२४	श्री माया सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२५	श्री दिलराज सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२६	श्री दिलराज सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२७	श्री हरीप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२८	श्री कृष्णप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
२९	श्री थानेश्वर सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३०	श्री चित्रादेवी भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३१	श्री सरिता भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३२	श्री वासुदेव लुइटेल्	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३३	श्री जीवनाथ लुइटेल्	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३४	श्री चिन्तामणी लुइटेल्	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३५	श्री रामप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३६	श्री सुगन्ध सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३७	श्री गौ माया भुजेल	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३८	श्री बाटुली सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
३९	श्री हरिमाया सुवेदी	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
४०	श्री सुलोचना लुइटेल्	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
४१	श्री मेनुका भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
४२	श्री टंकराज भट्टराई	वडा नं. २४ गुण्टेचौर
४३	श्री गिता क्षेत्री	टोली पोखरा
४४	श्री लक्ष्मी परियार	टोली पोखरा

७) पो.उ.न.पा. वडा नं. २६ समूह छलफल जलधारे २०८२/०९/२४		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री दिर्घप्रसाद अधिकारी	वडा नं. २६ जलधारे
२	श्री सुर्यप्रसाद बञ्जारा	वडा नं. २६ जलधारे
३	श्री बृहस्पति रानाभाट	वडा नं. २६ जलधारे
४	श्री प्रेम चौरली	वडा नं. २६ जलधारे
५	श्री ओमराज राना	वडा नं. २६ जलधारे

६.	श्री शोभा बञ्जरा	वडा नं. २६ जलधारे
७	श्री सिता पतानी	वडा नं. २६ जलधारे
८	श्री शिवमाया पतानी	वडा नं. २६ जलधारे
९	श्री सरस्वती पतानी (क)	वडा नं. २६ जलधारे
१०	श्री सरस्वती पतानी (ख)	वडा नं. २६ जलधारे
११	श्री कोपिला चौडली	वडा नं. २६ जलधारे
१२	श्री इन्द्र बञ्जरा	वडा नं. २६ जलधारे
१३	श्री शुसिला बञ्जरा	वडा नं. २६ जलधारे
१४	श्री इन्द्रराज भाट	वडा नं. २६ जलधारे
१५	श्री साटाह रानाभाट	वडा नं. २६ जलधारे
१६	श्री सविना रानाभाट	वडा नं. २६ जलधारे
२७	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा
२८	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा

७) पो.म.न.पा. वडा नं. २६ शिलिङ्गे समुह छलफल २०८२/०९/२५		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री रेश्मा राना मगर	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
२	श्री विष्णु थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
३	श्री रामु राना	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
४	श्री बबिता थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
५	श्री गिता पराजुली	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
६.	श्री विष्णु राजभाट	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
७	श्री बुद्धिमाया राजभाट	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
८	श्री संजिव राजभाट	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
९	श्री तारानाथ रानाभाट	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१०	श्री नरबहादुर थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
११	श्री लक्ष्मी गौतम	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१२	श्री दिलमाया थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१३	श्री मेखबहादुर थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१४	श्री सुमन थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१५	श्री मेखबहादुर थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१६	श्री नरबहादुर थापा	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१७	श्री अनिल परियार	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१८	श्री कृष्क परियार	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
१९	श्री जीवन परियार	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
२०	श्री डिलबहादुर खत्री	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
२१	श्री बोडिस जिसि	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
२२	श्री टिकाबहादुर कोरी	वडा नं. २६ शिलिङ्गे
२३	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा
२४	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा

९) पो.उ.न.पा. वडा नं. ३२ समुह छलफल चैनपुर २०८२/१०/०८		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना

१.	श्री केदार बराल	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
२	श्री सुमित्रा अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
३	श्री राजेन्द्रप्रसाद अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
४	श्री पुष्पराज रिमाल	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
५	श्री खडानन्द पौडेल	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
६.	श्री कमला तिवारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
७	श्री लक्ष्मिदेवी घिमिरे	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
८	श्री बद्रीनाथ अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
९	श्री सरिता अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
१०	श्री गायत्री पगेनी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
११	श्री लोकराज अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
१२	श्री तेजनारायण अधिकारी	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
१३	श्री तेजबहादुर भुजेल	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
१४	श्री विष्णुराज घिमिरे	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
१५	श्री नवराज भुजेल	वडा नं. ३२ चैनपुर पोखरी डाँडा
२८	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	टोली पोखरा
२९	श्री चेतनाथ तिवारी	टोली पोखरा

१०) पो.उ.न.पा. वडा नं. ३२ समुह छलफल ढकालथर २०८२/१०/११		
क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री कुलबहादुर भुजेल	वडा नं. ३२ ढकालथर
२	श्री तिर्थराज राज पौडेल	वडा नं. ३२ पण्डितथर
३	श्री विष्णुदेवी भुजेल	वडा नं. ३२ पण्डितथर
४	श्री लक्ष्मी पौडेल	वडा नं. ३२ गणेशथान
५	श्री मधुकर भुजेल	वडा नं. ३२ ढकालथर
६.	श्री कमला गौतम	वडा नं. ३२ गणेशथान
७	श्री दुर्गा गौतम	वडा नं. ३२ गणेशथान
८	श्री पार्वती गिरी	वडा नं. ३२ गणेशथान
९	श्री खड्कबहादुर श्रेष्ठ	वडा नं. ३२ गणेशथान
१०	श्री डिलबहादुर भुजेल	वडा नं. ३२ गणेशथान
११	श्री सुकुमाया सुनार	वडा नं. ३२ पण्डितथर
१२	श्री लक्ष्मि पण्डित	वडा नं. ३२ पण्डितथर
१३	श्री देवी पराजुली	वडा नं. ३२ गणेशथान
१४	श्री शारदा भट्टराई	वडा नं. ३२ स्वारा
१५	श्री फादमा गुरुङ्ग	वडा नं. ३२ गणेशथान
१६	श्री मारिथ गुरुङ्ग	वडा नं. ३२ गणेशथान
१७	श्री विरु खड्का	वडा नं. ३२ ढकालथर
१८	श्री गेहेन्द्र गुरुङ्ग	वडा नं. ३२ ढकालथर
१९	श्री चेतनाथ तिवारी	वडा नं. ३२ ढकालथर

१६.७ बाँदरबाट आक्रमण भएका घटना सम्बन्धि जानकारी

१६.७.१ वडा नं. १९ मा बाँदरको आक्रमणबाट भएका घटनाका विवरण:

१६.७.१.१ २०७८ सालमा घार्मीका एक जना ठेडु बाँदरको आक्रमणले हतोत्साही भई ४ महिना फेवासिटी हस्पिटलमा उपचारको क्रममा मृत्यु भएको ।

१६.७.१.२ पुरन्चौर-सावित्रा अधिकारी आफ्नो सुरमा बस्दा पछाडिबाट बाँदरले कोपरेको र टिटानस सुइ लगाएको ।

१६.७.१.३ त्यस्तै शारदा पौडेललाई बाँदरले कोपर्दा ३ वटा टिटानस सुइ लगाएको ।

१६.७.१.४ धनेन्द्रनारायण पौडेललाई २०२७ साल तिर बाँदरले समातेर हल्लाएको ।

१६.७.१.५ घार्मीमा वर्षमा ५,६ वटा बाँदरले कोपरेको घटना घट्ने गरेको ।

१६.७.१.६ काउरेमा ७० वर्षको वृद्धलाई कोपरेर घाउँ बनाएको ।

१६.७.२ वडा नं. २१ मा बाँदरको आक्रमणबाट भएका घटनाका विवरण:

१६.७.२.१. २०८० सालमा दोपहरेका ७५ वर्षका अधिकारी थरका एक जना पुरुषलाई बाँदर लखेट्न जादा ढुङ्गाले हान्दा बच्चालाई लागेछ, सबै बाँदरहरुले घेरेर लुगा समेत च्यातेर ढेडु बाँदरले ढाडको चौटा निकालेको निकालेछ, उपचारको क्रममा अन्यत्रको मासुको चौटा निकालेर टोकेको ठाउँमा राखेको र उक्त अस्पतालमा १ महिनासम्म बसेको ।

१६.७.२.२ हर्नाबोटकी अम्बिका सुवेदीलाई बाँदर लखेट्न जादा आक्रमण गरेको र अस्पताल गएर उपचार गरेको । त्यसपछि बाँदर लखेट्न जान छाडेको ।

१६.७.२.३ शिवालयका वि.क. परिवारकी महिलालाई २०७२ सालमा गाई हेर्न जादा बाँदरले ४ भापु हानेको र उपचारको लागि अस्पताल गई टिटानस र रेबिजको सुई लगाएको ।

१६.७.२.४ २०७३ सालमा गंगा व अधिकारीलाई मकैबारीमा बाँदर आउदा लखेट्न जादा खुट्टामा चौटा निकालेको र अस्पतालमा २ हप्ता राखेको । छिमेकीको छोरी नर्स भएका कारण लामो समय ड्रेसिङ्ग गर्न सजिलो भएको ।

१६.७.२.५ ठूलाचौरमा अमित थापा (साना बच्चा) लाई २०७४ सालमा मकै कुर्न जाँदा गालामा कोपरेर मासुको चोक्टा निकालेर अस्पताल लगेर उपचार गरेको ।

१६.७.२.६ बाँदरले २ जनालाई १५ वर्ष अगाडि लछार पछार पारेको ।

१६.७.३ वडा नं. २४ मा बाँदरको आक्रमणबाट भएका घटनाका विवरण:

१६.७.३.१ २०७७ सालमा खोरियापानीको भट्टराई थरकी एक जना महिलालाई चिथोरेको र ३ महिनासम्म उपचार गरेको ।

१६.७.३.२ २०८० सालमा काउले कुलामुनीकी एक जना महिलालाई बादरले कोपरेर घाइते बनाएको ।

१६.७.३.३ २०७२ सालमा लौसी ढुङ्गामा बाँदरले टोकेर एक जना पुरुष अपाङ्ग भएको ।

१६.७.३.४ २०७८ सालमा तोरीपानीकी देबु भट्टराईलाई बाँदरले टोकेर अस्पताल लगेर टिटानास सुइ लगाएको ।

१६.७.३.५ २०७० सालमा लप्सीढुङ्गाका हरिप्रसाद सुवेदीलाई आफ्नै घरमा बाँदर पसेको देखि भ्याल ढोका बन्द गरी बाँदरलाई पिट्न खोज्दा उल्टै चिथोरेर घाइते बनाएको र ४ महिना अस्पताल बसि घर आएको । हाल पनि ओछ्यानमा बसेको र घाटीले टाउको धान्न नसक्ने अवस्थामा छन् ।

१६.७.३.६ गुन्टेचौर खोरियापानीका हरीप्रसाद सुवेदी (७५ वर्ष), रमाकान्त सिवेदी (७५), तारापति सुवेदी (४८), देबु भट्टराई (७०) र मोतिलाल भट्टराई (५०), तारापतिको साप्राको मासु निकालेको, सबैले उपचार गर्नु परेको, एड्स वा रेबिज हुने मानसिक चिन्ता धेरै लामो समय भेल्ले परेको, रमाकान्त सुवेदी त थलै पर्नु भयो ।

१६.७.३.७ गुन्टेचौर-बालबालिका खाट तथा बिस्तारामा सुतेको बेला बाँदर अनायस आएर कोट्याउने तथा चलाउने गरेको ।

१६.७.४ वडा नं. २६ मा बाँदरको आक्रमणबाट भएका घटनाका विवरण:

१६.७.४.१ घरमा बसिरहेको अवस्थामा २०८२ पौष महिनामा बाँदरको बथान आएर टाइगर टप्सकी करिव ३५ वर्षकी अन्जु पन्तले टोकेको र घरभित्रको मकै लिएर गएको ।

१६.८.मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययन प्रथम मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण २०८२-१२-०६ का सहभागीहरुको नामावली:

१६.८.१ प्रथम मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण:

क्र.सं.	नाम थर	वडा कृषि सञ्जाल
१.	श्री मनोज कोइराला	संयोजक वडा नं. ४
२	श्री बिन्दा धरेल कृषि सञ्जाल संयोजक	संयोजक वडा नं. ६
३	श्री मनहर कडरिया महाशाखा प्रमुख	आर्थिक विकास महाशाखा
४	श्री सुरोज चिलुवाल	कृषि अधिकृत
५	श्री शिवसिंह धामी	कृषि अधिकृत
६.	श्री आदिम श्रेष्ठ	
७	श्री बिमला शर्मा ढकाल	प्रशासन सहायक
८	श्री उमा पुन	ना.प्रा.स.
९	श्री सुमित्रा कोइराला	संयोजक वडा नं. १२
१०	श्री नरेन्द्रप्रसाद अधिकारी	संयोजक वडा नं. १३
११	श्री लोकबहादुर राना	संयोजक वडा नं. १५
१२	श्री सावित्रि घिमिरे	संयोजक वडा नं. ८
१३	श्री राधाकृष्ण तिवारी	संयोजक वडा नं. २८
१४	श्री बाबुराम ढकाल	संयोजक वडा नं. ३०
१५	श्री केशवराज तिवारी	संयोजक वडा नं. ३१
१६	श्री शेखरनाथ लामिछाने	संयोजक वडा नं. २७
१७	श्री सुधनराज अधिकारी	संयोजक वडा नं. ३३
१८	श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारी	प्रतिनिधी वडा नं. ३२
१९	श्री खेमराज पराजुली का.स.स.	वडा नं. २३
२०	श्री विष्णुप्रसाद पौडेल सह सचिव	वडा नं. २९
२१	श्री कर्णलाल श्रेष्ठ	
२२	श्री रमेश कडेल	सदस्य वडा नं. ३१
२३	श्री रमा सि.के.	सदस्य वडा नं. ३
२४	श्री लिल ब. लामिछाने नमूना फर्म	वडा नं. १५
२५	श्री शारदाप्रसाद सुवेदी	वडा नं. २६
२६	श्री दुर्गा सुवेदी	वडा नं. ६
२७	श्री शान्ति सुवेदी	सदस्य वडा नं. २८
२८	श्री पंकज पौडेल	संयोजक वडा नं. ०७
२९	श्री किरण थापा	संयोजक वडा नं. ३३
३०	श्री जनकराज पराजुली	वडा नं. २३
३१	श्री हरिलाल पराजुली	वडा नं. २३
३२	श्री पद्मकिरण राना	टोली

१६.८.१ दोश्रो मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण:

क्र.सं.	नाम थर	ठेगाना
१.	श्री धनराज आचार्य प्रमुख पोमनपा	अध्यक्ष कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
२	श्री बोधबहादुर कार्की अध्यक्ष पोमनपा वडा नं. १४	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
३	श्री शिवप्रसाद तिमिल्सिना अध्यक्ष पोमनपा वडा नं. १८	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
४	श्री दिपकप्रसाद सुवेदी अध्यक्ष पोमनपा वडा नं. २१	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
५	श्री निर्मला पौडेल पोमनपा	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
६.	श्री विरेन्द्र पौडेल पोमनपा	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
७	श्री बेनीबहादुर बस्नेत कृषि विज्ञ	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
८	श्री मुक्तिनाथ पौडेल कृषि विज्ञ	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
९	श्री रामचन्द्र तिमिल्सिना पोउवासं	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१०	श्री खेमराज बराल लेउवासं	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
११	श्री पवन पाण्डे पशु विकास शाखा प्रमुख	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१२	श्री सावित्री घिमिरे कृषि सञ्जाल संयोजक वडा नं. ८	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१३	श्री राधाकृष्ण तिवारी कृषि सञ्जाल संयोजक वडा नं. २८	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१४	श्री नवराज घिमिरे प्रमुख व्यवसाय प्रवर्द्धन केन्द्र	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१५	श्री मनहर कडरिया प्रमुख आर्थिक विकास महाशाखा	सदस्य व्यवसाय प्रवर्द्धन समिति
१६	श्री सुदिप खतिवडा	
१७	श्री सुजन पौडेल	
१८	श्री उमा पुन	कृषि विकास शाखा
१९	श्री सुरोज चिलुवाल	
२०	श्री विमला शर्मा ढकाल	
२१	श्री कविर श्रेष्ठ	व्यवसाय प्रवर्द्धन केन्द्र प्रा.स.
२२	श्री तिसना बस्ताकोटी	व्यवसाय प्रवर्द्धन केन्द्र प्रा.स.
२३	श्री सिता सुवेदी	
२४	श्री सरिता लामिछाने	
२५	श्री रञ्जु श्रेष्ठ पोमनपा	
२६	श्री सुस्मिता धिताल	
२७	श्री यज्ञबहादुर गायक	
२८	श्री सुर्यप्रसाद अधिकारी	
२९	श्री आशिस श्रेष्ठ	आर्थिक विकास महाशाखा
३०	श्री पद्मकिरण राना	टोली पोखरा

१६.९ मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययनको सिफारिस अनुसार नमूना फार्म कार्यान्वयन ढाँचा

बाँदर प्रभावित क्षेत्रमा निम्न प्रकारको बाली प्रणाली कृषक समूह, सहकारी र कृषक फर्म मार्फत लगाउनको लागि नमूना स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ। उल्लेखित नमूनालाई समय र सन्दर्भ अनुसार केही परिमार्जन पनि गर्न सकिनेछ।

१६.९.१ मसला बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम:

१६.९.१.१ कृषक समूह संख्या: १ (जम्मा कृषक संख्या २५ जना)

१६.९.१.१.१ बर्षे सिजन:

१६.९.१.१.१.१ अदुवा बिउ कपुरकोट १ वा २ जम्मा १२०० केजी खरिद गर्ने। २५ जनामा प्रति व्यक्ति ५० केजी उपलब्ध गराउदा करिव ०.३ रोपनीमा लगाउन सकिनेछ।

१६.९.१.१.२ बेसार बिउ कपुरकोट हलेदो १ वा २ जम्मा ५०० केजी खरिद गर्ने । २५ जनालाई प्रति व्यक्ति २० केजीका दरले बीउ उपलब्ध गराउदा प्रति व्यक्ति करिव ०.१ रोपनीमा लगाउन सकिन्छ ।

भौगोलिक क्षेत्र	उचाई मि.	बीउ छर्ने	बेर्ना सार्ने	फल टिप्न शुरु
मध्य तथा उच्च पहाड	१२००-१८००	चैत-बैशाख	बैशाख-जेठ	असार-साउन
तल्लो पहाडा तथा बेसी	६००-१२००	माघ-फागुन साउन-भदौ	फागुन-चैत भदौ-असोज	बैशाख-जेठ कार्तिक-मंसिर

१६.९.१.१.३ अकबरे खुर्सानीको बीउ १२५ ग्राम टाडे नर्सरीमा बेर्ना जमाउदा करिव २१२५० बेर्ना निस्कन्छ, २५ जना कृषकहरूमा प्रति कृषक करिव ८५० बेर्ना उपलब्ध गराउन सकिन्छ, जुन ०.७५ रोपनीको लागि पर्याप्त हुन्छ ।

भौगोलिक क्षेत्र	सिजन	बीउ छर्ने	बेर्ना सार्ने	फल टिप्न शुरु
एन.एस. १७०१ खुर्सानी	बर्षे र बेमौसमी बेमौसमी हिउँदे	जेठ-असार साउन- भदौ असोज-कार्तिक	असार-साउन भदौ-असोज कार्तिक-मंसिर	भदौ-असोज कार्तिक-मंसिर पौष-माघ
धनिया	गृष्म	चैत-जेठ	-	कार्तिक-चैत

नोट: एन.एस. १७०१ बीउ १२५ ग्राम टाडे नर्सरी बनाएर तयार पार्ने करिव २१२५० बेर्ना तयार हुने हुदा प्रति कृषक करिव ८५० बेर्ना उपलब्ध हुन सक्छ, जुन करिव आधा रोपनीलाई हुन्छ ।

१६.९.१.१.४ स्थानीय मसलाबाली जस्तै: पुदिना, मराठी, मोरिङ्गा, करिपत्ता, वन धनिया, पिप्ला, रुख टमाटर आदिको संकलन तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।

१६.९.१.२. हिउँदे मसलाबाली प्रवर्द्धन:

१६.९.१.२.१ कृषक समूह १ (कृषक संख्या - २५)

भौगोलिक क्षेत्र	बाली	बीउ छर्ने	बेर्ना सार्ने	फल टिप्न शुरु	बीउ दर प्रति रो.
मध्य पहाड	प्याज	असोज-कार्तिक	मंसिर-पुष	बैशाख-जेठ	४००-५०० ग्रा
	लसुन	असोज-कार्तिक	-	फागुन-चैत	२५ केजी
	मेथी	असोज-कार्तिक	-	माघ-फागुन	१ केजी
	कसुरी मेथी	मंसिर-पुष	-	फागुन-चैत	
	पात खाने मेथी	भदौ-चैत	-	असोज-बैशाख	
	मरिच	-	माघ-फागुन	चैत-बैशाख	पहिलो जेठ-असार दोश्रो भदौ-असोज (तेश्रो बर्ष पछि)

नोट: सामान्यतय मरिचको विरुवा बोट र लाइनको दुरी २.५/२.५ मिटरको दुरीले प्रति हेक्टर १६०० विरुवा लाग्दछ ।

१६.९.१.२.३ टिमुर (१०००-२००० मिटर सम्मका कृषकलाई मात्र): टिमुर विशेष गरी बाँदर हिड्ने नाकामा लगाउनु उचित हुन्छ ।

१६.९.२. बेसार प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग तथा ब्रान्डिङ्ग

१६.९.२.१ बेसारबालीमा आधारित कुटिर उद्योगको स्थापना

१६.९.२.१.१ पोखरा महानगरपालिका भित्रको कुनै एक सक्रिय कृषि सहकारीको छनौट गरी सो सहकारीको बेसार प्रशोधन गर्न चाख भएको शेयर सदस्यको छनौट गरी पोखरा महानगरपालिका, सम्बन्धित सहकारी र सम्बन्धित उद्यमी बिचमा संझौता गरी आवश्यक प्रशोधन मेशिन, क्लीनिङ्ग मेशिन र प्याकेजिङ्गसँग सम्बन्धित सबै सामग्रीहरू साभेदारितामा पोखरा महानगरपालिकाले उपलब्ध गराउने र बेसारको प्रशोधन, प्याकेजि र ब्रान्डिङ्गको कार्य शुरु गर्ने ।

१६.९.२.१.२ बेसार प्रशोधन गर्नको लागि ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू:

- १६.९.२.१.२.१ उद्योग शुरु गर्न पूर्व आवश्यक उत्पादन संकलन गर्नको लागि महानगरपालिका भित्र र महानगरपालिका बाहिरका बेसार उत्पादक कृषकको पहिचान र उत्पादन सूची तयार पार्ने ।
- १६.९.२.१.२.१.२ बेसार प्रशोधन गरेका सहकारीको अवलोकन भ्रमण गर्ने ।
- १६.९.२.१.२.१.३ पोखरा तथा नजिकका बजारमा बेसारको मागको लेखाजोखा गर्ने ।
- १६.९.२.१.२.१.४ प्रशोधित बेसार र अन्य स्थानबाट बजार बिक्रि वितरण भएका बेसारको लागत मुल्य तुलना गर्ने ।
- १६.९.२.१.२.१.५ उद्योगको लागि संबन्धित निकायबाट स्विकृत लिने र सञ्चालन गर्ने ।

१६.९.३. एकिकृत बस्ती विकास र सामुहिक खेती:

- १६.९.३.१. एकिकृत बस्ती विकास र सामुहिक खेती कार्यन्वयन गर्नको लागि आवश्यक बस्तुस्थिति:
- १६.९.३.१.१ बाक्लो बस्ति भएको समुदाय हुनुपर्ने ।
- १६.९.३.१.२ जंगल टाढा र रुखहरु कम भएको खेतबारी हुनुपर्ने ।
- १६.९.३.१.३ कुकुर ५,६ वटा, गुलेली ५,६ वटा वा नभए प्रबन्ध गर्ने र ५, ६ जना युवा युवति उपलब्ध हुन सक्ने समुदायको छनौट ।
- १६.९.३.१.४ हाललाई यो अवधारणा अनुसारको कार्यक्रम वडा नं. २१ खामपुरमा सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ । किनकी उनिहरुले गरेका यस्तै अभ्यासले बाँदरबाट धेरै कम क्षति भएको पाइएको छ ।
- १६.९.३.१.५ यदि यो नमूना सफल भएमा अन्य क्षेत्रमा पनि त्यस्तै बस्ती पहिचान गरेर विस्तार गर्न सकिनेछ । यसको लागि महानगरपालिकाले पहल र द्विपक्षीय छलफल गरि आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

१६.९.४. पशुपालन प्रवर्द्धन

पोखरा महानगरपालिकाको हकमा पशुपालन अन्तरगत गाई, भैसी, भेडा, बाखा पर्दछ । पशुपालन व्यवसायलाई सफल बनाउनको लागि पूर्व शर्त हो डालेघाँस र भुइँघाँसको समुचित व्यवस्था । त्यसैले नमूना फर्मको विकास गर्दा पनि यसलाई प्रमुख आधार मानिनु पर्दछ । त्यसैले पशुपालका व्यवसाय छनौट गर्दा निम्न विषयहरुमा ध्यान दिनु पर्दछ:

- १६.९.४.१ पशुपालन गर्ने कृषकहरुको पहिचान गर्ने
- १६.९.४.१.१ पहिले देखि पशुपालन गर्दै आएको ।
- १६.९.४.१.२ पशुपालन गर्नको लागि प्रशस्त स्थान भएको र सुहाउदो हावापानी भएको क्षेत्र ।
- १६.९.४.१.३ पर्याप्त डालेघाँस र भुइँघाँसको व्यवस्था भएको र अझ विस्तार गर्न सकिने क्षेत्र भएको ।
- १६.९.४.१.४ पर्याप्त पानीको उपलब्धता भएको ।
- १६.९.४.१.५ पशुपालनको लागि उपयुक्त गोठको व्यवस्था भएको ।
- १६.९.४.१.६ पशु चिकित्सा सम्बन्धि ज्ञान भएको वा नजिकै त्यस प्रकारको सुविधा उपलब्ध हुन सक्ने ।
- १६.९.४.१.७ राम्रो व्याडबाट प्रजनन गरिएको पशुहरु भएको ।
- १६.९.४.१.८ बजारको राम्रो पहुँच भएको ।
- १६.९.४.१.९ सबै विषयहरुको रिकर्ड राख्ने प्रणाली विकास गरिएको ।
- १६.९.४.१.१० त्यसमा कुनै चिजको कमि भएमा महानगरपालिकाबाट सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- १६.९.४.१.११ यसको लागि महानगरपालिका र सम्बन्धित पशुपालक फर्म बिच संभौता गर्नु पर्ने ।
- नोट: ५० बाखाको लागि करिब २५ देखि ३० रोपनीमा डालेघाँस तथा भुइँघाँस हुनु आवश्यक छ भने २० भैसीपालनलाई करिब ३० रोपनीमा नेपियर लगायतका भुइँघाँस र डालेघाँस १५ देखि २० रोपनीमा भए उपयुक्त हुने देखिन्छ । कति क्षेत्रफलमा डाले तथा भुइँघाँस लगाउने भन्ने कुरा सिंचाईको सुविधा, माटोको उर्वरा शक्ति, हावापानी, र उचाई आदिमा निर्भर गर्दछ ।

१६.९.५. बाँदर बगैचा स्थापना

यो अवधारणा अनुसार बस्ती तथा आवादी भएको खेतबारी भन्दा करिव १ किमि टाढाको सार्वजनिक करिव २ हेक्टर जग्गामा बाँझै महिना फल्ने बाँदर बगैचा लगाउन सकियो भने केही हुल बाँदरहरुलाई यसले बाँझै महिना खाना उपलब्ध गराउन सक्दछ। यदि यो प्रयोग प्रभावकारी भयो भने अन्य स्थानमा पनि यो बाँदर बगैचा अवधारणालाई फैलाउन सकिन्छ। जसले गर्दा बालीनालीमा उनिहरुबाट हुने क्षति न्युन हुन सक्दछ। त्यस्तै गरेर उक्त बगैचामा बाँदरका अतिरिक्त विभिन्न जातिका अवलोकन गर्ने व्यक्तिहरुलाई सुरक्षित ढंगले अवलोकन गर्ने प्रवन्ध मिलाइयो भने यो स्थान आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटनको लागि पनि आकर्षण केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिनेछ। जसको लागि बाँझै महिना फल्ने निम्न फलफुलका विरुवाहरु रोपण गर्न सकिनेछ:

विरुवा	संख्या	विरुवा	संख्या	विरुवा	संख्या	विरुवा	संख्या	विरुवा	संख्या
बर	५	कटुस	१०	च्युरी	१०	पाखुरी	२५	असुरा	२५
पिपल	५	डुम्री	१०	जामुन	१०	गुलाब जामुन	२५	गोलकात्री	२५
समि	५	खनियो	१०	बेडुलो	१०	किम्बु	२५	बाँदरको मकै	२५
सिमल	५	काभ्रो	१०	नेमारो	१०	अर्चल	२५	गिड्डा	२५
रुद्राक्ष	५	कोइरालो	१०	तेजपत्ता	१०	दमौरा	२५	भ्याकुर	२५
लप्सी	५	ठोटने	१०	राजवृक्ष	१०	थाक्कल	२५	सिमल तरुल	२५
आँप	५	मयल	१०	कपुर	२५	धयरी	२५	इशकुस	२५
बाँस	५	तिजु	१०	भोर्ला	२५	भक्याम्लो	२५	तरुल	२५
काफल	१०	ताडी	१०	भलायो	२५	ऐसेलु	२५	अंगेरी	२५

१६.९.५.१ बर देखि बाँससम्मको विरुवाको बोट र लाइनको दुरी १५/१५ मिटर गरी जम्मा क्षेत्रफल १८ रोपनी।

१६.९.५.२ काफल देखि राजवृक्षसम्मको विरुवाहरुको बोट र लाइनको दुरी ७/७ मिटरले जम्मा क्षेत्रफल १६.७ रोपनी।

१६.९.५.३ कपुर देखि किम्बुसम्मको विरुवाको बोट र लाइनको दुरी ५/५ मिटरले जम्मा क्षेत्रफल ७.५ रोपनी।

१६.९.५.४ अर्चल देखि तरुलसम्मको विरुवाहरुको बोट र लाइनको दुरी २.५/२.५ मिटरले जम्मा क्षेत्रफल ४.७ रोपनी गरी जम्मा ४६.९ रोपनी अर्थात २.३ हेक्टर क्षेत्रफल। कुनै विरुवा हावापानी सुहाउदो नभएमा हटाउन पनि सकिनेछ।

१६.९.५.५ हावा पानी तथा उचाइको आधारमा कुनै एक विरुवा बृद्धि विकास हुन नसक्ने भए अर्को विरुवाको संख्या बढाउन पनि सकिनेछ।

१६.९.५.६ बाँदरको लागि खाने पानीको लागि सानो पोखरी निर्माण गर्ने।

१६.९.५.७ यसको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, जिल्ला वन डिभिजन कार्यालय र पशु विकास शाखा तथा पशु विज्ञ केन्द्रसँग समेत समन्वय गरेर यो कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सकिनेछ।

१६.९.६. बाँदरको बन्ध्याकरण कार्यक्रम:

१६.९.६.१ बाँदर छोप्ने खोर बनाउन आवश्यक पर्ने सामग्रीहरु वडा नं. २१ हर्बाटका बाँदर छोप्ने खोर कृषकसँग परामर्श गरी आवश्यक सामग्री खरिद गरी आवश्यक तालिमको लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्ने।

१६.९.६.२ यसको लागि वडा नं. २१ हर्बाटका बाँदर छोप्ने खोर बनाउने व्यक्तिद्वारा तालिम दिने उद्देश्यले वडा नं. १९, २१, २४, २६ र ३२ का २/२ जना सिकर्मीहरुको छनौट गरी बाँदर छोप्ने खोर बनाउने ५ दिने व्यवहारिक तालिम महानगरपालिकाले आयोजना गर्ने।

१६.९.६.४ तालिमको लागि उपयुक्त स्थान र मिति समय महानगरपालिकाले निर्धारण गर्ने।

१६.९.६.५ तालिम पश्चात सहभागीहरुले आ-आफ्नो क्षेत्रमा १०/१० वटा बाँदर छोप्ने खोर महानगरपालिकाको समन्वयमा बनाउने।

१६.९.६.६ खोर बनाउने व्यक्तिहरुलाई महानगरपालिकाले आवश्यक आर्थिक सहयोग जुटाउने।

१६.९.६.७ खोरहरूलाई बाँदरको प्रकोप धेरै भएको स्थानमा राख्ने र खोरमा थुनिएका बाँदरहरूलाई लड्डुलाई भेटेरनरी प्राविधिकद्वारा बन्ध्याकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१६.९.६.८ यसरी बन्ध्याकरण गरिएको बाँदरलाई कानमा ट्याग लगाउने प्रवन्ध समेत मिलाउने, ताकी पछि खोरमा थुनिएको अवस्थामा पनि पहिचान गर्न सकियोस् ।

१६.९.६.९ प्रथम पटक महानगरपालिका भित्रका १५०० बाँदरलाई बन्ध्याकरण र स्टेरिलाइजेसन गर्ने ।

१६.९.७. सामुदायिक वनमा बाँदर मैत्री वन व्यवस्थापन

१६.९.७.१ महानगरपालिका भित्रका कुनै एक सक्रिय सामुदायिक उपभोक्ता समिति वा समूह छनौट गर्ने ।

१६.९.७.२ सामुदायिक वनका उपभोक्ता समूहलाई बाँदर मैत्री वन व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम दिने जसमा बाँदरले खाने फलफुल, मुना, फुल, बोक्रा समेतको पहिचान समेत गर्ने र सो लाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि जानकारी दिने ।

१६.९.७.३ सो तालिममा वन उपभोक्ताले बाँदरमैत्री वन प्रवर्द्धन गर्न गर्नु पर्ने क्रियाकलापको कार्य योजना बनाउने जसमा निम्न लिखित कुरा समावेश गर्नु पर्ने:

१६.९.७.३.१ सामुदायिक वनमा बाँदरलाई मन पर्ने फलफुल, मुना, फुल, बोक्रा को पहिचान गर्ने ।

१६.९.७.३.२ उक्त वनमा नभएको तर लगाएको खण्डमा बृद्धि विकास हुन सक्ने फलफुलका विरुवाहरूको पहिचान गर्ने ।

१६.९.७.३.३ खाली जग्गाको क्षेत्रफल पत्ता लगाउने ।

१६.९.७.३.४ सो वनमा बाँदरमैत्री सामुदायिक वन बनाउन काँटछाँट गर्ने समय तालिका बनाउने ।

१६.९.७.३.५ खाली जग्गामा फलफुल लगायत बाँदर बस्न रुचाउने रुखहरू जस्तै बाँस तथा पाखुरी लगाउन कति कुन विरुवा चाहिन्छ, कहाँबाट लगाउने र कहिले लगाउने भन्ने कार्य योजना समेत बनाउने ।

१६.९.७.३.६ बाँदरको लागि खाने तथा स्नान गर्नको लागि सानो पोखरीको व्यवस्था गर्ने र समय समयमा सफा गर्ने प्रवन्ध मिलाउने ।

१६.९.७.३.७ माथिका क्रियाकलापहरू कार्यन्वयनको लागि कति रकम महानगरपालिकाले उपलब्ध गराउन पर्दछ भन्ने विस्तृत विवरण सहितको बजेटको लागि महानगरपालिकासँग अनुरोध गर्ने ।

१६.९.७.३.८ अन्तमा कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिले महानगरपालिका अन्तरगत आर्थिक विकास महाशाखासँग संभौता गर्ने ।

१६.९.८ बाँदर रेष्टुरेन्ट स्थापना

१६.९.८.१ पोखरास्थित पृथ्वीचौक, श्री कम्प्लेक्स र सिर्जनाचौक फलफुल तथा तरकारी पसलमा टुटफुट भएका र बिक्रिका लागि उपयुक्त नभएका फलफुल तथा तरकारीहरूलाई निशुल्क संकलन गर्नको लागि सम्बन्धित समिति र आर्थिक विकास महाशाखा विच संभौता गर्ने ।

१६.९.८.२ संकलन गरेको फलफुल तथा तरकारीलाई बिहान ८ बजे र दिउसो ३ बजे बाँदर रेष्टुरेन्टमा लगेर बितरण गर्ने । ८.३ फलफुल तथा तरकारी संकलनको लागि प्रत्येक स्थानमा फलफुलको १ वटा र तरकारीको लागि १ वटा गरी २ वटा कन्टेनर राख्ने व्यवस्था गर्ने ।

१६.९.८.४ कन्टेनरको सामान ढुवानीको लागि सवारी साधनको व्यवस्था नगरपालिकाले गर्ने ।

१६.९.८.५ शान्ति वन स्थित एक हेक्टर क्षेत्रफलमा बाँदरको लागि आरामदायीढंगले फलफुल तथा तरकारी खान मिल्ने गरी बस्ने प्रवन्ध गर्ने ।

१६.९.८.६ बाँदरको लागि खाने तथा स्नान गर्ने पानी अति महत्वपूर्ण भएकाले एउटा सानो सफा पोखरीको व्यवस्था गर्ने ।

१६.९.८.७ फ्याकिएका र खान अनुपयुक्त भएको फलफुल तथा तरकारीहरूलाई नजिकै कम्पोष्ट मल बनाउने हिसाबले खाडल खनि दुर्गन्ध नआउनको लागि इएम प्रयोग गरी कम्पोष्टमल बनाउने र उक्त मल, शान्ति वन बाटिकाको बोट विरुवामा उपयोग गर्ने ।

१६.९.८.८ यसरी रेष्टुरेन्टको स्थापना गर्दा बाँदरले कुन कुन फलफुल र तरकारीहरूलाई बढि मन पराउँछ र कुन कुनलाई कम मन पराउँछ भनेर अध्ययन गर्ने वा रिकर्ड राख्ने र सोही प्रकारका फलफुल र तरकारी छनौट गरी बाँदरलाई उपलब्ध गराउने प्रवन्ध गर्ने ।

१६.९.८.९ यसकासाथै बाँदरको खाने स्वभाव, एक अर्कामा गर्ने व्यवहार, मानिस प्रति गर्ने व्यवहार, जाय जन्म, अन्य बथान आएमा गर्ने व्यवहार आदि सम्बन्धि अध्ययन गर्ने प्रवन्ध गर्ने ।

१६.९.८.१० अवलोकन गर्न आउने आगन्तुकहरूलाई सुरक्षित हिसाबले बस्ने प्रवन्ध गर्ने ।

१६.९.८.११ बाँदर रेष्टुरेन्ट हेर्न आउने आगन्तुकहरूबाट बाँदरलाई कुनै प्रकारको हिंसा नहुने सुनिश्चिताको लागि होर्डिङ्ग बोर्डमा आचारसंहिता लेख्ने र जानकारी गराउने ।

१६.९.८.१२ बाँदरहरूलाई अवलोकनकर्ताहरूबाट हिंसा भए नभएको समय समयमा अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१६.९.८.१३ यस प्रकारको प्रवन्धले नजिकका बालीनाली र घरभित्र पसेर बाँदरले गर्ने क्षतिमा केही फरक भयो भएन भन्ने विषयमा अध्ययन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१६.९.८.१४ यदि क्षतिमा कम भएको खण्डमा यसको दायरालाई बढाउने र अन्य क्षेत्रमा पनि संभावना अध्ययन गरी लागु गर्ने ।

१६.९.९. बाँदरको बासस्थानको सुधार: बाँदर बस्ने बासस्थानलाई सुधार गर्ने भनेको सम्पूर्ण पर्यावरणीय अवस्थालाई सुधारेर शहर तथा ग्रामिण क्षेत्रमा बाँदरको बालीनाली माथि हुने क्षतिलाई न्युनिकरण गर्नु हो । यसो हेर्दा, बाँदरले कैयौं जडिबुटि, बुट्यान तथा लहराहरूलाई खाने गरेको पाउँछौं । त्यस्ता विरुवाहरूलाई पहिचान गरेर, धेरै विरुवामा प्रसारण गरेर धेरै क्षेत्रफलमा रोपण गर्दा बाँदरको बासस्थानमा उल्लेखनीय सुधार हुन सक्दछ । त्यस्तै गरेर बर, पिपल, समि, डुम्री, खिनियो, ठोटने, अंजिर, कदम, किम्बु, स्थानीय आँप, अम्बा, गिट्टा, भ्याकुर, तरुल आदि हावापानी सुहाउँदो फलफुल, जडिबुटि, कन्दमुल, लहरा लगाएर बाँदरको बासस्थान बाँदरमैत्री बनाउन सकिन्छ । साथै बाँदरको लागि पानी अति महत्वपूर्ण हुने भएकाले त्यस्ता बासस्थानमा पानी पोखरी पनि बनाउन सकिन्छ ।

१६.९.१०. खानाबाट गर्भनिरोधक

यो विधिबाट बाँदरलाई निश्चित स्थानमा खानामा गर्भनिरोधक जस्तै: प्रोगोस्टिन वा इस्ट्रोजन र प्रोगोस्टिन दुवै मिलाएर खानामा राखिन्छ, जसले गर्भ रहन दिदैन । तर यसको प्रभावकारिता स्त्रि जातिको बाँदरले नियमित खायो भने मात्र सफल हुन्छ । त्यसको सट्टामा एमजिए (Melengestrol acetate) जुन छालामा राखिन्छ, यसले २ वर्ष भन्दा बढि गर्भ रहन दिदैन । यो बाँदरको लागि निकै लाभकारी छ । त्यस्तै GnHR भ्याक्सिन एक पटक मात्र दिएमा १-४ वर्षसम्म गर्भ रहन दिदैन ।

१६.९.११. मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरणको लागि बाँदरलाई के गर्न हुन्छ र के गर्न हुदैन:

१६.९.११.१ बाँदरलाई गर्न नहुने व्यवहार:

१६.९.११.१.१ बाँदरसँग आँखा जुधाएर हेर्न हुदैन, यसो गरेमा बाँदरले धम्की वा चुनौतिको रूपमा हेर्दछ, यसलाई बाँदरले मध्यमखालको चुनौतिकोरूपमा हेर्दछ ।

१६.९.११.१.२ प्लास्टिकको भोला लिएर हिड्नु हुदैन, यदि यस्तो भएमा खाने चिज ठानी खोस्न सक्दछ ।

१६.९.११.१.३ बाँदरले निकाल्न नसक्ने भाडामा फ्याकेको खानेकुरा व्यवस्थापन गर्ने ।

१६.९.११.१.४ बाँदर भएको स्थानमा बच्चालाई नलग्ने वा खाने कुरा नखाने ।

१६.९.११.१.५ बच्चा बोकेको बाँदर नजिक नजाने ।

१६.९.११.१.६ बाँदरलाई जानी जानी जिस्क्याउन हुदैन । प्राणि शास्त्रीका अनुसार निम्न तरिकाले जिस्क्यायो भने बाँदरबाट खतरा हुन सक्दछ:

- खोक्ने, हाछ्छीउ गर्ने, हाई गर्ने, हास्ने र मुखमा औला वा हात राख्ने आदि गरेमा बाँदरले आफुलाई ठूलो जोखिम हुन सक्ने महशुस गरी त्यति अनुसार व्यवहार गर्न थाल्दछ ।

१६.९.११.१.७ ठूलो स्वरले कराएमा बाँदरले यसलाई अति ठूलो जोखिमकोरूपमा लिन्छ र यदि बथानमा छ भने आक्रमण गर्ने ९०% संभावना हुन्छ । यसबाट जोगिन बाँदरको ध्यान अन्यत्र खिच्नु पर्दछ, यसको लागि अर्को तिरबाट मानिसले त्यही किसिमको आवज निकालेर कराउनु पर्दछ ।

१६.९.११.२ बाँदर नजिक हुदा निम्न कुराहरु गर्नु पर्दछ:

१६.९.११.२.१ बाँदरको व्यवहारसम्बन्धि अध्ययन गर्ने विज्ञको भनाई छ कि बाँदर कुन मुडमा छ भन्ने बुझ्नु अति आवश्यक हुन्छ । बाँदरलाई सम्मान गर्नु भनेको हामीले आफ्नो आँखालाई बाँदरको आँखासँग नजुधाई तल झुकाउनु पर्दछ ।

१६.९.११.२.२ हाम्रो र बाँदरको अनुहार र शरिरको हाउभाउ एकै किसिमको भएता पनि यसको अर्थ मानिसको जस्तो लगाउन मिल्दैन । कहिले कहि बाँदरको मुड ठिकसँग पहिचान गर्न सकिदैन । किनकी हामी खुशी हुदाँ हास्छौं, तर बाँदरले मानिसले हासेको कुरालाई ठूलो चुनौतिकोरूपमा लिन्छ ।

मानव-बाँदर द्वन्द्व न्युनिकरण अध्ययनका केही भ्रलकहरु

फोटो १: अध्ययन सर्वेक्षणको अभिमुखिकरण

फोटो २: वडा नं. १९ वडा समिति र कर्मचारीसँग छलफल

फोटो ३: वडा नं २१ वडा समिति र कर्मचारीसँग छलफल

फोटो ४: वडा नं. २४ वडा समिति र कर्मचारीसँग छलफल

फोटो ५: वडा १९ समूह छलफल घामी गायत्रीटोल

फोटो ६: वडा १९ पुरन्चौर अधिकारीचौर समूह छलफल

फोटो ७: वडा २१ हर्राबोट समूह छलफल

फोटो ८: वडा २१ शिवालय समूह छलफल

फोटो ९: वडा २४ गुण्टेचौर समूह छलफल

फोटो १०: वडा २४ ठूलीपोखरी समूह छलफल

फोटो ११: वडा ३२ समूह छलफल चैनपुर

फोटो १२: वडा १९ घार्मीमा घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो १३: वडा १९ पुरन्चौर घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो १४: वडा १९ पुरन्चौर घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो १५ : वडा १९ पुरन्चौर घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो १६ : वडा २१ ठूलाचौर अर्जुन व खत्री

फोटो १७ : वडा २१ क्रिस्ती घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो १८ : वडा २१ क्रिस्ती हरि प्र. अधिकारी

फोटो १९ : वडा २१ निर्मलपोखरी प्रेमलाल पोखरेल

फोटो २० : वडा २४ गुण्टेचौर घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो २१ : वडा २४ गुण्टेचौर घरधुरी सर्वेक्षण

फोटो २२ : वडा २६ टाइगरटप्स अञ्जु पन्त

फोटो २३ : वडा ३२ चैनपुर नेत्रपाणी (केदार) बराल

फोटो २४ : वडा ३२ बडहरे तिरथराज

बाँदरबाट बालीनालीलाई पुगेको क्षति न्युनिकरण गर्नको लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरु

फोटो २५ : वडा १९ घार्मी यसोधरा पौडेल

फोटो २६ : वडा १९ घार्मी लेखनाथ पौडेल

फोटो २७ : वडा २१ ठूलाचौर बटुली खत्री

फोटो २८ : वडा २१ थाप्ले टंक ब अधिकारी

फोटो २९ : वडा २४ गुण्टेचौर काउली बारीमा बुख्याचा

फोटो ३० : वडा ३२ चैनपुर केदार बरालको कुकुर

फोटो ३१ : वडा नं. २१ ठूलाढुङ्गा सामुदायिक वन पुरन्चौरमा लगाइएका फलफूल रोपणको अवलोकन

फोटो ३२ : वडा नं. २१ क्रिस्ती क्षेत्रको जंगल

बाँदरबाट बालीनालीलाई पुगेको क्षतिको केही भलकहरु

फोटो ३३ : वडा २९ खामपुर आलुवाली नष्ट विष्णु अधिकारी

फोटो ३४ : वडा २४ ठूलीपोखरी गणेशभक्त बस्ताकोटीको मेवा

फोटो ३५ : वडा २४ गुण्टेचौर बन्दा नष्ट गरेको

फोटो ३६ : वडा २९ शिवालय भोजराज पौडेलको बैकल्पिक पेशा

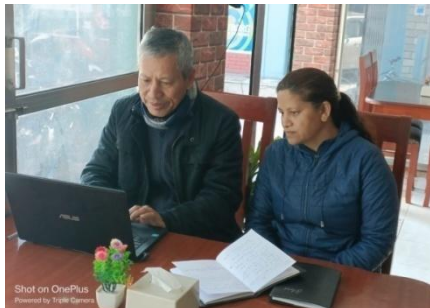
तथ्याङ्कको प्रशोधन र प्रमाणिकरण

फोटो ३७ : चेतनाथ तिवारी, ठाकुर गिरी र पद्मकिरण राना

फोटो ३८ : चेतनाथ तिवारी, ठाकुर गिरी र पद्मकिरण राना

फोटो ३९ : पद्मकिरण राना र लक्ष्मी परिवार

७२ फोटो ४० : रोहेन्द्र गुरुङ्ग र गिता क्षेत्री

फोटो ४१ : पद्मकिरण राना र ठाकुर गिरी

फोटो ४२ : प्रथमा मस्यौदा प्रतिवेदन नतिजा प्रस्तुत गर्दै पद्मकिरण राना

फोटो ४३ : प्रथम प्रतिवेदन सार्वजनिकरणमा कृषि सञ्जालका संयोजक तथा सदस्यहरु र आर्थिक विकास महाशाखाका कर्मचारीहरु

फोटो ४४ : प्रथम प्रतिवेदन सार्वजनिकरणमा कृषि सञ्जालका संयोजक तथा सदस्यहरु र आर्थिक विकास महाशाखाका कर्मचारीहरु

फोटो ४५ : दोश्रो प्रतिवेदन सार्वजनिकरणमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिका सदस्यहरु र आर्थिक विकास महाशाखाका कर्मचारीहरु

फोटो ४६ : दोश्रो प्रतिवेदन सार्वजनिकरणमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिका सदस्यहरु र आर्थिक विकास महाशाखाका कर्मचारीहरु